

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris
CZU: 94(498.3:560-44)"15/19"(043)

BERCU IGOR

**„RE'ÂYĂ-LELE” OTOMANE PE TERITORIUL
ȚĂRII MOLDOVEI: GENEZĂ ȘI EVOLUȚIE
(SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XV-LEA –
ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA)**

SPECIALITATEA 611.02. ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)

Teză de doctor în istorie

Conducător științific:

Dr. hab. prof. univ. **EREMIA Ion**

Autor:

BERCU Igor

CHIȘINĂU 2024

© Bercu Igor, 2024

CUPRINS

ADNOTARE	4
ANNOTATION.....	5
АННОТАЦИЯ	6
LISTA ABREVIERILOR.....	7
INTRODUCERE	8
1. „RE-ÂYĂ-LELE” OTOMANE PE TERITORIUL ȚĂRII MOLDOVEI ÎN ISTORIOGRAFIE ȘI ÎN SURSELE ISTORICE	19
1.1. „Re-âyă-lele” otomane pe teritoriul Țării Moldovei din perspectivă istoriografică	19
1.2. Izvoarele istorice ale cercetării	29
1.3. Concluzii la capitolul 1.....	34
2. ÎNFIINȚAREA ȘI EVOLUȚIA „RE-ÂYĂ-LELOR” PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA	36
2.1. Întemeierea primelor unități administrativ-teritoriale otomane și situația lor până în anii '20 ai secolului al XVI-lea	36
2.2. Noile cuceriri otomane în Țara Moldovei. Problema Bugeacului.....	51
2.3. Concluzii la capitolul 2.....	69
3. SITUAȚIA „RE-ÂYĂ-LELOR” ÎN SECOLUL AL XVII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA	72
3.1. Evoluția „kâza-lelor” în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Elementul tătar.....	72
3.2. Situația „kâza-lelor” în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Rolul tătarilor	85
3.3. Concluzii la capitolul 3.....	96
4. „RE-ÂYĂ-LE” OTOMANE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA	100
4.1. Evoluția „re-âyă-lelor” până în anii '60 al secolului XVIII	100
4.2. Situația „re-âyă-lelor” în contextul războaielor ruso-otomane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Lichidarea „re-âyă-lelor”.....	119
4.3. Concluzii la capitolul 4.....	146
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	149
BIBLIOGRAFIE	154
ANEXĂ.....	173
Glosar.....	173
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII	178
CURRICULUM VITAE	179

ADNOTARE

Bercu Igor, „Re'âyâ-lele” otomane pe teritoriul Țării Moldovei: geneză și evoluție (sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea), teză de doctor în istorie, Chișinău, 2024.

Structura tezei: Adnotare, lista abrevierilor, introducere, 4 capitole, divizate în paragrafe, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 323 titluri, 1 anexă, 152 de pagini de text de bază (până la Bibliografie), rezultatele obținute sunt publicate în 29 de lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: *dâr al-Islâm, defterdâr, domn, hân, kalgy, kâdi, kâza, pâșa, pašalâk, „re'âyâ”, sancâk, sancâkbeyi, serhat, sultân, tătari, timâr, timâriot, unități administrativ-teritoriale, vakîf, vilâyet, zimmî.*

Domeniul de studiu: specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade).

Scopul cercetării: Cercetarea și analiza complexă a genezei și evoluției „re'âyâ-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei, de la sfârșitul secolului al XV-lea până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale la începutul secolului al XIX-lea.

Obiectivele cercetării: Examinarea, sistematizarea, analiza istoriografiei problemei și cercetarea diferitor tipuri de izvoare (documentare, narrative, epigrafice, cartografice etc.); evidențierea premiselor și circumstanțelor care au determinat cucerirea cetăților de margine ale Țării Moldovei și înființarea „re'âyâ-lelor”; cercetarea structurilor administrative otomane din *kâza*-le Chilia, Akkerman, Bender, Sarata, Ismail și Hotin; identificarea practicilor politice, economice, spirituale și demografice, folosite de către Imperiul Otoman în circumscripțiile trecute sub administrarea sa, pe parcursul secolelor; determinarea locului și rolului pe care îl jucau „re'âyâ-lele” nu numai în relațiile dintre Poartă și Țările Române, dar și în cele cu Hanatul din Crimeea, regatul Poloniei, Imperiul Rus și Imperiul Habsburgic.

Noutatea și originalitatea științifică: Este o primă cercetare de ansamblu, care prezintă „re'âyâ-lele” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în procesul de geneză și evoluție în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, ca parte a spațiului românesc, în particular, și cel sud-est european, în general. Cercetarea reprezintă o însumare a unor probleme istorice complexe, încadrate în tematica constituirii și evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane, care, până în prezent, nu și-au găsit o elucidare exhaustivă în istoriografia românească.

Rezultatele obținute: Pentru prima dată în cercetarea istorică este realizată o lucrare complexă a problematicei constituirii și evoluției „re'âyâ-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Semnificația teoretică:

A fost realizată analiza teoretică a genezei și evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane pe teritoriul Țării Moldovei, între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea într-un context istoric și geografic specific, aducând în prim-plan informații și interpretări noi, până acum neabordate sau necunoscute.

Concluziile obținute în cadrul tezei reprezintă rezultate originale și inedite, aducând contribuții semnificative la înțelegerea proceselor și a structurilor administrative otomane din regiunea menționată. Aceste concluzii furnizează un cadru teoretic care poate să inspire și să ghideze cercetările viitoare, concentrându-se asupra fenomenului „re'âyâ-lelor” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei.

Prin concentrarea pe aspectele teoretice și analitice, teza de doctor dezvoltă și consolidează o înțelegere profundă a evoluției administrării teritoriale în perioada otomană în acest spațiu, oferind astfel un fundament solid pentru înțelegerea mai amplă a fenomenelor istorice și administrative legate de această perioadă.

Valoarea aplicativă: Cercetarea poate fi utilizată pentru elaborarea cursurilor universitare și a manualelor pentru facultățile de istorie, relații internaționale, administrație publică. În același timp, rezultatele cercetării pot servi drept punct de plecare în studierea aspectelor evoluției relațiilor politice, economice, sociale, culturale și religioase, proprii acestor unități administrativ-teritoriale, aflate sub directă administrare a Porții.

Implementarea rezultatelor științifice: Rezultatele teoretice și practice au fost aprobate prin elaborarea și publicarea a 3 lucrări colective, 26 de studii, articole științifice și teze, care au fost prezentate, în Republica Moldova și peste hotare, sub formă de comunicări, inclusiv plenare, la peste 23 de conferințe naționale și internaționale.

ANNOTATION

Bercu Igor, Ottoman „*re'âyâ-s*” on the territory of Moldavia: genesis and evolution (the end of the 15th century – the beginning of the 19th century), PhD thesis in history, Chisinau 2023.

Thesis structure: Annotation, list of abbreviations, introduction, four chapters divided into sections, general conclusions and recommendations, a bibliography consisting of 323 titles, 1 annex, 152 pages of main text (excluding Bibliography), the results obtained are published in 29 scientific papers.

Keywords: *dâr al-Islâm, defterdâr, prince, hân, kalgy, kâdi, kâza, pâşa, paşalâk, „re'âyâ”, sancâk, sancâkbeyi, serhat, sultân, tatars, timâr, timâriot, administrative-territorial units, vakîf, vilâyet, zimmi.*

Field of study: specialty 611.02 – History of Romanians (by periods).

The aim of the thesis: Research and complex analysis of the genesis and evolution of the ottoman „*re'âyâ-s*” on the territory of Moldavia from the end of the 15th century, until the liquidation of these administrative-territorial units at the beginning of the 19th century.

The objectives of the thesis: Examination, systematization, analysis of the historiography of the problem and the research of different types of sources (documentary, narrative, epigraphic, cartographic, etc.); highlights the premises and circumstances that determined the conquest of the border towns of Moldavia and the establishment of the „*re'âyâ-s*”; researches the Ottoman administrative structures in the kâza-s of Chilia, Akkerman, Tighina, Sărata, Ismail and Khotin; determines the place and the role played by the „*re'âyâ-s*” not only in the relations between the Porte and the Romanian Principalities, but also in the relations with the Crimean Khanate, the Kingdom of Poland, the Russian Empire and the Habsburg Empire.

Scientific novelty and originality: The thesis is the first overall research, which presents the Ottoman „*re'âyâ-s*” on the territory of Moldova in the process of genesis and evolution during the period from late 15th century to early 19th century, as part of the Romanian-speaking territories in particular and the south-eastern European region in general. The research represents a summation of complex historical problems, framed in the theme of the constitution and evolution of the Ottoman administrative-territorial units, which until recently did not receive a special attention in the Romanian historiography.

The results obtained: For the first time in historical research, the complex work of the issue of the constitution and evolution of the Ottoman „direct rule” established on the territory of Moldavia in the period from late 15th century to early 19th century is carried out.

Theoretical significance: The theoretical analysis of the genesis and evolution of the Ottoman administrative-territorial units on the territory of Moldova, between the end of the 15th century and the beginning of the 19th century in a specific historical and geographical context, bringing to the fore information and interpretations new, hitherto unaddressed or unknown.

The conclusions reached in the thesis represent original and novel results, bringing significant contributions to the understanding of the Ottoman administrative processes and structures in the mentioned region. These conclusions provide a theoretical framework that can inspire and guide future research focusing on the phenomenon of Ottoman „*re'âyâ-s*” established on the territory of Moldavia.

By focusing on theoretical and analytical aspects, the doctoral thesis develops and consolidates a deep understanding of the evolution of territorial administration during the Ottoman period in this space, thus providing a solid foundation for a broader understanding of the historical and administrative phenomena related to this period.

Applied value: the research can be used to develop university courses and textbooks for the faculties of history, international relations, public administration students. At the same time, the research results can serve as a starting point for studying the aspects of the evolution of the politic, economic, social, cultural and religious relations specific to these administrative-territorial units under the direct administration of the Porte.

Implementation of scientific results: theoretical and practical results were approved by publishing of: 3 collective work, 25 studies, scientific articles and theses that were published in the Republic of Moldova and abroad in the form of research papers at over 23 national and international conferences.

АННОТАЦИЯ

Берку Игорь, Османские «реайи» на территории Цара Молдовей: генезис и эволюция (конец XV века - начало XIX века), докторская диссертация по истории, Кишинев, 2024.

Структура диссертации: Аннотация, список сокращений, введение, 4 главы, разделенные на параграфы, общие выводы и рекомендации; библиография из 323 наименований, 1 приложение, 152 страниц основного текста (до Библиографии), полученные результаты опубликованы в 29 научных статьях.

Ключевые слова: дар аль-Ислам, дефтердар, господарь, хан, калгай, кадий, каза, паша, пашалак, «реайи», санчак, санджакбейи, серхат, султан, татары, тимар, тимариот, административно-территориальные единицы, вакиф, вилает, зимми.

Область научного исследования: специальность 611.02 – История румын (по периодам).

Цель исследования: Исследование и комплексный анализ генезиса и эволюции османских «реайи» на территории Цара Молдовей с конца XV века, до ликвидации этих административно-территориальных единиц в начале XIX века.

Задачи исследования: Рассмотрение, систематизация, анализ историографии проблемы и исследование различных видов источников (документальных, повествовательных, эпиграфических, картографических и др.); освещение предпосылок и обстоятельств, определившие завоевание приграничных крепостей Цара Молдовей и зарождение «реайи»; исследование османских административных структур в каза-лах Килия, Аккерман, Тигина, Сарата, Исмаил и Хотин; определение места и роли, которую играли «реайи» не только в отношениях между Портой и Румынскими княжествами, но и в отношениях с Крымским ханством, Польским королевством, Российской империей и империей Габсбургов.

Научная новизна и оригинальность: Это первое комплексное исследование, представляющее османское «реайи» на территории Цара Молдовей в процессе генезиса и эволюции в период с конца XV века – начала XIX века, как части румынского пространства в частности и юго-восточного европейского пространства в целом. Исследование представляет собой суммирование сложных исторических проблем, связанных с созданием и эволюцией османских административно-территориальных единиц, которые до сих пор не нашли исчерпывающего освещения в румынской историографии.

Полученные результаты: Впервые в историческом исследовании комплексно проработан вопрос о создании и эволюции османских «реайи», возникших на территории Цара Молдовей в период с конца XV века и просуществовавших до начала XIX века.

Теоретическая значимость: Был произведен теоретический анализ генезиса и эволюции османских административно-территориальных единиц на территории Цара Молдовей между концом XV-го - начало XIX-го века в конкретном историко-географическом контексте, выдвигая на передний план новую информацию и интерпретацию, до сих пор не рассмотренные или неизвестные.

Выводы сделанные в диссертации, представляют собой новые и оригинальные результаты, вносящие значительный вклад в понимание процессов и османских административных структур в упомянутом регионе. Эти выводы обеспечивают теоретическую основу, которая может вдохновить и направить будущие исследования, посвященные феномену османских «реайи», созданных на территории Цара Молдовей

Сосредоточив внимание на теоретических и аналитических аспектах, докторская диссертация развивает и закрепляет глубокое понимание эволюции территориального управления в период османов в данном пространстве, тем самым обеспечивая прочную основу для более широкого понимания исторических и административных явлений, связанных с этим периодом.

Прикладное значение: Исследование может быть использовано при разработке вузовских курсов и учебников для факультетов истории, международных отношений, государственного управления. В то же время результаты исследования могут служить отправной точкой для изучения аспектов эволюции политических, экономических, социальных, культурных и религиозных отношений, характерных для этих административно-территориальных единиц, находящихся в непосредственном управлении Порты.

Внедрение научных результатов: теоретические и практические результаты подтверждены публикациями: 3 коллективные работы, 26 исследований, научных статей и тезисов, которые были опубликованы в Республике Молдова и за рубежом, а также докладами, в том числе пленарных, представленных на более чем 23 национальных и международных конференциях.

LISTA ABREVIERILOR

ANRM	Arhiva Națională a Republicii Moldova.
DGAN ANA RM	Direcția Generală Arhiva Națională a Agenției Naționale a Arhivelor Republicii Moldova.
cca	circa
f.	filă de dosar
inv.	inventar
p.	pagina
vv.	voievod

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei abordate. Cercetarea și reflectarea asupra problemei „*re'âyâ*-lelor” (unitate administrativ-teritorială)¹ otomane de pe teritoriul Țării Moldovei de la înființare până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale reprezintă unul din subiectele importante ale istoriei nu doar a spațiului situat la est de Carpați, dar și a celui central și sud-est europene. Chestiunea revizuirii hotarelor dintre state din nou a fost pusă pe ordinea de zi, iar cunoașterea situației din trecutul istoric rămâne o actualitate permanentă. Importanța temei abordate derivă din contextul schimbărilor din domeniul cercetării istorice și al noilor contribuții cu referire la geneza și evoluția „*re'âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei.

Formarea unităților administrativ-teritoriale otomane pe teritoriul Țării Moldovei, într-un anumit spațiu geografic și temporal, prezintă un interes distinct în cadrul tematicii investigate cu referire la relațiile politice, sociale și umane, care au o semnificație majoră pentru evaluarea corectă a proceselor și fenomenelor ce s-au produs în spațiul pruto-nistean în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea și până la începutul secolului al XIX-lea. Cu atât mai mult că problema respectivă a fost politizată de istoriografia sovietică și a statelor-satelit din lagărul socialist, care insista să prezinte în nuanțe sumbre situația din „*re'âyâ*-le” otomane, pentru a justifica acțiunile de cucerire ale Imperiului Rus în Balcani.

În pofida faptului că tematica pusă în discuție a fost cercetată pe mai multe segmente, până în prezent totuși rămân în umbră unele aspecte ce vizează numărul unităților administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriile ce s-au aflat sub jurisdicția Țării Moldovei până a fi anexate de Imperiul Otoman, politicile promovate de administrația centrală în aceste circumscripții, percepția populației autohtone a politicilor implementate de Poartă, procesele ce s-au derulat în „*re'âyâ*-le” în urma instituirii unei puteri bazate pe tradiții musulmane, consfințite prin *şeriat*. Tocmai din asemenea considerente, abordarea temei este actuală și prezintă interes deosebit ca subiect de cercetare.

„*Re'âyâ*-le” otomane, înființate pe teritoriul din sud-estul, centrul și nordul Țării Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVIII-lea, și evoluția acestor unități administrativ-teritoriale până la începutul secolului al XIX-lea constituie problema de bază a demersului nostru științific.

Expansiunea Imperiului Otoman în Balcani pune în pericol nu doar existența statală a țărilor situate în acest areal geografic, dar și interesele politice ale Țărilor Române. Una din primele ciocniri armate între Poartă și Țara Moldovei s-a produs în anul 1420 [167, p. 83], când flota otomană a atacat Chilia și Cetatea Albă, atacul soldându-se cu eșec. Pe parcurs, presiunea otomană

¹ La prezentarea termenilor, se va respecta ortografia propriei limbii turce.

asupra Țării Moldovei creștea și, în consecință, la 1456, Țara Moldovei a fost nevoită să înceapă plata *harâc*-ului (tribut) Porții [193, p. 166-182].

Instaurarea efectivă a suzeranității otomane în Țările Române a fost pregătită minuțios prin acceptarea de către Țara Românească a statutului de stat tributar la 1420 (accentuat în 1462), de către Țara Moldovei – la 1456 (accentuat în 1486) și, pe parcurs, asigurată printr-o centură de circumscripții otomane, cu anexarea teritoriilor din posesiunile acestor țări. Una din principalele misiuni ale acestor unități administrativ-teritoriale otomane o constituia supravegherea atentă a mișcărilor și politicilor promovate de domnii moldo-munteni, precum și hegemonia directă a punctelor strategice de însemnătate majoră pentru menținerea controlului Porții în acest spațiu geografic. Trecerea sub controlul străin, manifestat prin diferite forme, a anumitor teritorii a unui stat, de regulă, puternic îi afecta nu numai integritatea teritorială, dar și pe cea politică.

Într-o primă etapă, când Imperiul Otoman a atins linia Dunării la frontiera sa nordică, principalul obiectiv pe care îl urmărea Poarta în spațiul respectiv l-a constituit crearea forposturilor pe malul stâng al fluviului, pentru a înlesni pe viitor lansarea campaniilor militare și a punctelor de control în Dobrogea. În urma campaniilor militare inițiate de către otomani în 1419 și 1420, cea mai mare parte a Dobrogei, cu puternicile ei cetăți Enisala și Isaccea, a fost cucerită. Un alt obiectiv urmărit de otomani era asigurarea unei noi frontiere naturale și strategice a Imperiului Otoman. Un prim-pas în crearea unei centuri de unități administrativ-teritoriale otomane în stânga Dunării a fost înființarea, la 1417, a „*re'âyâ*-lei” Gurghiu. Etapa respectivă se încheie în 1484, odată cu cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă, cu luarea în stăpânire a gurilor Dunării și inițierea transformării Mării Negre într-un „*lac otoman*”, ceea ce a avut consecințe politico-militare importante asupra evoluției raporturilor dintre Poartă și Țările Române în decursul secolelor ce au urmat [188, p. 137]. Protejarea independenței și a propriilor teritorii depindea direct de procesele și politicile promovate în imediată aparopiere a hotarelor statului.

Importanța cercetării prezentei teme rezidă în semnificația înființării „*re'âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei și impactul noii realități asupra populației locale din aceste circumscripții pe intern, iar pe extern – consecințele ce au vizat relațiile Țării Moldovei cu Imperiul Otoman în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea și cucerirea spațiului pruto-nistean de către Imperiul Rus având drept consecință desființarea „*re'âyâ*-lelor” otomane. Procesele derulate în spațiul pruto-nistean, ca urmare a expansiunii otomane, demonstrează o dată în plus că cedarea unei părți din teritoriu a generat noi anexări, în baza dreptului celui mai puternic.

Încadrarea temei în preocupările istoriografice internaționale, naționale și zonale. Istoriografia universală a abordat tangențial tematica „*re'âyâ*-lelor” otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei, și evoluția acestora în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea și până la

începutul secolului al XIX-lea. Anumite aspecte de ordin politic, economic, social, cultural și militar au fost elucidate în lucrările semnate de N. Beldiceanu [22], A. Fattal [128], H. Inalcik [158], O. Kose [182], M. Işik [176], I. I. Petruşevschi [297], M. V. Covaliciuc [289], B. Rainov [301; 302], V. A. Posternac [300]. Cercetările și concluziile teoretice formulate în istoriografia universală servesc drept bază metodologică în elaborarea tezei date.

În spațiul românesc, problematica teritoriilor românești trecute sub administrație otomană ș-a bucurat de o atenție mult mai largă. În acest sens, remarcăm contribuția lui N. Iorga [167], M. Guboglo [149], A. Decei [103], M. A. Mehmed [191], V. Veliman [262], T. Gemil [134], M. Maxim [190], I. Chirtoacă [73; 74; 75], I. Căndea [61], I. Gumenai [150], V. Josanu [178], D. I. Haidarlî [312] ș. a. Cercetătorii au tratat diverse aspecte cu referire la unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate de Poartă la est de Carpați, insistând asupra unor segmente mult mai înguste ale problematicii puse în discuție. Luând în considerare procesele derulate la o scară mult mai largă, de la internațional la național, reprezentanții istoriografiei românești au reușit să elucideze unele aspecte ale relațiilor româno-otomane cu tangențe la subiectul abordat: politicile promovate de Imperiul Otoman la nord de Dunăre; formarea *paşalâk*-urilor și „*re’âyâ*-lelor” pe teritoriul Țărilor Române; organizarea administrativă și militară a „*re’âyâ*-lelor”, statutul *zimmî*-ilor; viața economică în circumscriptiile otomane; consecințele formării *paşalâk*-urilor și „*re’âyâ*-lelor” în Țările Române.

Problema teritoriilor Țării Moldovei, trecute sub administrație otomană în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, abordată de autorul tezei în diverse studii [27; 28; 29], se înscrie în direcțiile de cercetare ale istoriografiei românești și ale celei universale. În opinia noastră, includerea în circuitul științific a surselor inedite și a rezultatelor noi de cercetare completează și nuanțează atât cunoașterea științifică, cât și înțelegerea esenței proceselor derulate pe parcursul secolelor în unitățile administrativ-teritoriale otomane din spațiul pruto-nistean de la înființare până la lichidarea acestor „*re’âyâ*-le”.

Descrierea situației în domeniul de cercetare și identificarea problemelor de cercetare. Prezentul studiu se axează pe examinarea unei teme complexe, care, până la moment, a fost tratată segmentat de către cercetători. Pe de o parte, există o serie de surse și lucrări ale istoriografiei problemei, în care este abordată problematica dată, pe de altă parte, putem constata că, în prezent, există suficiente surse editate, care pot fi reconsiderate, și inedite, care urmează a fi valorificate, pentru reconstituirea istoriei „*re’âyâ*-lelor” otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei. Direcția asupra căreia se insistă este reevaluarea lucrărilor istoriografice, cercetarea surselor și informațiilor atât inedite, cât editate, ce permit o abordare multidimensională a istoriei „*re’âyâ*-lelor” otomane, scoase de sub autoritatea voievodatului românesc pe segmentul cronologic indicat.

În spațiul românesc, unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriile scoase din jurisdicția Țării Moldovei pe parcursul secolelor, și-au găsit reflecție, într-o anumită măsură, într-o serie de lucrări din diferite perioade, ce se referă la cucerirea cetăților Chilia, Cetatea Albă, Tighina și Hotin, la înființarea „*re'âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei, la diverse aspecte de ordin politic, economic, social, spiritual și demografic, caracteristice acestui spațiu. În cercetarea problematicii vizate, putem distinge câteva etape în istoriografia românească, fiecare definindu-se printr-un anumit nivel – de ordin calitativ și cantitativ – al investigațiilor efectuate.

Cercetări referitoare la subiectele investigate încep să fie efectuate începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, intrând în sfera de interes a istoriografiei române din momentul constituirii școlii istorice românești: fie, tangențial, în lucrările care caută să elucideze momentele cruciale ale istoriei românilor, semnate de D. Onciul [220], A. D. Xenopol [264; 265], fie în cadrul unor opere de sinteză ale lui N. Iorga, care au vizat cucerirea primelor cetăți moldovenești – Chilia și Cetatea Albă – de către Poartă. În perioada interbelică, problematica unităților administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei, și a evoluției acestor circumscripții a continuat să fie abordată în studiile anterioare, dar, totodată, a fost lărgit spațiul subiectului cercetat. Perioada postbelică se caracterizează printr-o contribuție cu un randament sporit a cercetărilor efectuate cu referire la relațiile româno-otomane. Cu certitudine, acest fapt a fost generat de înființarea de către Franț Babinger și Mihail Guboglu a școlii românești de turcologie și osmanistică. În perioada respectivă, apar sinteze generale consacrate istoriei Imperiului Otoman, în care și-au găsit reflecție anumite subiecte ce vizează problematica „*re'âyâ*-lelor” de pe teritoriul Țării Moldovei. După anul 1990, în istoriografia românească se intensifică și se diversifică cercetările privind relațiile româno-otomane. Se insistă asupra investigațiilor gradate: de la local la regional și apoi la universal. Cucerirea primelor cetăți moldovenești de către Imperiul Otoman, delimitarea administrativ-teritorială a acestor circumscripții, cucerirea, pe parcurs, a noilor cetăți de margine, situate în spațiul pruto-nistean, și înființarea noilor „*re'âyâ*-le”, creșterea prezenței militare otomane în spațiul trecut sub directă administrare a Porții, schimbarea statutului politico-juridic al Țării Moldovei față de Poartă, odată cu înființarea și evoluția circumscripțiilor otomane, la care au contribuit și alți factori (presupusele Capitulației), impactul regional și internațional generat de crearea acestor unități administrativ-teritoriale sunt acele segmente de cercetare pe care s-a focalizat atenția exponenților istoriografiei postsocialiste în sfera prezentei investigații. Este perioada când se impun o serie de cercetări, bazate pe studii interdisciplinare, folosindu-se noi tehnici și metode de cercetare. Iar o contribuție-cheie, în acest sens, au adus paleografia turco-osmană și cartografia.

Totodată, putem evidenția trei centre care s-au afirmat în domeniul problematicii abordate – București, Iași și Cluj. Aici au fost publicate diverse lucrări care se referă la tematica unităților

administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul din sud-estul, centrul și nordul Țării Moldovei, la evoluția acestora, la locul lor și rolul jucat pe parcursul celor peste trei decenii în istoria spațiului central și sud-est european. Exponenții istoriografiei de la Chișinău s-au încadrat cu succes în tendințele istoriografiei românești, diversificând tratarea problematicii circumscripțiilor otomane, înființate pe teritoriul Pruto-nistean.

Scopul lucrării. Pornind de la actualitatea și importanța temei, **scopul** principal al prezentei teze de doctor în istorie este cercetarea „*re'âyâ*-lelor” otomane de pe teritoriul Țării Moldovei de la înființarea lor la sfârșitul secolului al XV-lea până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale la începutul secolului al XIX-lea. În procesul realizării scopului propus, s-a ținut cont nu doar de modelul circumscripțiilor otomane înființate la est de Carpați, dar și al celor întemeiate în afara Țării Moldovei, pentru o mai bună înțelegere a proceselor derulate pe parcurs.

Obiectivele cercetării. Ținând cont de complexitatea problemelor abordate în prezenta lucrare, au fost stabilite următoarele **obiective**:

1. Analiza istoriografiei problemei și cercetarea diferitor tipuri de izvoare (documentare, narative, epigrafice, cartografice etc.);
2. Identificarea și utilizarea noțiunilor/terminologiei otomane corespunzătoare pentru elucidarea adecvată a scopului lucrării;
3. Stabilirea arealului geografic a înființării unităților administrativ-teritoriale otomane în spațiul pruto-nistean și delimitarea etapelor cronologice;
4. Relevarea premiselor și circumstanțelor care au determinat cucerirea cetăților de la marginea de sud-est, centru și nord a Țării Moldovei și înființarea „*re'âyâ*-lelor”;
5. Elucidarea practicilor politice, economice, spirituale și demografice, folosite de către Imperiul Otoman în teritoriile trecute sub administrarea sa directă, începând cu sfârșitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XVIII-lea;
6. Cercetarea structurii administrative otomane din *kâza*-le Chilia, Akkerman, Tighina, Sarata, Ismail și Hotin;
7. Elucidarea practicilor politice, economice, spirituale și demografice, folosite de către Imperiul Otoman în teritoriile trecute sub administrarea sa directă pe parcursul secolelor;
8. Determinarea locului și rolului pe care îl jucau „*re'âyâ*-le” nu numai în relațiile dintre Poartă și Țările Române, dar și în cele cu Hanatul din Crimeea, regatul Poloniei, Imperiul Rus și Imperiul Habsburgic.

Ipoteza de cercetare. În baza analizei surselor istorice și a istoriografiei cercetate, vom reconstitui locul și rolul „*re'âyâ*-lelor” otomane din Țării Moldovei – de la înființarea lor și până

la lichidare – pe care l-au jucat nu doar la nivel regional, dar și la cel internațional cu un impact major asupra tratatelor de pace ce vizau teritoriile din centru și sud-estul Europei.

Metodologia cercetării științifice. Genericul lucrării de față reflectă un subiect complex, care necesită și o abordare interdisciplinară: istorie, geografie istorică, cronologie istorică etc. Conducându-ne de principiile obiectivității, ale corectitudinii și abordării nepărtinitoare a informației istorice, din punct de vedere metodologic, am utilizat diverse metode de cercetare și principii de investigație științifică recunoscute, comune în procesul de cercetare, punând accent pe cele caracteristice științei istorice: metoda **istorică**, ce vizează identificarea semnificației și a valorii evenimentelor istorice, având scopul de a sesiza unele aspecte inedite, nevalorificate sau insuficient analizate, precum și procedura de cercetare a genezei și evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane, a delimitării hotarelor dintre circumscripțiile otomane și Țara Moldovei, a transformărilor intervenite în „*re'âyâ-le*”, a locului și rolului acestora în sistemul politico-administrativ al Porții în raport cu puterile creștine; metoda **analizei critice** (inductivă și deductivă), ce are drept scop cercetarea diverselor opinii ale cercetătorilor din domeniu și stabilirea anumitor trăsături specifice definiției ale problematicii puse în discuție, interpretarea surselor istorice și istoriografice, care reflectă tematica cercetată; stabilirea trăsăturilor caracteristice ale unităților administrativ-teritoriale otomane, determinarea statutului juridic al populației creștine și al circumscripțiilor otomane în cadrul sistemului politico-administrativ al Imperiului Otoman; metoda **comparativă**, care constă în evidențierea trăsăturilor comune și a particularităților „*re'âyâ-lelor*” înființate pe teritoriul Țării Moldovei și a celor din afara acestui spațiu; metoda **statistică**, ce permite colectarea datelor și efectuarea unei descrieri sub aspect calitativ și cantitativ a proceselor demografice din unitățile administrativ-teritoriale otomane desfășurate pe parcurs; metoda **istorico-tipologică**, ce vizează desemnarea categoriilor sociale, stabilirea noilor componente ale administrației „*re'âyâ-lelor*”, identificarea și clasificarea noilor categorii de unități militare, sosite după cucerirea teritoriilor în Țara Moldovei; metoda **cartografică**, ce presupune cercetarea realității geografice, stabilirea direcțiilor de expansiune a Porții în spațiul pruto-nistean, hotărnicirile efectuate și definitivarea hotarelor circumscripțiilor otomane.

Aplicarea unei metodologii complexe și multidimensionale, în vederea realizării scopului și obiectivelor tezei, a fost însoțită de prezentarea evenimentelor și faptelor istorice în baza principiilor problematic și cronologic.

Segmentul cronologic și geografic. Segmentul cronologic al lucrării se încadrează în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XIX-lea, perioadă distinctă în planul evoluției raporturilor politice, economico-sociale, religioase și culturale între Țara Moldovei și Imperiul Otoman. Limita cronologică inferioară corespunde cu sfârșitul secolului al XV-lea, când Țara Moldovei pierde cetățile Chilia și Cetatea Albă, iar la hotarele sale de sud-

est apar două unități administrativ-teritoriale otomane, trecute în directă administrație a Porții. Prin urmare, conjunctura politico-militară din regiune se schimbă radical, poziția otomanilor se consolidează semnificativ, datorită și contribuției aduse de aliații lor tătari de la acea dată, iar Țara Moldovei s-a pomenit într-o situație de incertitudine politică, care, pe parcurs, s-a complicat. Limita cronologică superioară este începutul secolului al XIX-lea, când, în urma războiului ruso-otoman din anii 1806-1812, a fost semnată pacea de la București (16/28 mai 1812), care a pecetluit nu numai viitorul spațiului românesc, situat între râurile Prut și Nistru, dar și existența propriu-zisă și a „*re'âyâ-lelor*” din acest spațiu.

Scopul investigației a determinat cadrul geografic al cercetării, având ca punct de plecare înființarea *sancâkbeyi*-licurilor Chilia și Akkerman în 1486, care coincide în mare măsură cu regiunea situată între râurile Prut și Nistru. Întrucât evenimentele politico-militare care implicau aceste unități administrativ-teritoriale otomane aveau o influență extinsă, cercetarea abordează spații mult mai largi, incluzând Țările Române și regiunile învecinate.

Cât privește **originalitatea tezei**, lucrarea constituie o primă cercetare de ansamblu, care prezintă „*re'âyâ-le*” otomane de pe teritoriul Țării Moldovei, în procesul de geneză și evoluție pe parcursul perioadei dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, ca parte a spațiului românesc, în particular, și cel sud-est european, în general. Cercetarea reprezintă o tentativă de abordare a unor probleme istorice complexe, încadrate în tematica constituirii și evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane, care, până în prezent, nu și-au găsit o elucidare exhaustivă în istoriografia românească. Plurivalența problematicii propuse spre cercetare se va prezenta în toată complexitatea sa: cu etapele caracteristice, de la prima etapă a cuceririlor otomane, inițiate la nord de Dunăre, și înființarea „*re'âyâ-lelor*” Chilia și Akkerman; delimitarea hotarelor între noile circumscripții otomane și Țara Moldovei; analiza proceselor de ordin administrativ, economic, spiritual și demografic, inițiate de noua ordine și noua putere; cu indicarea statutului social a protagoniștilor principali; cu analiza prevederilor canonice a *șeriât*-ului, a impedimentelor și sancțiunilor, în caz de încălcare a normelor juridice; cu vocabularul specific „*re'âyâ-lelor*” înființate în spațiul pruto-nistrean; reflectându-se problemele controversate în ceea ce vizează data cuceririi cetăților de margine, numărul trupelor otomane participante la aceste operațiuni militare, atitudinea factorilor de decizie ai administrației centrale și locale otomane față de populația creștină din circumscripțiile otomane.

În procesul de elaborare a tezei, au fost introduse în circuitul științific o serie de documente inedite. Astfel, se conturează un tablou general al istoriei „*re'âyâ-le*” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei, al evoluției și lichidării acestor circumscripții la începutul secolului al XIX-lea, pentru fiecare în parte și per ansamblu. Studiarea izvoarelor edite și inedite, a surselor narative de epocă și a literaturii de specialitate ne-a favorizat aprofundarea cercetărilor în domeniu.

Elucidarea aspectelor generale și particulare ne-a permis crearea unei viziuni ample asupra constituirii și evoluției „*re'âyâ*-lelor” otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei în spațiul și segmentul cronologic indicate, precum și impunerea unui nou punct de vedere în tratarea temei abordate. Așadar, finalitatea acestei cercetări constă în introducerea în circuitul științific a unui studiu monografic de care duce lipsă istoriografia românească, dar și cea turcească.

Noutatea și valoarea științifică a lucrării. În procesul de investigație a problematicii constituirii și evoluției „*re'âyâ*-lelor” otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, s-a reușit elaborarea unei lucrări, care, de fapt, sistematizează, reconceptualizează, ordonează și dispune diacronic informațiile cu referire la acest subiectul cercetat, fiind o primă încercare de acest gen în spațiul românesc. Rezultatele științifice obținute contribuie la investigarea unor aspecte importante din istoria unităților administrativ-teritoriale otomane, înființate la est de Carpați și trecute în gestiunea Porții pe parcursul perioadei de la sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, cu evidențierea statutului politico-administrativ al acestor circumscripții, precum și a celor ce țin de statutul populației creștine rămase în „*re'âyâ*-le”; tentativele administrației locale și centrale otomane de ameliorare a relațiilor cu instituția domniei, analiza noii conjuncturi politice, stabilite la nord de Dunăre, și impactul acesteia asupra relațiilor dintre Imperiul Otoman și puterile creștine; scoaterea în evidență a rolului strategic din punct de vedere al spațiului geografic, pe care îl jucau aceste circumscripții otomane în timpul operațiunilor militare. Cercetarea evoluției „*re'âyâ*-lelor” înființate pe teritoriul Țării Moldovei soluționează și o problemă științifică de ordin aplicativ de o importanță semnificativă, ce ține de încadrarea acestor unități administrativ-teritoriale în cadrul general al istoriei medievale și moderne a Basarabiei.

Valoarea aplicativă a lucrării. Cercetarea poate fi utilizată în elaborarea cursurilor universitare și a manualelor pentru facultățile de istorie, relații internaționale, administrație publică. De asemenea, unele informații ar fi utile la elucidarea anumitor aspecte legate de microistorie – pentru localitățile și populația din regiune – de până la 1812. În același timp, rezultatele cercetării pot servi drept punct de plecare în studierea aspectelor evoluției relațiilor economice, sociale, culturale și religioase proprii acestor unități administrativ-teritoriale, aflate sub directă administrare a Porții. În urma elucidării diverselor aspecte din istoria „*re'âyâ*-lelor” înființate pe teritoriul din sud-estul, centrul și nordul Țării Moldovei, precum și din evoluția și lichidarea acestor circumscripții la începutul secolului al XIX-lea, vom avea o viziune mai completă asupra spațiului pruto-nistean din perioada cercetată.

Implimentarea rezultatelor științifice. Rezultatele științifice obținute în cadrul investigației noastre au fost valorificate prin activitatea de cercetare desfășurată la Facultatea de

Istorie și Filosofie. Această activitate a permis utilizarea informațiilor documentare și istoriografice, precum și a analizei documentelor edite și inedite efectuate în procesul cercetării.

Rezultatele investigației au fost aprobate și validate prin publicarea a 3 lucrări colective și a 26 de studii, articole științifice și teze. Aceste publicații fost realizate atât în Republica Moldova, cât și în afara ei, în România (Oradea, Galați) și Ucraina (Cernăuți). Diverse aspecte ale cercetării au fost prezentate sub formă de comunicări la peste 23 de conferințe naționale și internaționale, inclusiv în ședințele plenare.

Această utilizare extensivă a rezultatelor cercetării materializată în publicații științifice și prezentările la conferințe naționale și internaționale demonstrează aplicabilitatea și relevanța lor în mediul comunității academice.

Acestea includ următoarele lucrări publicate în reviste recenzate: 1) Bercu I. Formarea „raialelor” otomane în sudul Țării Moldovei (sfârșitul sec. al XV-lea – prima jumătate a sec. al XVI-lea). În: *Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova*. Seria „Științe socio-umane”. Volumul II. Chișinău. 2000, 65-68. ISBN 9975- Studia Universitatis. 917-68-2; 2) Bercu I. Olat-ul Hotinului în contextul politicilor marilor puteri (1715-1741). În: Științe umaniste. Chișinău. 2011, nr. 4 (44), p. 46-53. ISSN 1811-2668; 3) Bercu I. Moschei transformate în biserici ortodoxe după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Științe Umaniste, Chișinău, 2015, nr. 4 (84), p. 80-84. ISSN 1811-2668; 4) Bercu I. L'organizzazione amministrativa e militare delle re-âya ottomane in Moldavia dalla fine del XV alla fine del XVI secolo. În: *Transylvanian Review*. Vol. XXIX. Supplement No. 1. Oradea. 2020, p. 65-74. ISSN 2067-1016.

Structura și volumul tezei. Lucrarea cuprinde 152 de pagini de text de bază (până la bibliografie) și, din punct de vedere structural, este constituită din: *Introducere*; 4 capitole, divizate în paragrafe; *Concluzii generale și recomandări*; *Bibliografie* din 323 titluri; *CV-ul autorului* și *Declarația pe propria răspundere*. Lucrarea mai conține *Adnotări* în română, engleză și rusă.

În **Introducere** se argumentează actualitatea și importanța temei abordate pentru istoriografia contemporană, încadrarea ei în cercetările internaționale, regionale și naționale, analiza situației în domeniul de studiu și identificarea problemelor de cercetare, motivația alegerii subiectului, scopurile și obiectivele tezei, metodologia cercetării științifice, ipoteza, reperele cronologice, cadrul geografic, noutatea științifică a rezultatelor obținute, importanța teoretică și valoarea aplicativă a tezei, precum și sumarul compartimentelor tezei.

În capitolul I, intitulat „**Re-âya-lele**” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în istoriografie și în sursele istorice, se analizează istoriografia problemei, cercetarea subiectului abordat fiind împărțit pe etape, fiecare dintre este caracterizată din diverse perspective, fiind prezentate lucrările de bază la tema de cercetare. Totodată, se analizează principalele surse ale cercetării problemei

privind istoria „re'âyâ-lelor” înființate pe teritoriul Țării Moldovei în perioada de timp vizată, evoluția și lichidarea acestor circumscripții la începutul secolului al XIX-lea, se operează o clasificare a surselor istorice, subliniindu-se caracteristicile de bază ale fiecărei categorii și oferindu-se descrierea problemelor elucidate în fiecare tip de sursă.

În capitolul II, cu genericul ***Înființarea și evoluția „re'âyâ-lelor” până la sfârșitul secolului al XVI-lea***, se investigează etapa întemeierii primelor unități administrativ-teritoriale otomane în Țara Moldovei și situația lor până la mijlocul anilor '20 ai secolului al XVI-lea; condițiile și cauzele care au contribuit la cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă; statutul *zimmî*-lor din circumscripții; campania militară a *sultân*-ului Suleymân Magnificul și formarea „re'âyâ-lei” Bender; consecințele formării „re'âyâ-lelor” pe teritoriul Țării Moldovei la acea dată; problema Bugeacului și evoluția unităților administrativ-teritoriale otomane până la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Capitolul III, cu titlul ***Situația „re'âyâ-lelor” în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea***, elucidează situația „re'âyâ-lelor” Țării Moldovei (secolul al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea). Este analizată evoluția *kâza*-lelor în această perioadă de timp; pretențiile regatului Poloniei în vederea trecerii sub controlul său a cetăților moldovenești din spațiul pruto-nistrean, aflate sub jurisdicția Porții, creșterea semnificativă a prezenței tătarilor nogai în stepa Bugeacului, implicarea *bey*-lor de *serhat* (hotar) în treburile interne ale Țării Moldovei, soluționarea litigiilor privind hotarul dintre *kâza*-lele otomane și Țara Moldovei; elucidarea noii conjuncturi politice, create în regiunea nord-pontică după anul 1648 și impactul acesteia asupra evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane de pe teritoriul Țării Moldovei; misiunea tătarilor nogai² în calitate de factor determinat al stabilității în stepa Bugeacului; delimitarea teritoriului cedat tătarilor nogai, înființarea unei noi circumscripții otomane pe teritoriul Țării Moldovei, *kâza*-ua Sarata; războiul otomano-rus din 1710-1711 și consecințele sale.

În Capitolul IV, intitulat ***„Re'âyâ-lele” otomane în secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea***, se analizează procesele derulate în „re'âyâ-le” otomane în perioada dintre începutul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Sunt elucidate relațiile otomano-polone și otomano-ruse și impactul acestora asupra teritoriilor moldovenești, situate la est de Carpați; anexarea cetății Hotin și întemeierea unei noi unități administrativ-teritoriale; delimitarea administrativă a noii circumscripții; rolul *bey*-lor de hotar în soluționarea litigiilor dintre tătari și domnii Țării Moldovei; războiul ruso-austro-otoman din anii 1735-1739 și impactul direct asupra situației de ordin administrativ, politic, economic și demografic din „re'âyâ-lele” otomane, situate

² Tătari nogai – grup etnic turanic. Sunt descendenții diferitor triburi mongolice și turcice, care au format Hoarda lui Nogai (1440-1634). Nogaii au constituit populația principală a Hoardei Bugeacului.

în spațiul pruto-nistrean; implicarea cazacilor conduși de hatmanul Filip Orlik și tătarii lipcani³ în diverse litigii cu domnii țării; războiul otomano-rus din anii 1768-1774, principalele operațiuni care s-au desfășurat în perioada respectivă în spațiul pruto-nistrean și impactul acestora asupra *kâza*-lelor otomane; consecințele Congresului de pace de la Focșani și București cu referire la cetățile și circumscripțiile otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei; războiul ruso-otoman din anii 1806-1812, anexarea spațiului pruto-nistrean de către Imperiul țarist, desființarea „*re'âyâ*-lelor” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei și consecințele păcii semnate la București pe 16/28 mai 1812.

În **Concluziile generale și recomandările** propuse sunt evidențiate principalele rezultate la care s-a ajuns în procesul cercetării problemei și sunt propuse unele recomandări ce țin de continuarea investigațiilor și implementarea practică a rezultatelor cercetărilor.

Cuvinte-cheie: *dâr al-Islâm, defterdâr, domn, hân, kalgy, kâdi, kâza, pâșa, pașalâk, „re'âyâ”, sancâk, sancâkbeyi, serhat, sultân, tătari, timâr, timâriot, unități administrativ-teritoriale, vakîf, vilâyet, zimmî.*

³ Tătarii lipcani – comunitate de origine mongolo-turco-turanică. La începutul secolului al XIV-lea s-au stabilit în Marele Ducat al Lituaniei. Cunoscuți sub numele „tătari lipka”, termen ce derivă de la denumirea turco-tătară a Lituaniei: Lipka, Lupka, Lubka. După tratatul de la Karlowitz din 1699, se așează în „*re'âyâ*-ua” Bender, de unde se extind și în alte părți ale spațiului pruto-nistrean.

1. „RE'ÂYÂ-LELE” OTOMANE PE TERITORIUL ȚĂRII MOLDOVEI ÎN ISTORIOGRAFIE ȘI ÎN SURSELE ISTORICE

1.1. „Re'âyâ-lele” otomane pe teritoriul Țării Moldovei din perspectivă istoriografică

În spațiul românesc, unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei pe parcursul celor peste patru decenii, s-au bucurat de atenția cercetătorilor în diferite perioade de timp, găsindu-și reflectare într-o serie de lucrări generale ori speciale, dedicate anumitor subiecte ale acestei problematice. Dintr-o perspectivă tematico-cronologică, în evoluția istoriografiei cu referire la „re'âyâ-lele” otomane pe teritoriul Țării Moldovei se pot identifica patru etape distincte:

1. *Sfârșitul secolului al XIX-lea – 1918*, perioada când se fac unele cercetări privind expansiunea otomană la nord de Dunăre; se analizează factorii ce au contribuit la această expansiune; se accentuează asupra cuceririi cetăților Chilia și Cetatea Albă; se elaborează prezentări tematice ale anumitor ținuturi, care, pe parcurs, au fost transformate în „re'âyâ-le” otomane, dar și studii cu referire la structura și evoluția etnică a populației.

2. *Perioada 1918 – 1944* se caracterizează prin progrese substanțiale din punct de vedere calitativ și cantitativ în problema cercetării unităților administrativ-teritoriale otomane, situate la est de Carpați. Școala istoriografică românească a lansat mai multe studii referitoare la istoria interfluviului pruto-nistean sub stăpânirea otomană. Subiectele și metodele de investigație se diversifică, ceea ce a permis acoperirea unui spectru geografic mult mai larg comparativ cu perioada anterioară, în ceea ce vizează cercetarea circumscripțiilor otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei.

3. *Perioada anilor 1945 – 1989*, în care tratarea evenimentelor, fenomenelor și proceselor istorice în România și RSSM se realizează prin prisma paradigmei marxiste, de pe poziții de clasă. Acest fapt a marcat principiul obiectivității și imparțialității istorice. Cu toate acestea, apar un șir de lucrări de ordin general, în care în mod tangențial sunt abordate diverse aspecte privind „re'âyâ-lele” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei. Remarcăm și apariția primelor cercetări în domeniul care a vizat direct unele circumscripții otomane, înființate la sfârșitul secolului al XV-lea la est de Carpați.

4. *Perioada anilor 1990 – 2022*, când pentru dezbateră științifică sunt propuse tematici noi, bazate pe studierea istoriei ce urmează principiul de la local la regional, de la național la universal. În această cheie sunt prezentate și „re'âyâ-lele” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei și evoluția acestora pe parcursul celor peste patru secole de existență. Sunt publicate mai multe lucrări care fie fac referire directă la problematica pusă în discuție, fie abordează tangențial problema.

În prima etapă (sfârșitul secolului al XIX-lea – 1918), tematica cu privire la „*re'âyâ-lele*” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei, la evoluția și desființarea acestor unități administrativ-teritoriale și-a găsit reflectare într-o serie de articole și lucrări, care scoteau în evidență doar anumite segmente din problematica propusă spre cercetare. În acest sens, remarcăm cercetările efectuate de către D. Onciul [220], A. D. Xenopol [264], N. Iorga [167], care au vizat cucerirea de către Poartă, în 1484, a cetăților moldovenești Chilia și Cetatea Albă. Informațiile pe care le oferă autorii se referă la tentativele otomanilor de a cuceri Chilia și Cetatea Albă și căderea acestor cetăți, la evenimentele ce au urmat și la formarea „*re'âyâ-lelor*” Chilia și Akkerman în 1486, precum și la problema Bugeacului tătarăsc, la evenimentele politico-militare ce s-au desfășurat în acest spațiu și la desființarea circumscriptiilor otomane înființate în nord-vestul Mării Negre, în urma războiului ruso-otoman din 1806-1812.

Un alt studiu, semnat de N. Iorga, este dedicat boierilor și răzeșilor din Bucovina și Basarabia din cele dintâi decenii după anexare [159], în care sunt puse în discuție drepturile istorice ale boierilor și răzeșilor asupra proprietăților funciare, aflate în ținutul Hotinului, ceea ce facilitează identificarea hotărnicilor efectuate de către Imperiul Otoman în timpul transformării ținutului în „*re'âyâ*”.

Cucerirea cetăților și orașelor Țării Moldovei, situate în spațiul pruto-nistean, invazia tătarilor în Țara Moldovei și așezarea lor în Bugeac, corectitudinea și toleranța religioasă a otomanilor [281, p. 89, p. 96], care a ademenit creștinii de diferite culte în Basarabia, operațiunile militare desfășurate în acest spațiu și lichidarea dominației otomane au constituit subiectul lucrării elaborate de cercetătorul rus P. Batiuşkov [267]. O contribuție interesantă, apropiată de epocă, referitoare la războiul Rusiei țariste cu confederații polonezi în perioada 1769-1774, reprezintă monografia semnată de A. Petrov [297; 297 a.]. Operațiunile militare în care au fost implicate părțile s-au extins și asupra circumscriptiilor otomane din spațiul pruto-nistean.

O anumită contribuție în cercetarea acestei probleme îi aparține și lui Zamfir Arbore [15], care face o prezentare tematică a spațiului pruto-nistean pe parcursul secolului al XIX-lea. La rândul său, Ion Ursu [259] vine cu anumite informații despre numărul efectivelor militare otomane și ale aliaților săi – domnul Țării Românești și tătarii din Crimeea –, care au participat la asediul și cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă.

În a doua etapă (perioada 1918 – 1944), continuă cercetarea tradițiilor românești în succesiune. Pe aceeași linie este lucrarea lui N. Iorga [164], în care sunt analizate relațiile politice, economice și culturale între Regatul Poloniei (Reci Pospolitei) și Țările Române, iar o componentă importantă a acestora sunt cele politico-militare stabilite între Țara Moldovei și Imperiul Otoman, care au vizat direct situația „*re'âyâ-lelor*” otomane situate în spațiul pruto-nistean. O anumită contribuție în cercetarea problemei respective o aduc Ș. Ciobanu [17], I. Băcilă [19] și V. Lungu

[184], insistând asupra investigațiilor ce au vizat nemijlocit spațiul Basarabiei încă de la cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă și transformarea acestora în circumscripții otomane: expediția *sultân*-ului Suleymân Magnificul, cucerirea cetății Tighina și înființarea unei noi „*re'âyâ-le*”, așezarea tătarilor în Bugeac, cucerirea și anexarea ținutului Hotin și transformarea sa în *olat*, urmările păcii de la București pentru teritoriile situate între râurile Prut și Nistru, inclusiv unitățile administrativ-teritoriale otomane.

Veniturile „*re'âyâ-lei*” Hotinului în timpul stăpânirii otomane și operațiunile militare desfășurate în spațiul pruto-nistrean în perioada războiului ruso-austro-otoman din anii 1787-1792, consecințele acestei conflagrații militare de proporții sunt examinate de către M. Popescu [228], iar rolul jucat de căpitaniile de margine⁴ de pe Nistru în relațiile cu „*re'âyâ-ua*” Bender și tătarii din Bugeac – de L. T. Boga [38].

În a treia etapă (anii 1945–1989), în pofida tratării problemelor de pe poziții de clasă, au fost realizate mai multe cercetări care, datorită publicării unor remarcabile volume de documente, dar și punerii în circuitul științific a celor inedite până la acea dată, s-a contribuit într-o măsură semnificativă la elucidarea anumitor subiecte ce vizează problematica „*re'âyâ-lelor*” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei și evoluția acestora pe parcursul anilor 1486-1812. Perioada în cauză se remarcă prin câteva lucrări metodologice fundamentale, care au stat la baza cercetării relațiilor româno-otomane, în general, și a „*re'âyâ-lelor*” otomane înființate în spațiul Țării Moldovei situat la est de Carpați, în special. Aceste studii sunt semnate de către M. A. Mehmed [191] și A. Decei [103]. Turcologul M. A. Mehmed, invocând factorii expansiunii otomane în Balcani, a insistat asupra politicii europene a *sultân*-ului Suleymân Magnificul și a raporturilor Porții cu Țara Moldovei, care, drept urmare, s-au soldat cu cucerirea cetății Tighina, iar teritoriul aferent devine „*re'âyâ*” otomană sub directa supraveghere a *beylerbeyi*-lui Rumeliei. O altă consecință a acestei campanii militare a fost cedarea unei părți din sudul Țării Moldovei în folosința tătarilor. Sunt abordate și alte subiecte, cum ar fi: campania de la Prut din 1711 și urmările păcii, soldate cu noi anexări teritoriale efectuate de către Imperiul Otoman, războaiele ruso-otomane din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea și consecințele lor pentru teritoriile situate între râurile Prut și Nistru. La rândul său, A. Decei, în baza succesiunii domniilor *sultân*-ilor otomani, prezintă premisele și circumstanțele care l-au determinat pe Bayezîd al II-lea la inițierea expediției militare contra Țării Moldovei în anul 1484, la cucerirea cetăților de la Dunăre, anexarea teritoriilor din jur și înființarea primelor unități administrativ-teritoriale în acest spațiu. De asemenea, A. Decei insistă asupra expediției conduse personal de *sultân*-ului Suleymân

⁴ Căpitanii de margine erau rânduiți de către marele hatman pe la căpitaniile de la marginile țării. Aceștia aveau obligația să păzească hotarele țării, să oprească mărfurile interzise de a fi importate sau exportate din țară, să-i prindă pe fugari, hoți și răufăcători.

Magnificul împotriva Țării Moldovei lui Petru Rareș, descrie cucerirea Sucevei și anexarea teritoriilor Țării Moldovei, situate între cetatea Tighina, la est, iar spre apus – până la Prut, în apropiere de Fălciu, formând *sancâk*-ul de Akkerman, în care era cuprinsă și Chilia, mai târziu constituindu-se în acest spațiu un al doilea *sancâk*, de Bender.

Cercetările respective au fost completate de studii speciale, întreprinse de M. Guboglu [149], I. Corfus [90], I. Chirtoagă [286], M. Berindei și G. Vanștein [30], M. Maxim [189], V. Ciobanu [82], T. Gemil [131], care au abordat direct diferite subiecte cu referire la circumscriptiile otomane de pe teritoriul Țării Moldovei, în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea. În cercetările efectuate au fost tratate diverse aspecte ce vizează circumscriptiile otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei în diferite perioade de timp și spații: observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Țara Moldovei și Imperiul Otoman, în anul 1486, analiza inscripției *sultân*-ului Suleymân Magnificul, încrustate pe poarta cetății Bender în urma expediției în Țara Moldovei, întreprinse în anul 1538, activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre domnul Petru Rareș și Regatul Poloniei, teritoriile românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea, reglementările fiscale din circumscriptiile otomane Bender și Akkerman din anul 1570, relațiile Țărilor Române cu Polonia în secolele XIV-XVI, ce vizau direct și interesele Imperiului Otoman la nord de Dunăre, situația numerică și etnică a populației din orașele Bender, Chilia și Akkerman în secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Diverse aspecte din viața spirituală a creștinilor ce făceau parte, canonic, din Mitropolia Proilaveiei, în care intrau teritoriile Țării Moldovei și Țării Românești, care, pe parcursul veacurilor, au fost anexate de către Imperiul Otoman, și-au găsit reflectare în lucrările semnate de Demostenie Russo [237], p. S. Năsturel [213], I. Căndea [60]. Cercetătorul Demostene Ruso susține că data înființării Mitropoliei Proilaviei nu se cunoaște precis, dar analiza documentelor demonstrează că ea a fost înființată înainte de 1590. Prin urmare, după cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă în anul 1484, înființarea primelor unități administrativ-teritoriale otomane în sud-estul Țării Moldovei și încorporarea forțată a noilor teritorii românești aflate sub directă administrare a Porții, a mărit substanțial spațiul canonic al Mitropoliei Proilaviei, care la 1751 s-a extins și asupra „*re'âyâ*-lei” Hotin.

Cercetările istoricilor români din această perioadă se completează cu cele făcute de istoriografia turcească și franceză, reprezentată de A. Fattal [128] și N. Beldiceanu [20; 21; 22]. Statutul juridic al populației non-musulmane în *dâr ul-Islâm*, care poate fi atribuit și creștinilor din „*re'âyâ*-lele” otomane înființate în Țara Moldovei, este examinat minuțios de A. Fattal, iar N. Beldiceanu pune în discuție problema campaniei otomane din 1484, pregătirile militare și durata lor în timp, cucerirea orașelor comerciale Chilia și Cetatea Albă de către Bayezîd al II-lea și

urmările instituirii dominației otomane atât pentru comerțul regional, cât și pentru cel internațional, teritoriile Țării Moldovei trecute sub jurisdicția Porții la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea.

A patra etapă (anii 1990-2023) s-a evidențiat prin noi teme de cercetare privind unitățile administrativ-teritoriale otomane situate la est de Carpați între sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea. Constatăm că perioada anilor '90 ai secolului al XX-lea – primele decenii ale secolului al XXI-lea a fost deosebit de prolifică pentru studierea temelor ce țin de relațiile româno-otomane, relevându-se mai multe direcții de cercetare, în special în domeniul turcologiei și osmanisticii, și constituindu-se adevărate centre de cercetare a problemelor enunțate la București, Cluj și Iași.

Problematica Țărilor Române în politica de dominație mondială a Imperiului Otoman și-a găsit reflectare în lucrarea lui T. Gemil dedicată românilor și otomanilor în secolele XIV-XVI [135]. Autorul insistă asupra faptului că modificarea condițiilor politice internaționale, către sfârșitul secolului al XV-lea, în favoarea Imperiului Otoman a avut consecințe directe asupra statutului extern al Țării Moldovei, materializat prin pierderea cetăților Chilia și Cetatea Albă, la 1484, iar în urma încheierii păcii dintre Ștefan cel Mare și Bayezîd al II-lea, în 1486, sunt recunoscute pierderile teritoriale de la gurile Dunării. Prin ocuparea unor noi puncte strategice și zone din teritoriul Țării Moldovei, ca cetatea Tighina și teritoriul din jur, Bugeacul populat de tătari, dar și legarea mai strânsă a Hanatului Crimeea de Poartă, se urmărește transformarea Țării Moldovei într-o anexă, în primul rând, cu valoare economică, a Imperiului Otoman. Anexarea Bugeacului și a cetății Tighina, în 1538, și transformarea lor în mărci militare de supraveghere a hotarelor țării a marcat, practic, în opinia lui T. Gemil, următorii pași importanți în lungul proces de înglobare a Țării Moldovei în sistemul otoman de conducere.

O contribuție valoroasă în cercetarea spațiului pruto-nistrean, aflat sub stăpânirea otomană în perioada anilor 1484-1595, o aduce I. Chirtoagă [287]. Importante sunt informațiile ce se referă la expansiunea Porții la nord de Dunăre, la cucerirea cetăților Chilia, Cetatea Albă și Tighina, la înființarea unităților administrativ-teritoriale otomane în sud-estul Țării Moldovei și organizarea structurilor administrativ-militare. Autorul supune analizei relațiile social-economice – cu raportare la agricultură și ocupațiile auxiliare, la formele de proprietate în localitățile rurale –, relațiile de rentă, viața urbană, meșteșugurile și comerțul, practicate în cetățile, orașele și teritoriile trecute sub administrare otomană directă. O altă cercetare, efectuată de Ion Chirtoagă [74], pune în evidență situația târgurilor și orașelor din sud-estul Țării Moldovei înainte de anul 1485 și după cucerirea otomană, înființarea circumscripțiilor otomane Chilia, Cetatea Albă, Bender și Reni, trecerea, în perioada 1595 – 1673, sub autoritatea *hân*-ului din Crimeea a mai multor localități de pe malul drept al Nistrului, constituirea așa-numitei regiuni istorice Basarabia, formarea sistemului

de fortificații la hotarele nordice ale Imperiului Otoman, în care au intrat cetățile Chilia, Akkerman, Bender, Ismail, Reni și Palanca, sistem care menținea dominația otomană în spațiul nord-pontic și servea ca pistă pentru inițierea operațiunilor militare.

Confruntările moldo-otomane și ocuparea de către Poartă a cetăților Chilia și Cetatea Albă, întărirea otomanilor și a tătarilor pe litoralul nord-pontic în perioada anilor 1486-1538, extinderea stăpânirilor otomane pe cursul inferior al râului Nistru, crearea structurilor administrative și militare în teritoriile anexate, relațiile de proprietate, relațiile de rentă, confruntările armate de pe litoralul nord-pontic în perioada anilor 1560-1592, creșterea rolului tătarilor în cadrul Imperiului Otoman și constituirea unei noi circumscripții cu „sate hănești” pe malul drept al Nistrului în perioada 1593-1617, reluarea ofensivei otomano-tătare pe litoralul nord-pontic în perioada anilor 1618-1647 și stabilirea frontierei polono-otomane în stânga Nistrului, confruntările militare din Europa de est și impactul lor asupra situației politice din Țara Moldovei în spațiul sud-estic și stânga Nistrului în anii 1484-1699, schimbările în viața socială și modificările în organizarea administrativ-militară, intervenite la mijlocul secolului al XVI-lea – secolul al XVII-lea în teritoriile ocupate de Imperiul Otoman și de tătari și trecute sub directă lor administrare și stăpânire – toate aceste subiecte sunt analizate detaliat în cercetarea efectuată de I. Chirtoagă [73] și dedicată expansiunii și dominației turco-tătare în sud-estul Țării Moldovei și în stânga Nistrului în anii 1484-1699.

O altă lucrare de referință semnată de I. Chirtoagă [75] este consacrată cercetării teritoriilor din estul Țării Moldovei, aflate sub administrația turco-tătară în perioada anilor 1699-1806. Sunt analizate relațiile internaționale și evoluția situației politico-administrative din regiune la finele secolului al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea, precum și modificarea structurilor administrative otomane și evoluția comunităților etnoreligioase. Autorul susține că dominația otomană îndelungată în regiune a creat condiții benefice pentru anexarea noilor teritorii istorice ale Țării Moldovei de către otomani și tătari, iar în teritoriul ocupat s-au constituit structuri administrative și sociale similare cu cele din Imperiul Otoman [75, p. 336].

Statutul de *'ahd* (legământ) în teoria și practica musulmană, statutul *zimmî*-ilor în *dâr ul-Islâm*, cu referire și la cele practicate în unitățile administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei, viziunea otomană privind înțelegerea de pace, ce se încadrează în concepția general-islamică despre tratatele de pace cu țările nemusulmane, aplicate și în cazul Țării Moldovei, anexările teritoriale în virtutea dreptului islamic sunt examinate în cercetarea efectuată de M. Maxim [190].

Țările Române și dreptul otoman al popoarelor constituie un subiect important în studiul efectuat de către V. Panainte [221]. Sunt puse în discuție și analizate subiectele ce vizează frontiera între *dâr ul-harb* (Casa războiului) și *dâr al-Islâm* (Casa Islamului) la începutul secolului al XV-

lea în partea de nord a Imperiului Otoman pe linia Dunării, statutul teritoriului aflat în stânga Dunării, în speță, Țara Moldovei, către și după anul 1484, modalitățile de protecție a teritoriului Țării Moldovei de abuzurile autorităților din *kâza*-le, sancțiunile aplicate de Poartă pentru încălcarea *ahd*-ului (legământului).

Dintre lucrările de referință la tema abordată în prezentul studiu vom remarca contribuția lui I. Gumenăi [150], care vizează ținutul Hotinului de la origini până în anul 1806. Cercetătorul susține că începuturile formării „*re'âyâ*-lei” Hotin sunt strâns legate de campania de la Prut a țarului Petru I, se pune în discuție anul formării circumscripției Hotin, statutul populației aflate în cuprinsul acestei unități administrativ-teritoriale sub directa administrare a Porții, veniturile obținute de către otomani în „*re'âyâ*”, operațiunile militare desfășurate pe teritoriul acestei circumscripții otomane și consecințele lor pentru populația non-musulmană.

Evenimentelor din anii 1710-1711, la care a participat activ domnul Țării Moldovei Dimitrie Cantemir, soldate cu pierderea cetății Hotin și înființarea unei noi *kâza*-le pe teritoriul țării, este consacrat studiul lui V. Țvircun [255].

Cercetările în timp ale lui V. Josanu [178] au finalizat cu publicarea monografiei consacrate Cetății Albe (Moncastro). Autorul elucidează mai multe aspecte din istoria Cetății Albe, printre care creșterea pericolului otoman după căderea Constantinopolului, planul *sultân*-ul Mehmed al II-lea privind refacerea vechilor hotare ale Rumeliei, insistă asupra contextului politic și a măsurilor întreprinse de *sultân*-ul Bayezîd al II-lea înainte și în timpul expediției din 1484, susține că cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă au schimbat soarta Țării Moldovei, regatul Poloniei reorganizându-și politica externă spre zona Mării Baltice, iar măsurile luate în confruntările dinspre Marea Neagră de la acea dată s-au rezumat la un caracter defensiv. Se accentuează ideea că domnul Ștefan cel Mare nu s-a resemnat cu pierderea cetăților Chilia și Cetatea Albă, deoarece acest fapt a generat decăderea întregului sistem defensiv al Țării Moldovei, proiectul de recucerire a cetăților de la mare nu a fost abandonat nici după moartea lui Ștefan cel Mare, iar însemnătatea recuperării cetăților în agenda politică a urmașilor săi nu a scăzut. În ordinea acestor preocupări se înscrie și monografia semnată de I. Căndea [61]. În procesul dezbaterii subiectului cuceririi Cetății Albe de către otomani se insistă asupra relatării florentinului Andrea Cambini, ca fiind un punct de vedere calificat și, într-un fel, independent față de acest eveniment.

Un anumit interes pentru studiul nostru prezintă lucrarea semnată de M. Maxim [188], ce pretinde a fi o sinteză dedicată relațiilor româno-otomane, întocmită în baza unor documente culese din arhivele turcești. Autorul face mai multe precizări ce vizează terminologia turcească referitoare la teritoriile românești aflate în administrația otomană, metodologic, este redat procesul formării *sancâkbeylik*-urilor, *beylerbeyilik*-urilor și *pașalâk*-urilor pe teritoriul Țărilor Române. Drept model, în acest sens, servește campania din 1538, întreprinsă de *sultân*-ul Suleymân

Legiuitorul în Țara Moldovei și anexarea părții sud-estice (Bugeacul), cu puternica cetate Tighina, pe care Poarta o transformă, împreună cu hinterlandul său, într-un complex militar trecut direct sub administrare otomană, cu numirea unui *sancâkbey*. Prin crearea noului *sancâkbeylik* al Tighinei (Bender) și Cetății Albe (Akkerman), ținutul Dobrogei, care până la acea dată fusese zonă de frontieră (*serhat*) a Imperiului Otoman, își pierde însemnătatea strategică de prim ordin, devenind în cadrul *sancâkbeylik*-ului de Silistra o provincie interioară a Porții. Este prezentată organizarea administrativă și militară a „*re'âyâ*-lelor” înființate pe teritoriul Țărilor Române, făcându-se referințe la *kâza*-lele Chilia, Akkerman și Bender, ridicarea unei *kâza*-le la rangul de *sancâkbeylik*, dar, mai ales, a unui *sancâkbeylik* având rangul de *beylerbeylik*, în urma unei reorganizări administrative, se făcea cu scopul de a da comandantului militar din circumscripție posibilitatea de a dispune de trupe și prerogative sporite. În teritoriile ocupate, regimul juridic al supușilor non-musulmani era fixat de la Istanbul prin *kanunname*-le (codice de legi) speciale, care țineau cont de prevederile legale anterioare cuceririi otomane. Deducțiile finale în ceea ce vizează consecințele formării *pașalâk*-urilor și „*re'âyâ*-lelor” pe teritoriul Țărilor Române, sunt că, pe plan politic, prin constituirea de posesiuni otomane în jurul acestor țări mutilate, s-au creat mijloace eficiente de supraveghere, presiune și control asupra instituțiilor domniei, care afectau direct interesele locuitorilor Țărilor Române, sarcina de a aproviziona cetățile de margine și de a le repara depășind, uneori, valoric cuantumul *harâc*-ului.

O altă culegere care pune în valoare personalitatea domnului Ștefan cel Mare în lupta sa cu expansiunea Imperiului Otoman a însumat mai multe articole, semnate de S. Columbeanu [89], B. Murgescu [208], S. Iosipescu [173]. Cercetările incluse în volum fac referiri la acțiunile întreprinse de navele moldovenești la gurile Dunării și Marea Neagră, lupta *kapudan*-ului (comandant al forțelor maritime) moldovean de la Chilia cu avangarda flotei otomane pe Dunăre, în timpul expediției militare conduse de *sultân*-ul Bayezîd al II-lea, ceea ce dovedește că domnul Ștefan cel Mare dispunea de o flotă navală de câteva nave, precum și problema reglementării de pace moldo-otomane, încheiate în primăvara anului 1480 sau toamna anului 1481, dar și implicarea *bey*-lor din circumscripțiile otomane în politica internă a Țării Moldovei în favoarea unui sau altui candidat la tronul țării.

Cercetătorul V. Tomuleț a efectuat o analiză profundă a recensămintelor și statisticilor oficiale rusești și austriece [250; 251; 252], care i-a permis să afirme că ținutul Hotin nu a fost împărțit egal de administrația otomană din punct de vedere al numărului de localități și al numărului de gospodării [250, p. 174]. Consolidarea elementului românesc la începutul secolului al XIX-lea în orașele și satele ținutului Hotin s-a realizat datorită faptului că, la acel moment, mulți boieri au reușit să-și recapete proprietățile funciare, pierdute după instituirea „*re'âyâ*-lei” Hotin la 1715. Autorul susține că ținutul Hotin a prezentat un mare interes în planurile geopolitice și

geostrategice ale Imperiului Habsburgic și ale Rusiei țariste la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Istoriografia românească referitoare la cercetarea relațiilor româno-otomane este completată reușit de lucrările specialiștilor turci. Vom remarca, în acest sens, monografia lui H. Inalcik [158], dedicată Imperiul Otoman în epoca clasică (1300-1600). Cercetarea dată reprezintă un prețios suport în realizarea cercetărilor osmanistice pe diverse probleme. Sunt abordate mai multe subiecte ce au vizat direct statutul și evoluția Țării Moldovei pe parcursul secolelor, implicit și cel privind unitățile teritorial-administrative otomane, constituite la est de Carpați. Aspectele puse în discuție fac referință la definitivarea frontierelor Imperiului Otoman la sfârșitul secolului al XV-lea – secolul al XVI-lea în partea de nord și formarea mai multor circumscripții otomane pe teritoriul Țării Moldovei, analizându-se problema feudalismului de tip oriental, legea sultanală (*kânun*) și legea religioasă (*șeriât*), administrația centrală și cea provincială și sistemul *timâr*-ului (feudă) și insistându-se asupra guvernării provinciale, a *re'âyâ*-lei și *timâr*-ului. Este interesantă concluzia că *re'âyâ*-lele erau într-o poziție mai fericită decât șerbii din Europa medievală apuseană, iar cea mai importantă diferență consta în faptul că țăranul otoman trăia sub protecția unui stat centralizat și a sistemului său independent, situație valabilă și pentru populația non-musulmană din circumscripțiile otomane întemeiate pe teritoriul Țării Moldovei. Un studiu consistent dedicat războiului otomano-rus din anii 1768-1774 este efectuat de O. Kose [182], în care sunt analizate multilateral condițiile și cauzele conflictului armat, declanșat între părți la începutul anului 1768, operațiunile militare desfășurate în spațiul pruto-nistrean, cu implicarea garnizoanelor din cetățile Hotin, Bender, Ismail și Chilia, activitatea diplomatică a părților în conflict, totalurile tratatului de pace semnat la Kuciuk-Kainargi pe data de 21 iulie 1774.

Istoriografia turcă se completează cu lucrările din istoriografia franceză. Gilles Veinstein este autorul unui capitol consistent dedicat Porții în „*secolul de aur*” [174], inclus în studiul colectiv privind istoria Imperiului Otoman. Se insistă asupra unei analize profunde a organizării provinciilor, cucerite în procesul expansiunii și încorporate în sistemul de administrare al Porții, cu precizarea că rețeaua *kâza* este coloana vertebrală a administrațiilor otomane. În cheia celor mai bune tradiții ale Școlii Analelor a fost elaborată monografia semnată de Andre Clot [88], care scoate în evidență una din cele mai remarcabile personalități din istoria Imperiului Otoman – pe *sultân*-ul Suleymân Magnificul. În opinia sa, campania militară condusă de *sultân* în persoană s-a soldat cu anexarea sudului Basarabiei și transformarea sa într-un *sancâk*, în fortărețele Cetatea Albă și Chilia fiind instalate trupe otomane.

O contribuție semnificativă în cercetarea diverselor aspecte ale relațiilor existente între musulmani și populația creștină încorporată în *dâr al-Islâm* au adus și cercetătorii ruși. Cucerirea cetăților Chilia, Cetatea Albă, Tighina și Hotin și înființarea unităților administrativ-teritoriale

otomane pe teritoriul Țării Moldovei a modificat substanțial statutul juridic al creștinilor. După anexarea cetăților cu hinterlandul din jur, locuitorii acestor circumscripții otomane au fost încadrați în *dâr al-Islâm* (Casa Islamului). Practicile și procedurile mai vechi, definitivitate la sfârșitul secolului al VIII-lea și în cea mai mare parte a secolului al IX-lea, în baza prevederilor coranice și „... prescripțiilor ale lui 'Umar (Omar) ...”, care trebuiau să fie respectate de populația non-musulmană din „*re'âyâ-le*”, sunt expuse în monografia lui I. I. Petrușevschi [297].

Totuși, în comentariile la documentele publicate în anul 2008, istoricul Mihai Maxim, referindu-se la un act de la începutul anului 1598, menționa că „... vechii locuitori de la Cetatea Albă, cucerită de Bayezid II la 1484 ... își păstrau încă identitatea și o organizare colectivă și autonomă în secolele XVI-XVII...”, specificând că domnia sa a „... întâlnit numeroase documente privind plata în comun de către Akkermaniyan a impozitului *cizie* ...” [185, p. 293].

Remarcăm și contribuția istoriografiei ucrainene cu referire la circumscripțiile otomane înființate în sud-estul Țării Moldovei. Diverse aspecte din istoria cetății Chilia, inclusiv cele ce țin de perioada aflării acestei circumscripții sub administrarea Porții, sunt puse în discuție de către B. A. Raitov [301; 302]. Un capitol separat din lucrarea sa este dedicat „*re'âyâ-lei*” Chilia, descriindu-se cucerirea cetății de către *sultân*-ul Bayezid al II-lea în 1484, măsurile aplicate față de cetățeni, numirea unui *sancâkbeyi* și crearea unei noi unități administrativ-teritoriale otomane la nord de Dunăre, statutul și situația populației creștine în timpul dominației otomane, rolul cetății Chilia în sistemul defensiv al Imperiului Otoman organizat la *serhât*. Contribuția lui B. A. Raitov a fost completată de monografia lui V. A. Pasternac [300], care ia în dezbatere etimologia localității Ismail, în jurul căreia s-au purtat discuții în contradictoriu, remarcă poziția strategică a acestei localități, care într-o scurtă perioadă de timp se transformă într-una din cele mai puternice cetăți de la gurile Dunării, rolul ei în războaiele otomano-ruse din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Problema *re'âyâ*-lelor, înțelese ca țărani nemusulmai din Imperiul Otoman, este examinată și de M.V. Kovalciuk, care formulează concluzia că, din punct de vedere juridic, țăranii erau liberi, dar în realitate existau mai multe situații, care limitau această libertate și permiteau controlul activității lor din partea autorităților [289].

Prin urmare, deși abordările istoriografice, întreprinse de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în prezent, și-au adus contribuția, într-o măsură mai mare sau mai mică, la cercetarea diverselor aspecte din tematica pusă aici în discuție, nu atestăm un studiu complex, care să prezinte „*re'âyâ-le*” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea. Lucrarea noastră reprezintă un studiu plurivalent a „*re'âyâ*-lelor” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei în cadrul procesului de geneză și evoluție, încadrat în perioada secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Pe parcursul studierii problematicei în cauză, am observat că anumite procese și evenimente – în dependență de reprezentanții școlilor de cercetare, de țara pe care o reprezintă – sunt tratate în contradictoriu, iar unele aspecte au rămas în afara cercetării.

În urma investigării efectuate, au fost relevate etapele procedurii de cercetare a unităților administrativ-teritoriale otomane înființate la est de Carpați, evidențiindu-se urmările acestor anexări teritoriale atât pentru țară, cât și pentru locuitorii non-musulmani din „*re'âyâ-le*”, a fost elucidat procesul de evoluție a circumscripțiilor otomane în spațiu și timp, au fost analizate cauzele conflagrațiilor militare apărute între marile puteri și impactul acestora asupra spațiului dintre râurile Prut și Nistru, controlat de Poartă și de diferite neamuri de tătari, circumstanțele și cauzele care au dus la lichidarea „*re'âyâ-lelor*” după semnarea păcii de la București în 16/28 mai 1812.

În consecință, cercetarea și analiza studiilor și lucrărilor provenite din diferite școli istoriografice ne permite a realiza o abordare și o analiză multidimensională a problemei „*re'âyâ-lelor*” otomane de pe teritoriul Țării Moldovei de la înființare până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale.

1.2. Izvoarele istorice ale cercetării

Reieșind din specificul surselor și al temei de cercetare, am apelat la mai multe categorii de surse istorice, care au fost grupate – după conținut și spațiu – în două categorii majore: izvoare documentare (edite și inedite) și izvoare narrative (interne și externe). Baza cercetării problemei „*re'âyâ-lelor*” otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei în cadrul procesului de geneză și evoluție, încadrat în perioada secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, o constituie atât sursele publicate, cât și cele inedite, care au fost accesibile, ele fiind clasificate după mai multe criterii, în dependență de latura cercetată, de veridicitatea informației etc.

Izvoarele cercetării unităților administrativ-teritoriale otomane înființate la est de Carpați pot fi clasificate în: 1) Izvoare documentare (edite), care sunt divizate în două subcategorii – interne și externe –, și izvoare documentare inedite. În ceea ce privește sursele documentare interne cu referire la înființarea și evoluția unităților administrativ-teritoriale otomane în spațiul pruto-nistrean, au fost cercetate colecția de *Documente privind istoria României* [107; 108; 109; 110; 111; 112; 113; 114; 115], culegerea, semnată Al. I. Gonța [142; 142], în două volume, *Moldova în epoca feudalismului* [199; 200; 201; 202; 203; 204; 205; 206]. Cercetarea acestor surse a facilitat delimitarea teritorială a „*re'âyâ-lelor*” după indiciile numelor de localități, urmărirea evoluției relațiilor politico-administrative între instituția domniei și administrația otomană din circumscripții, evaluarea implicării factorului tătar în relațiile dintre părți.

În lucrare și-au găsit aplicare și alte surse documentare, ce au ieșit de sub tipar în diverse colecții de izvoare interne, care acoperă toată perioadă cercetată. Printre acestea indicăm culegerile

întocmite de T. Coderscu [87], Gh. Ghibănescu [138; 139], I. Bogdan [40; 41], N. Iorga [160; 161; 162; 163], L. T. Boga [33; 34; 34; 35; 36; 37], T. Bălan [43; 44; 45]. Acestea au completat reușit și, într-o anumită măsură, nuanțat diferite subiecte ce vizează hotarele unităților administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei, conflictele de hotar între *re'âyâ*-le ce locuiau în imediata vecinătate, prestațiile moldovenilor din afara *kâza*-lelor, care trebuiau să le îndeplinească la cererea *pâșa*-lelor, cu acceptul domnului Țării Moldovei. Cu toate că respectivele surse documentare fac referiri la situația circumscripțiilor otomane, acoperind întreaga perioadă în timp (sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea), proveniența lor este din afara teritoriilor stăpânite direct de administrația otomană. Desigur, acest fapt pune la îndoială cunoașterea situației pe interior a „*re'âyâ*-lelor”.

În ceea ce vizează izvoarele documentare externe, cea mai importantă colecție de documente a fost începută încă la sfârșitul secolului al XIX-lea de către *Eudoxiu de Hurmuzaki* [115 a; 115 b; 116; 116 a; 117; 117 a; 117 b; 118; 118 a; 119]. Personalități de seamă ale științei istorice românești, ca N. Iorga, Al. Odobescu, O. Densusșeanu etc., au publicat importante izvoare cu referire la istoria Țărilor Române, descoperite în arhivele străine. Fără o preocupare specială pentru cetățile Chilia, Cetatea Albă, Tighina și Hotin cu teritoriile lor riverane, Eudoxiu Hurmuzachi aducea – printre primii în istoriografia românească – o contribuție semnificativă la cercetarea unităților administrativ-teritoriale otomane, situate în spațiul pruto-nistean.

În acest sens, sunt cu mult mai bogate în informații sursele documentare otomane. Date prețioase au fost culese din *Catalogul documentelor turcești* [52; 53] – cu referire la activitatea *sancâkbeyi*-ilor în circumscripțiile otomane, implicarea administrației centrale otomane în conflictele dintre domnii Țării Moldovei și *bey*-ii otomani, localizarea neamurilor de tătari în spațiul pruto-nistean, respectarea hotarelor de către administrația militară otomană din „*re'âyâ*-le” și interzicerea abuzurilor față de creștinii care locuiau în afara acestor hotare.

Cele mai multe date – comparativ cu alte izvoare istorice – referitoare la unitățile teritorial-administrative otomane, înființate în spațiu pruto-nistean, au fost extrase din *Documente turcești privind istoria României* [120; 121; 122]. Informațiile ce vizează circumscripțiile otomane elucidează mai multe segmente de ordin politic, administrativ, economic și spiritual, în special, poruncile imperiale venite de la Istanbul, care aveau drept scop nu numai buna funcționare a acestor unități administrativ-teritoriale, dar și relațiile *bey*-lor de *serhat* cu domnii Țării Moldovei, cu regele Poloniei și cu *hân*-ii tătari.

O altă sursă de acest gen, care acoperă secolul XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, sunt documentele publicate în culegerea *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești. 1601-1712* [133], culegere întocmită de T. Gemil. Importanța acestui volum constă în selectarea minuțioasă a documentelor, care reflectă diverse aspecte din viața

circumscripțiilor otomane: de la adresarea domnilor Țării Moldovei către *bey*-ii circumscripțiilor otomane, ca aceștia să intervină în favoarea lor contra cetelor de tătari, care jefuiau ținuturile țării, până la fixarea hotarelor între „*re'âyâ-le*” și Țara Moldovei.

Un factor important de decizie în zona nord-vest-pontică, pe parcursul secolului al XVII-lea, a fost Reci Pospolita, iar relațiile polono-otomane și polono-române, care vizau nemijlocit spațiul situat la est de Carpați, le putem reconstitui în baza documentelor extrase din arhivele Poloniei, analizând *Documentele privitoare la istoria României culese din arhivele polone* [91; 92].

Importante surse documentare sunt incluse în *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)* [234], care cuprinde tratatele internaționale încheiate între domnii Țării Moldovei și Imperiul Otoman, acte de omagiu și credință, extrase din rapoartele diferitor solii, jurăminte ale unei părți față de alta, convenții, scrisori și relatări. Toate acestea aveau impact politic și militar nu numai asupra Țării Moldovei, dar și asupra situației din unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate pe parcursul secolelor în spațiul pruto-nistean.

Un interes deosebit prezintă și Rapoartele lui Koçi Bey (? -1650/1654)⁵ [309], adresate sultanului Ibraghim (1615-1648). Koçi Bey a fost om politic și angajat la curtea sultanului, provenind dintr-o familie creștină albaneză. A fost luat de mic copil, în cadrul sistemului *devşirme* (recrutarea copiilor creștini), să studieze la școala de curte Enderun din Istanbul, și convertit la islam. În unul din aceste rapoarte sunt amintite *sancâk*-urile Bender și Cetatea Albă (Akkerman), în frunte cu un *sancâkbeyi*, care se mai numesc și *bey* de Rumelia [311, p. 240]. Destul de relevante sunt informațiile referitoare la impozitul *siursat* (obligație), care se aplica *re'âyâ*-lelor pe timp de război și se referea la produsele alimentare pe care *re'âyâ*-lele erau obligate să le aducă singure la locul indicat, dar – ceea ce este foarte important – se sublinia că, pentru toate acestea, vistieria otomană plătește bani și, astfel, „dreptul la proprietate nu este încălcat”. *Re'âyâ*-ua este apreciată de autorul Rapoartelor drept „vistieria padishah-ului” și, dacă ea este într-o situație bună, vistieria sultanului este plină [311, p. 245].

Date prețioase despre organizarea timariotă (forme de proprietate, venituri, relații agrare, fiscalitate etc.), inclusiv despre eileatul Rumelia, în componența căruia se aflau sangeacurile Bender și Akkerman în Imperiul Otoman, oferă tratatul politico-economic al lui Ali Ceașu din Sofia, redactat pe 3 decembrie 1653 [311, p. 92-126].

În afara materialului documentar editat, la elaborarea prezentei lucrări au fost folosite acte de arhivă, atestate în principalele fonduri ale Agenției Naționale a Arhivelor din Chișinău [1; 2; 3;

⁵ Unele date biografice și contextul în care au fost alcătuite Tratatul de către Koçi Bey a se vedea: В. Д. Смирнов, Кучибей Гомюрджинский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции, С.-Петербург: Типография В. Демакова, 1873, стр. 38-46.

4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12]. Acestea vizează situația numerică și etnică în așezările rurale ale Basarabiei, orașele-cetăți Akkerman, Chilia, Bender și Ismail, după anul 1812, când „*re'âyâ-lele*” și întreg spațiul dintre râurile Prut și Nistru a fost anexat de Imperiul Rus.

Izvoarele narative (interne) includ: Letopisețul anonim al Moldovei, Cronica moldo-germană, Letopisețul de la Putna (nr. 1), Letopisețul de la Putna (nr. 2), Cronica Moldo-polonă și Cronica Sîrbo-moldovenească, însumate în Cronicile slavo-române din sec XV-XVI [99]. Conform opiniei lui I. Bogdan, Letopisețul anonim al Moldovei, realizat în secolul al XV-lea și continuat cu un mic fragment până către anul 1507, face referire la expediția sultan-ului Bayezîd al II-lea, când, în perioada iulie-august 1484, otomanii cuceresc cetățile Chilia și Cetatea Albă, cu ajutorul aceluia „blestemat călugăr, Vlad voievod”. Cronica moldo-germană, de asemenea, face referire la ocuparea de către otomani a cetăților moldovenești așezate la gurile Dunării, deplasând segmentul cronologic al evenimentului invocat către anul 1483. În opinia noastră, este o eroare de ordin cronologic, deoarece, practic, toate celelalte surse – atât interne, cât și externe – indică anul 1484. Prezintă interes și informația că, după cucerirea Cetății Albe, „populația cea mai bună” a fost trimisă, la ordinul sultan-ului, la Istanbul. Probabil, această procedură de strămutare a populației mentalul turcesc l-a preluat de la cel oriental, cunoscut din antichitate încă la asirieni.

Letopisețul de la Putna (nr. 1), de asemenea, face referire la evenimentele cruciale pentru Țara Moldovei, desfășurate în anul 1484, când cad Chilia și Cetatea Albă. La rândul său, *Letopisețul de la Putna* (nr. 2) reține împrejurările când s-a petrecut cucerirea celor două cetăți: Chilia – „în vremea lui Ivașco și Maxim pîrcălabi”, iar Cetatea Albă – „în vremea lui Gherman și Ioan pîrcălabi”. În același izvor narativ sunt descrise intențiile și strategia aplicată de regele Poloniei Ioan Albert pentru a ocupa Țara Moldovei, acesta invocând, la 1497, eliberarea cetăților Chilia și Cetatea Albă de otomani. *Cronica Moldo-polonă* și *Cronica Sîrbo-moldovenească* au catalogat ca eveniment crucial pentru Țara Moldovei pierderea celor două cetăți cu ieșire la mare.

Informația din *Cronicile slavo-române din sec XV-XVI* cu referire la unitățile administrativ-teritoriale otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei este reluată și completată cu cea din *Letopisețele Țării Moldovei*. Cronicarul Grigore Ureche, în *Letopisețul Țării Moldovei* [258], susține că, în anul 1484, împăratul turcesc Bayezîd a cucerit Chilia și Cetatea Albă, iar tentativele domnului Ștefan cel Mare de a recuceri cetățile s-au soldat cu eșec. Grigore Ureche nu s-a limitat doar la evenimentele din perioada domniei lui Ștefan cel Mare referitoare la cetățile devenite nucleul „*re'âyâ-lelor*” otomane, dar și la cele de mai târziu. În acest sens, remarcăm episodul din timpul domniei lui Ioan vodă cel Cumplit, când a fost arsă Tighina și Cetatea Albă, iar moldovenii s-au ales cu o bogată pradă și mulți robi. Continuând opera lui Grigore Ureche, Miron Costin [93] mărturisea despre evenimentele legate de Chilia și Cetatea Albă, în care au fost remarcați domnii Țării Moldovei în confruntarea lor cu otomanii, dar și despre cele petrecute în circumscriptiile

otomane pe parcursul sfârșitului secolului al XV-lea – secolul al XVI-lea, cu implicarea tătarilor. Ultimul mare cronicar al Țării Moldovei de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea este Ion Neculce, autorul *Letopiseșului Țării Moldovei* și al culegerii de legende *O samă de cuvinte* [214]. Invocând faptele de glorie ale domnului Ștefan cel Mare contra expansiunii otomane, cronicarul ne informează despre prestațiile locuitorilor Țării Moldovei, care erau îndeplinite în circumscripțiile otomane, despre evenimentele din perioada anilor 1710-1711, în care erau implicați activ și *bey*-ii din „*re'âyâ-le*”.

Lucrarea lui Dimitrie Cantemir *Descrierea Moldovei* [51] reprezintă o prețioasă sursă narativă cu referire la ținuturile și târgurile Țării Moldovei la începutul secolului al XVIII-lea, la teritoriile care, pe parcursul secolelor, au fost înstrăinate de Poartă și trecute în categoria *dâr al-Islâm*.

Informații prețioase privind evenimentele din perioada anilor 1661-1729, care au cuprins și circumscripțiile otomane din spațiul pruto-nistrean, putem selecta din *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras)* [97]. Evenimentele descrise aici se referă la gestiunea circumscripției Hotin, rolul *pâșa*-lelor acestei „*re'âyâ-le*” în raport cu instituția domniei, rectificările și delimitările teritoriale, efectuate pe parcurs între „*re'âyâ-lele*” otomane și Țara Moldovei, implicarea factorului tătar în anexarea unor fâșii din pământurile țării situate în spațiul pruto-nistrean.

Un alt izvor narativ, care – prin conținut – este foarte apropiat de cel enunțat *supra*, se intitulează *Cronica Ghiculeștilor: Istoria Moldovei între anii 1695-1754* [98]. Aceasta completează informațiile referitoare la comportamentul domnilor Țării Moldovei în raport cu funcționarii otomani din „*re'âyâ-le*”, la pretențiile teritoriale ale tătarilor lipcani, la intervenția Porții în soluționarea litigiilor între părți.

Cunoașterea istoriei cetăților moldovenești cucerite de către otomani pe parcursul secolelor sfârșit de XV – început de XVIII nu poate fi concepută fără analiza *Cronicilor turcești privind Țările Române* [100; 101; 102], în care se conțin prețioase informații despre cucerirea cetăților în timp, transformarea acestora în circumscripții otomane, politica promovată de centru și autoritățile locale în aceste „*re'âyâ-le*”, relațiile dintre *bey*-ii unităților administrativ-teritoriale în raport cu Poarta, cu domnii Țării Moldovei, cu *hân*-ii tătari, implicarea în operațiunile militare declanșate de războaiele otomano-ruso-austriece, precum și politicile promovate de acestea în propriile *kâza-le*.

O sursă narativă, similară ca conținut, dar nu și ca viziune, o constituie *Călători străini despre Țările Române* [54; 55; 56; 57; 58; 59]. Descrierile cetăților, orașelor, obiceiurilor și tradițiilor populației non-musulmane ce locuiau în aceste unități administrativ-teritoriale prezintă interes prin faptul că acești creștini, veniți, de regulă, din Occidentul latin, percepeau realitatea în

mod diferit de cronicarii turci. Acest fapt poate fi sesizat în forma expunerii descrierilor și a atitudinii față de administrația locală a unităților administrativ-teritoriale otomane și față de politicile promovate de administrația centrală a Porții atât în circumscripții, cât și în relațiile cu domnia Țării Moldovei.

O altă sursă importantă reprezintă și însemnările din perioada anilor 1771-1775 ale unui prizonier turc la ruși, pe nume Muhamed Nedjat-efendi, care, în legătură cu războiul ruso-otoman, oferă unele informații despre situația din Bender, Hotin, celelalte cetăți – Akkerman, Chilia, Ismail – fiind doar amintite [308].

Cercetarea surselor narative – interne și externe – ne-a permis să formulăm anumite concluzii conturate în procesul consultării acestor izvoare documentare.

1.3. Concluzii la capitolul 1

În urma analizei tematico-cronologice a studiilor istoriografice elaborate în spațiul românesc, turcesc, francez, rusesc și ucrainean, care au tratat problema „*re'âyâ*-lelor” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei, precum și a surselor privind sfârșitul secolului al XV-lea - începutul sec. al XIX-lea, referitoare la tema cercetării, am ajuns la următoarele **concluzii**:

1. Istoriografia cercetată demonstrează absența unui studiu complex, dedicat istoriei „*re'âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XIX-lea. Deși problema cercetată în teză a fost abordată tangențial în unele cercetări, totuși ea n-a constituit obiectul unei investigații plurivalente.

2. Reconstituirea tabloului general al discursului istoriografic în problema constituirii și evoluției „*re'âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei scoate în evidență patru etape de bază în exploatarea acestui câmp tematic: a) sfârșitul secolului al XIX-lea – 1918; b) 1918 – 1944; c) 1945 – 1989; d) 1990 – 2023.

3. Etapele explorărilor istoriografice ce vizează unitățile administrativ-teritoriale otomane înființate în spațiul pruto-nistean se deosebesc în ceea ce privește consistența materialului și a concluziilor în abordarea problematicii puse în discuție. Acest fapt poate fi explicat prin progresele pe care le-a făcut cercetarea istorică de la o etapă la alta și prin valorificarea diferită a noilor izvoare depistate în diverse fonduri de arhivă.

4. Examinarea și analiza bazei de izvoare scoate în evidență diversitatea acestora, precum și faptul că valoarea istorică a surselor implicate în cercetarea noastră, variază de la o categorie la alta, atât în dependență de gradul lor de subiectivitate, autenticitate, cât și de importanța acestora pentru cercetarea „*re'âyâ*-lelor” otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XIX-lea, care, în unele cazuri – cum sunt relatările călătorilor străini sau ale cronicarilor – trebuie să fie receptate dintr-o perspectivă critică.

5. Atât sursele analizate, cât și lucrările istoriografice consultate în cercetarea noastră relevă un șir de aspecte ale problemei genezei și evoluției „*re'âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea - începutul sec. al XIX-lea, care au rămas în afara cercetărilor anterioare și urmează a fi puse în discuție și examinate în lucrarea de față.

6. Reconstituirea tabloului general al istoriei „*re'âyâ*-lelor” otomane, aflate pe teritoriul Țării Moldovei în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XIX-lea, a impus o reinterpretare sintetică a studiilor istoriografice existente din perspectiva includerii lor în cercetare, dar și a unor surse inedite ce țin de problematica cercetată, puse de noi în circuitul științific.

2. ÎNFIINȚAREA ȘI EVOLUȚIA „RE'ÂYÂ-LELOR” PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA

2.1. Întemeierea primelor unități administrativ-teritoriale otomane și situația lor până în anii '20 ai secolului al XVI-lea

Sfârșitul secolului al XV-lea a fost marcat de intensificarea dominației Imperiului Otoman în sud-estul Europei și continua expansiune în spațiul aflat la nord de Dunăre. Odată cu trecerea armatei otomane peste acest fluviu, dar și cu primele atacuri din partea flotei, la care a fost supusă Cetatea Albă în anul 1420 [167, p. 80-81], Țara Moldovei devine un spațiu de interes strategic pentru Poartă.

Moartea celui ce a purtat titlul de „... stăpân al celor două regiuni și al celor două mări...” [158, p. 74] a generat o teribilă revoltă a *yeniceri*-lor și lupta pentru tron între fiii săi, Gem și Bâyezîd. Odată cu decesul *sultân*-ului Mehmed al II-lea, potrivit uzanțelor dreptului medieval, tratatul încheiat între *sultân* și domnul Țării Moldovei Ștefan cel Mare în primăvara anului 1480 [223, p. 607-638] devenea caduc și, în asemenea cazuri, rămânea în vigoare până când era reînnoit. Starea în cauză se va menține până la momentul când unul dintre cei doi frați va obține victorie deplină vis-à-vis de celălalt. Deznodământul acestei rivalități a parvenit prin înfrângerea lui Cem *sultân* la 20 iunie 1481 la Yenişehir [208, p. 268-274]. În urma acestei victorii, autoritatea lui Bâyezîd al II-lea, deși insuficient consolidată, s-a impus în întreg imperiul, fapt ce a dus la o potolire treptată internă și la o primă reglementare a raporturilor dintre *sultân* și domnul Țării Moldovei spre sfârșitul lui octombrie 1481 [208, p. 274]. Cu toate acestea, situația lui Bâyezîd rămânea nesigură. Foștii aliați, *yeniceri*-i, devin principalii dușmani ai *sultân*-ului. Revolta lor a fost provocată de intenția *sultân*-ului de a desființa corpul *yeniceri*-lor în primăvara anului 1484 [103, p. 137]. Pentru a liniști trupele și a institui propria sa autoritate, Bâyezîd al II-lea, în persoană, începe campania împotriva Țării Moldovei. Pe lângă acest impuls declanșator al expediției din 1484 – revolta *yeniceri*-lor –, persistau și alți factori ce au determinat plecarea *pâdișâh*-ului spre țărmul nord-pontic.

Unul dintre aceștia, probabil, a fost politica promovată de Ștefan cel Mare față de otomani, după moartea *sultân*-ului Mehmed al II-lea. În anul 1481 [103, p. 137], când, la instalarea noului *sultân*, toți *sancâkbeyi*, fără excepție, trebuiau să se prezinte la Poartă cu daruri, pentru a fi din nou confirmați, domnul Țării Moldovei pătrunde în Țara Românească și declanșează o serie de lupte împotriva lui Basarab cel Tânăr de orientare prootomană. Poarta conștientiza că, odată cu trecerea cetăților Chilia și Cetatea Albă în subordinea sa, Ștefan cel Mare, practic, nu mai poate să se amestece în treburile Valahiei. Nu trebuie trecut cu vederea și faptul că Țara Românească se afla sub protecția *sultân*-ului și incursiunile moldovenilor făcute în acest voievodat tributar Porții nu

puteau fi tolerate de *pâdișâh*. Totodată, cucerind Chilia și Cetatea Albă, Imperiul Otoman mai lesne și cu o eficacitate sporită putea impune Țării Moldovei plata unui tribut regulat, ceea ce nu s-a putut realiza până la acea dată [24, p. 31].

Un alt motiv ce a condus la declanșarea campaniei militare l-au constituit interesele economice și politice ale Imperiului Otoman în zona respectivă. La moment, otomanii ocupaseră trei sferturi din litoralul Mării Negre și dispuneau de hinterland, de regulă, după propria voință. Posibil, reieșind din interesele comerciale sau din cele pentru expedițiile ce se profilau spre nord, către Polonia, Poarta dorea să ocupe orașele-porturi din Țara Moldovei, care se aflau pe „*drumul Poloniei*” [103, p. 137], și să le lege cu „*drumul tătarăsc*” [103, p. 137], stabilind, în așa fel, o continuitate între tătarii din Crimeea și provinciile sale din Peninsula Balcanică. Prin urmare, realizarea acestui obiectiv aducea beneficii nu numai de ordin economic, dar și politic. Poate fi admisă și ideea că „*programul politic*” a *sultân*-ului Mehmed al II-lea, până în ultima clipă, prevedea reconstituirea teritorială a vechii împărății creștine răsăritene [146, p. 38]. Fiind succesorul ei la acel moment, *sultân*-ul Bâyezîd al II-lea, după decesul tatălui, a continuat opera lui, cucerind cele două cetăți de pe litoralul nord-pontic. La rândul său, acceptarea oficială a suzeranității otomane de către *hân*-ul Crimeii Mengli Ghiray, în vara anului 1475 [135, p. 148], le permitea probabil osmanilor să invoce – ca unul din pretextele expediției din 1484 – vechea stăpânire tătarăscă a acestui spațiu [24, p. 31-32].

Expediției *sultân*-ului Bâyezîd al II-lea i-a precedat și un cadru politic extern benefic, ce s-a constituit la acel moment. Poarta a încheiat cu Regatul Ungariei, la 1483 [135, p. 151], un armistițiu pe o perioadă de cinci ani. În același an, este semnată și pacea cu Veneția [222, p. 25]. Practic, Țara Moldovei rămase singură în fața pericolului otoman. Prezintă interes faptul că, în urma semnării tratatului dintre *sultân* și regele maghiar, cancelarul regatului, Petru, Arhiepiscop de Kalocsa, nu a trecut în tratat cele două orașe-porturi ale creștinilor [167, p. 155]. Acțiunea respectivă a favorizat atacul otomanilor asupra celor două cetăți moldovenești.

Pentru a ridica spiritul combativ al armatei sale, *sultân*-ul a trebuit să recurgă, în 1484, la o stratagemă neobișnuită. Printr-un *fermân*, el face cunoscut că acordă *timâr*-e tuturor celor care vor veni să ia parte, cu armele lor, la „*războiul sfânt*” împotriva Țării Moldovei [190, p. 113]. De regulă, la campaniile militare, inițiate de suzeranii otomani, participau *timâr*-ioții, nu și *re'âyâ*-ua. Inițial, nimeni nu știa sigur încotro va porni puternica armată și flotă otomană, ce staționa la Istanbul, Pera, Galiopole și Adrianopol. Creștinătatea ghicea direcția viitorului atac: Siria, Alexandria, Rodos, Chios, Apulia sau cetățile moldovenești de pe litoralul Mării Negre [167, p. 155].

Pentru a contracara intervențiile anumitor forțe externe într-un viitor război purtat de *pâdișâh*, în perioada 29 martie - 27 aprilie 1484, *sultân*-ul „...trimite oameni în țările din

împrejurimi... ” [100, p. 130]. După cum ne relatează cronicarul turc Mehmed Neşri, „...făcând slujba de vineri⁶ la Istanbul, a pornit spre Moldova (Kara-Bogdan), ...” [100, p. 130]. Aceasta a fost singura campanie militară externă, comandată personal de Bâyezîd al II-lea. Faptul dat, o dată în plus, vine să ne confirme însemnătatea deosebită pe care cele două cetăți moldovenești de margine au avut-o pentru Imperiul Otoman.

Armata condusă de *sultân* era formată din *yeniceri*, *azap-i* (marinari militari), posesori de *timâr*-uri din Peninsula Balcanică și Anatolia, precum și din unitățile casei imperiale [20, p. 70-71]. Pe lângă forțele terestre ce iau parte la cucerirea cetăților, otomanii folosesc artileria și flota. Forțele maritime erau compuse din galere și nave de transport de diferite tipuri și mărimi, în număr total de aproximativ 100 de unități [20, p. 71].

Informațiile despre efectivul armatei otomane și al vasalilor săi sunt contradictorii. Datele păstrate în cronicile timpului, precum și opiniile consemnate în istoriografia de specialitate, sunt din cele mai diverse. Cronicarii italieni Malipiero și Sanudo numesc cifra de 300.000 [118, p. 28]. În viziunea noastră, acest număr este mult exagerat. După alte date, armata condusă de Bâyezîd al II-lea însuma circa 100.000 oșteni [260, p. 112; 63, p. 114]. Probabil, nici această cifră nu reflectă starea reală a efectivului armat al Porții la acel moment, ce participa în campania de la 1484 contra Țării Moldovei. Merită atenție sursele de ordin documentar, puse în circuit de savantul francez de origine română Nicoară Beldiceanu. Conform cercetărilor sale, la sfârșitul secolului al XV-lea, otomanii dispuneau de un efectiv militar de aproximativ 100.000 de oameni [20, p. 72]. Necesitatea garantării securității interne și externe a statului nu-i permitea *sultân*-ului să mobilizeze tot efectivul armat pentru cucerirea cetăților riverane. Astfel, autorul concluzionează că trupele otomane ce au luat parte la expediție nu depășeau efectivul de 60.000 [20, p. 72]. Scăderea efectivului armat al otomanilor, în comparație cu perioada anterioară, probabil, se explică prin acea confruntare dură dintre principii Bâyezîd și Gem, care a avut loc imediat după moartea *sultân*-ului Mehmed II-lea. Prin urmare, din cele relatate *supra*, putem concluziona că mai aproape de adevăr este cifra de 60.000 de oșteni otomani, participanți la expediția împotriva Țării Moldovei în 1484.

Referindu-se la contingentul valah, cronicarul otoman Sa'adeddin relatează că în ajutorul forțelor otomane au sosit 20.000 de munteni [100, p. 326]. Nu sunt unanime nici informațiile ce se referă la efectivul condus de *han*-ul Crimeei: unele ne indică cifra de 30.000 de oameni [20, p. 71], altele – de 50.000 de oameni [103, p. 138] sau chiar de 70.000 de oameni [167, p. 158].

⁶ 1 mai 1484.

Plecând de la Adrianopol în fruntea oștii Rumeliei, *sultân*-ul a urmat calea uscatului. Traversând Dobrogea, a ajuns la Dunăre, unde îl așteptau corăbiile [100, p. 130]. Flota otomană, comandată de Mesih Ahmed *pâșa*, s-a divizat: o parte a înaintat în sus pe Dunăre, prin brațul Chiliei, aducând provizii, artilerie grea de asediu, muniții și participând la construcția podului de vase între Isaccea și Oblicuța; cealaltă parte a blocat limanul Nistrului cu Cetatea Albă [103, p. 138].

Este interesantă informația de pe un octoih bulgar, ce elucidează nemijlocit evenimentele în cauză: „În anii Împeratului Baiazid luară Turcii cetatea Chilia și cetatea Belgradul și pe omeni îi robiră; pe unii îi alungară în Anatolia; pe alții îi tăiară; iar Domnul Ștefan nu merse la războiu, ci-i aștepta la Oblucița [Isaccea]; iar Turcii fură vicleni și nu veniră la luptă, ci se așezară sub Chilia...” [167, p. 156-157]. Probabil, aceasta este unica mențiune ce ne relatează despre o posibilă încercare a domnului de a se opune cuceririi celor două cetăți.

Nu știm cu certitudine dacă Ștefan cel Mare vine personal la Isaccea sau aici staționa flota dunăreană, construită pe timpul lui, avându-l în frunte pe unul din pârcălabii Chiliei [89, p. 87]. Lupta dintre avangarda flotei otomane și *kapudan*-ul moldovean de Chilia, ce a avut loc la gurile Dunării, s-a încheiat cu înfrângerea moldovenilor. Ca și cele câteva corăbii moldovene, o soartă tristă a avut-o și pârcălabul rănit al cetății Maxim [301, p. 79], care devine prizonierul *sancâkbeyi*-ului de Silistra [21, p. 65].

La de 27 iunie 1484 [100, p. 130], armata otomană trece Dunărea, neîntâlnind în calea sa vreun obstacol serios. În drum spre Țara Moldovei, după cum ne semnalează cronicarul italian Cambini [167, p. 159], Bâyezîd al II-lea a prădat Valahia, iar Vlad Călugărul [167, p. 160] a fost silit să se supună și să participe la expediția sultanului.

După ce au trecut pe celălalt mal al Dunării, pe 6 iulie 1484, otomanii [100, p. 130] au atacat Chilia de pe uscat și de pe mare. Însălmântați, locuitorii suburbiilor se refugiază, cu tot avutul lor, în cetate. Cetădinii au opus o rezistență înverșunată, conduși de pârcălabul Ivașco [99, p. 18]. Luptele au durat circa zece zile, însă superioritatea numerică și înzestrarea tehnico-militară a otomanilor și a aliaților și-au spus cuvântul.

Un anumit interes prezintă, în acest sens, informația umanistului polonez Ioan Ursinius, care susține că, în timpul asediului Chiliei de către otomani, au apărut pe neașteptate niște călăreți poloni și i-au alungat pe otomani tocmai în tabăra lor [167, p. 163]. Chiar dacă un asemenea episod a avut loc, deși alte surse istorice nu confirmă acest fapt, evenimentul în cauză n-a provocat vreo schimbare esențială în timpul asediului cetății. Probabil, cronicarul polon s-a condus mai mult de emoții și de posibile intenții ale Coroanei poloneze, ca putere suzerană, decât de situația reală. Fiind puși în fața dilemei – moarte sau supunere –, apărătorii cetății au ales închinarea. O asemenea alegere păstra speranța unei tentative de eliberare în viitor.

Cronicarul turc Mehmed Neşri consemnează că un pârcălab (*dizdar*)⁷ al cetăţii, venind la cortul *pâşa*-lelor, a spus: „Noi suntem robii padişahului şi ne supunem poruncii sultanului. Fie să ne omoare, fie să ne lase liberi...” [100, p. 131]. Cetatea a fost predată pe data de 20 *djumadi-ul-ahîr*, într-o zi de miercuri (15 iulie 1484)⁸. Ținând cont de sistemul calendaristic pe care îl foloseau turcii la acel moment, căderea Chilie s-a întâmplat pe data de 14 iulie 1484.

Secretarul regelui polon Sigismund Malatesta (condotier în serviciul Veneţiei) afirmă că cetatea Chilia ar fi căzut din cauza trădării unuia dintre conducătorii din cadrul ierarhiei superioare a garnizoanei cetăţii, pe nume <<Mamalacco>> (Maxim?) [167, p. 161-162]. Opinia este susţinută şi de cronicarul turc Aşik-paşa-Zade, care evoca următoarele: „Un om, care era pârcălabul (*emin*) acelei cetăţi, a venit şi a intrat în cortul unui vizir al padişahului...”, şi plecându-şi capul şi sărutând mâna *vezîr*-ului, ar fi exclamat: „Cetatea este a padişahului şi noi, de asemenea, ne supunem padişahului...” [100, p. 131]. Probabil, atât Malatesta, cât şi Aşik-paşa-zade au indicat greşit numele pârcălabului trădător, deoarece Maxim deja se afla în prizonierat la otomani, iar Ivaşco, fiind rănit, a reuşit să scape din încercuire şi, până la sfârşitul vieţii sale, s-a bucurat de cinstea domnului Ştefan cel Mare. *Emin*-ul care a trădat şi a deschis porţile cetăţii a fost marele vameş, genovezul Bartolomeo [301, p. 80].

Izvoarele vremii nu sunt univoce când scriu despre soarta apărătorilor Chilie. Astfel, Aşik-paşa-zade susţine că creştinilor „... care au vrut să plece li s-a dat voie”, iar „... cei care au rămas pe loc...” [100, p. 99] nu au fost supăraţi de noii stăpâni. O opinie similară o sesizăm şi la cronicarul Mehmed Neşri, care menţiona că bisericile au fost transformate în moschei, dar s-a „... dat slobozenie ghiaurilor care voiau să plece. Cei care au vrut să rămână au rămas şi nimeni nu le-a făcut vreun rău...” [100, p. 131].

O părere diametral opusă are umanistul polonez Ioan Ursinius, care afirmă că, după ce Chilia a fost cucerită, otomanii „... făptuiră faţă de învinşi obicinuitele lor ticăloşii: robii şi robele fură îndreptaţi apoi către Constantinopole...” [167, p. 163]. Din cele relatate mai sus, observăm că sursele istorice, în dependenţă de provenienţă, au viziuni diferite în tratarea unuia şi aceluiaşi eveniment.

⁷ *Dizdâr* - comandant al apărătorilor unei fortăreţe, cetăţi, târg etc.; După cronicarul turc Aşik-paşa Zada, pârcălabul cetăţii Chilia purta titlul de *emîn*. *Emîn*: agent sau reprezentant financiar al statului otoman, suprintendent, şeful sau conducătorul unui departament de stat. Invocând faptul că în Moldova *emînului* îi corespundea vameşul, cercetătorul Ion Chirtoacă emite ipoteza că Chilia a căzut prin trădare, mai cu seamă a negustorilor italieni. Iar acel *emîn* era unul din aceştia.

⁸ 15 iulie 1484. Referitor la data căderii Chilie sursele nu sunt unanime. Letopiseţul de la Bistriţa şi în Urechia se arată că Chilia cade pe data de 14 iulie 1484, cele două documente din Biblioteca Egipteană din Cairo puse în circuit de cercetătorul Andrei Antalfy optează, de asemenea, pentru ziua de 14 iulie 1484. Letopiseţul de la Putna nr. 1, Cronica moldo-germană consemnează acest eveniment cu data de 15 iulie 1484; istoricul apusean I. Von Hammer, care s-a bazat pe datele cronicarilor turci, de asemenea, se opreşte la data de 15 iulie 1484.

De regulă, în funcție de rezistența pe care o opuneau apărătorii cetăților, otomanii aplicau pedeapsa acestora. În cazul cetății Chilia, putem deduce că rezistența cetăținilor a avut un caracter parțial. Drept urmare, măsurile aplicate de către *sultân* au fost mult mai blânde comparativ, de exemplu, ce cele aplicate raguzanilor. Iar transformarea tuturor celor aflați în cetate în robi și trimiterea lor la Istanbul, desigur, era una inacceptabilă, într-o astfel de situație, pentru administrația otomană.

După cucerirea Chiliei (20 iulie 1484) [100, p. 131], *pâdișâh*-ul și-a ridicat oastea și a pornit spre Cetatea Albă. Ajunși aici, forțelor otomane i s-a alăturat oastea *hân*-ului Menhli Ghirai. Pentru a-i intimida pe apărători, *sultân*-ul le-a permis ostașilor săi și tătarilor să jefuiască împrejurimile cetății [265, p. 122].

Ca și în cazul Chiliei, Cetatea Albă a fost atacată atât de pe mare, de flota otomană, cât și de pe uscat, de trupele terestre. Sistemul defensiv al fortăreței era foarte puternic și greu de cucerit. Cronicarul turc Aşik-paşa-Zade, descriind evenimentul în cauză, relatează: „În afară de Alah, socoteala armelor din cetatea Akkerman nimeni nu o putea ști. Totodată, de 30 de ani se sapă aici un șanț ...” [100, p. 99]. Timp de cincisprezece zile, fără întrerupere, s-au dus lupte sângeroase sub zidurile cetății. Pentru a înlesni cucerirea ei, *sultân*-ul a poruncit să fie umplut șanțul din față. Tunurile din trei părți concomitent au tras în ziduri. Imensele pierderi umane și dorința de a păstra cetatea pentru sine l-au făcut pe Bâyezîd al II-lea să încerce a-i aduce pe apărători la supunere benevolă, promițându-le, în schimb, să fie cruțați. În caz contrar, „... nu vor ierta nici vârstă, nici sex și cu toții vor fi dați morții ...” [265, p. 122]. Tratatările ce-au urmat, la moment, au lăsat soarta cetății nedecisă. Dar, după ce turnul cetății a fost dărâmat, șanțurile umplute, în ziduri s-au format spărturi, iar pârcălabii Gherman și Oană [100, p. 131] au căzut în luptă, cetăținii au hotărât să capituleze în fața superiorității numerice copleșitoare a dușmanului. La 9 august 1484, toba împăratească vestea despre victoria otomanilor [100, p. 326]⁹. Analizând sursele și confruntând informația putem susține că cea mai veridică dată a cuceririi Cetății Albe a fost 7 august 1484.

Intrând în cetate, otomanii au prefăcut bisericile în moschei. Locuitorii satelor vecine refugiați în cetate au fost identificați și transformați în robi. După cronicarul venețian Malipiero, 2000 dintre aceștia i-a primit *hân*-ul din Crimeea, 1000 au fost dați *yeniceri*-lor ca răsplată pentru participarea la asediul cetății. Aceeași soartă au avut-o și orășenii: 2000 de băieți au fost înscriși

⁹ Ca și în cazul Chiliei, sursele ce ne atestă luarea Cetății Albe, nu sunt univoce. Cronicarii otomani Mehmed Neşri şi Sa'adaddin ne indică data de 9 august 1484, Letopiseşul de la Bistriţa insistă asupra datei de 4 august 1484; Letopiseşul de la Putna nr. 1 atestă acest eveniment cu data de 5 august 1484, Cronica moldo-germană – cu data de 7 august 1484. După Malipiero, supunerea Cetății Albe a fost oferită la 3 august, Hammer se opreşte la data de 9 august 1484; Cele două documente din Biblioteca Egipteană din Cairo indică ziua de 11 Regeb (2 august 1484). Conform calendarului musulman, ziua de douăzeci şi patru de ore începe nu la mezul nopţii, ca la creştini, ci la apusul soarelui din ziua precedentă. Astfel, data de 2 august seara după calendarul creştin corespunde cu data de 11 Regeb, pentru musulmani şi începe la 3 august (Dimitrie Cantemir, Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane. În: Opere complete. Vol. VIII. tom II. ediţie critică publicată şi îngrijită de Virgil Cândea. Bucureşti: Editura Academiei Române, 786 p.)

în corpul *yeniceri*-lor, 2000 de fete au completat seraiurile de la Istanbul, pe ceilalți, cu excepția a 200 de familii de pescari, i-au trimis la Eski-Biga din Anatolia [100, p. 99]. Cum se vede, soarta apărătorilor Cetății Albe a fost cu mult mai tristă decât a aceloră din Chilia.

Ambele cetăți, la ordinul *sultân*-ului, au fost intens întărite. Cronicarul Tursun-bey menționează că *sultân*-ul, după ce le-a cucerit, „... a numit în acele cetăți cadii și sangeacbey ...” [100, p. 78]. Informația este extrem de importantă, deoarece, fiind martor ocular al evenimentelor și ocupând funcții înalte în stat, el cunoștea foarte bine sistemul administrativ al Imperiului Otoman.

Numirea *sancâkbeyi*-lor necesita și crearea unor noi unități administrativ-teritoriale, ale căror baze au fost puse acum, încheigate fiind la 1486 [131, p. 125], prin intermediul delimitării teritoriale efectuate între Țara Moldovei și cetățile de pe litoralul nord-vestic al Mării Negre, care devin o componentă al *dâr-al-Islâm*-lui.

O caracteristică specifică, proprie Porții comparativ cu alte țări, este că factorii de decizie în sud-estul Europei i-au constituit pragmatismul politic, care s-a reflectat în sistemul politic, juridic și administrativ, aplicat în teritoriile nou-cucerite. Un aspect bazat pe relațiile dintre populația cucerită și cuceritori este reprezentat de noțiunea *istimâlet* (politică dusă de către Poartă în regiunile cucerite). Aceasta presupunea preluarea unor categorii etnice, profesionale sau militare, cu vechiul lor statut juridic, având ca obiectiv strategic atragerea simpatiei populației locale [240, p. 570]. Un alt scop, urmărit de administrația otomană centrală și locală, era folosirea pragmatică a structurilor social-economice din unitățile administrativ-teritoriale creștine incluse în *dâr-al-Islâm*.

Pe lângă numărul mare de robi, *sultân*-ul Bâyezîd al II-lea a pus mâna pe o bogată pradă. Pe acești bani, la Adrianopol au fost construite o geamie, un spital, o școală teologică (*medrese*) și un *imâret* (complex de clădiri publice), iar la Istanbul au fost reconstruite bazarul din scânduri și unele clădiri din lemn, ce au ars în urma unui incendiu [103, p. 139].

Lipsită de ajutorul Poloniei și al Ungariei, state suzerane, care în trecut, în calitate de mari puteri europene, singure aveau tendințe de ieșire la Marea Neagră, Țara Moldovei nu a putut opune rezistența cuvenită impresionantelor forțe otomano-tătaro-muntene, care au atacat cetățile Chilia și Cetatea Albă. Este ciudat și rămâne nelămurit, la moment, probabil, din cauza lipsei de izvoare, faptul de ce „... domnul Țării Moldovei, Ștefan cel Mare, nu a insistat în forță, ca să salveze cele două extrem de importante cetăți ale țării ...” [103, p. 138; 242, p. 49-64]¹⁰.

Posibil, datorită superiorității nete a armatei lui Bâyezîd al II-lea, domnul Țării Moldovei a înțeles zădărnicia unei implicări contra otomanilor în stepă deschisă, hotărând să-și cruțe forțele

¹⁰ Doar notița de pe un octoih bulgar relatează tentativa lui Ștefan cel Mare de a-i opri pe otomani la Oblicuța, care a suferit eșec.

pentru recucerirea cetăților după retragerea *sultân*-ului. Acest fapt reiese și din Cronica lui Grigore Ureche, care menționează neimplicarea domnului Țării Moldovei în luptele din vara anului 1484 în chipul următor: „... că Ștefan vodă la gol n-au îndrăznitu să iasă, ci numai la strimtori nevoia de le făcea zmințeală ...” [258, p. 98].

Ponderea și importanța pe care o aveau cele două cetăți în zonă rezultă din însăși scrisoarea *sultân*-ului din 11 august 1484, adresată raguzanilor: „Chilia, care e cheie și porta a totă țera Moldovei și Ungariei și a țerii de la Dunăre ...”, iar „... Cetatea Albă care e cheie și porta pentru totă Polonia, Rusia, Tataria și totă Marea Neagră ...” [167, p. 158]. Drept urmare, ocupând Chilia și Cetatea Albă, Poarta a creat o problemă nu de ordin pur zonal, ci de ordin internațional. Erau lezate nu doar interesele Țării Moldovei, dar și a regatelor Poloniei și Ungariei. Sistemul de apărare a voievodatului a fost puternic afectat. Forțele otomane staționate în zonă puteau ajunge într-un scurt timp la Suceava, capitala țării. A fost asigurată o legătură directă pe uscat între forțele otomano-tătare, ceea ce a limitat și mai mult suveranitatea politică a Țării Moldovei. Domnul Ștefan cel Mare, practic, și-a pierdut influența ca factor de decizie la înscăunarea domnilor munteni. Procesul de transformare a Mării Negre într-un „*lac turcesc*” capătă o nouă amploare, „... proces finalizat în intervalul 1538-1590 ...” [190, p. 237]. Anexarea teritorială din anul 1484 a pus bazele unui proces lent, dar sigur al pierderilor teritoriale de către Țara Moldovei.

Pierderea cetăților Chiliei și a Cetății Albe a cauzat mari prejudicii economice [140, p. 60], după 1484, controlul Mării Negre de către otomani va provoca profunde modificări [253, p. 373]. Dintr-un comerț internațional se va trece la unul regional, iar principalul obiectiv va deveni aprovizionarea Constantinopolului [253, p. 373]. Cucerirea celor două cetăți a cauzat o creștere spectaculoasă a ponderii monedelor otomane [253, p. 374] în această zonă. Prin controlul exercitat asupra Dunării și a importantelor centre situate pe țărmul Mării Negre, Poarta a reușit, treptat, să atragă Țara Moldovei în sfera sa politică și economică [233, p. 467].

Intervin anumite schimbări și de ordin administrativ. Conform opiniei istoricului Mustafa Ali Mehmet, ținuturile Chiliei și Akkermanului au fost transformate în provincii otomane [192, p. 1111]. Pe lângă cei doi *sancâkbeyi* [100, p. 78], în aceste cetăți a fost numit și câte un *dizdâr* (comandant de cetate – n. n.) [21, p. 77]. Exercitarea funcțiilor de ordin judiciar era încredințată *kâdi*-ilor [100, p. 99] (judecător al legii canonice musulmane), iar pentru perceperea impozitelor și controlul operațiunilor financiare la Chilia și Akkerman a fost numit câte un *emîn* [21, p. 77] (intendent – n.n.). Regulamentele menționează existența *kapuci*-ilor (gardieni – n.n.), a secretarilor și *mukteşib*-ilor (slujbaş însărcinat cu calcularea unor venituri – n. n.) [21, p. 78]. Competențele acestor funcționari erau de ordin administrativ, militar, judecătoresc și fiscal. Cercetătorul Ion Chirtoagă susține că, în urma expediției lui Bâyezîd al II-lea din 1484, Chilia și Cetatea Albă,

împreună cu circumscripțiile lor, au devenit primele pământuri ale Țării Moldovei supuse Porții [66, p. 10].

Se modifică substanțial statutul și numărul populației creștine din regiune. Conform raportului din 5 aprilie 1485, ajuns în cancelaria Serenissimei, numărul locuitorilor Cetatăii Albe la acel moment poate fi estimat la circa 20 000 [118, p. 28]. După ce otomanii cuceresc cele două cetăți, soarta orașenilor a fost diferită. Unii au fost deportați și au colonizat capitala și orașul Eski Biga, situat în Anatolia, alții au fost transformați în sclavi, iar tinerii – trimiși la Istanbul și încorporați în unitățile de *yeniceri* [21, p. 77]. Un anumit număr de creștini, primind vestea despre apropierea armatei otomane, probabil, și-au găsit refugiu în alte localități din interiorul țării sau din afara ei. Deși ponderea celor plecați, exilați, încorporați în unitățile de *yeniceri* sau transformați în robi era una substanțială, o parte din populația creștină a rămas în Chilia și Akkerman. Înfrângerea a cauzat și modificarea substanțială a statutului juridic al creștinilor față de musulmani. Practic, locuitorii acestor circumscripții otomane au fost încadrați în *dâr al-Islâm* (Casa Islamului). Statutul musulmanilor interni sau al *re'âya*-lelor¹¹, cuprinși între frontierele unui stat islamic, are la bază, pe lângă prevederile coranice¹², și așa zisele „ordonanțe” sau „prescripții ale lui 'Umar (Omar)” [190, p. 169]. Deși nu este un text autentic, ci o sistematizare, un rezultat târziu al obligațiilor nemusulmanilor, în speță al creștinilor, rezumat alcătuit nu în timpul lui 'Umar I ibn el-Khattâb *ibnel khattâb* (634-644) [190, p. 169], ci, parțial, la sfârșitul secolului al VIII-lea și, în cea mai mare parte, în secolul al IX-lea [297, p. 186], în temeiul unor practici și proceduri mai vechi, acest document are o importanță majoră.

Dacă vorbim despre traducerea în viață a acestor prevederi de către otomani în teritoriile creștine, trecute sub directă administrație a Imperiului Otoman, putem observa că a existat tot timpul tendința autorităților de a încălca sau a îngreuna tot mai mult acest statut, după cum, la rândul lor, și nemusulmanii au căutat să ocolească prin diverse modalități restricțiile impuse. Supusul nemusulman din Imperiul Otoman era numit *zimmî*, iar străinul *muste'min* (cel care cere protecție) [221, p. 395]. Deci populația nemusulmană, trecută sub directă jurisdicție a Porții, poate fi identificată prin termenul de *zimmî*. Într-un studiu fundamental, cercetătorul Antonie Fattal formulează astfel concluziile privitoare la statutul *zimmî*-ilor: „*Dimmi*-ul nu e în niciun fel egal musulmanului ...” [128, p. 370].

¹¹ *Re'âyâ* înseamnă „turmă”. În Imperiul Otoman, prin acest termen erau desemnați, până în sec. XVII, doar contribuabilii nemusulmani. După această dată, s-a impus treptat practica desemnării prin termenul respectiv atât a contribuabililor nemusulmani, cât și a celor musulmani. Astfel, când este vorba de unitățile teritorial-administrative otomane, formate pe parcurs pe teritoriul Țării Moldovei, desemnarea lor prin termenul „*re'âyâ*” este pur convențională. În dependență de statutul circumscripției și de cine o administrează, este preferabilă utilizarea terminologiei oficiale: *sancâkbeyi-lic*, *kâza*, *beylerbeyi-lic*.

¹² Este vorba de versetul IX, 29 privind plata *cizye* (ar. *djye*), care prescrie „Luptați-vă împotriva celor ce nu cred în Dumnezeu și în ziua de apoi și nu opresc ceea ce a oprit Dumnezeu și trimisul Său și nu mărturisesc mărturia adevărului-dintre cei cărora li s-a dat scriptura - până ce nu dau tributul din mână și nu sunt umiliți”.

Pe parcursul istoriei, aplicarea prevederilor legale ale statutului nemusulmanilor de către statele musulmane a depins de interese concrete, de personalitatea suveranilor, de spațiu, de mentalitatea epocii [190, p. 173]. Astfel, guvernarea otomană, pe lângă „legea sfântă” (*şeriat*) și chiar în conflict cu ea, a recurs tot mai mult la „legea rațională”. Voința suveranului otoman se impunea, separat de *şeriat*, în armată, prin crearea instituției *kâdi*-atului militar (*kazaskerlik*), iar în domeniile fiscal, vamal și monetar – prin emiterea de legi (*kânun*) și cărți de legi speciale (*kânunnâme*) [190, p. 178].

Numărul populației locale, probabil, s-a micșorat substanțial și din cauza tătarimii, care, împreună cu *hân*-ul lor Murtaza, au fost lăsați de către *sultân* să păzească cele două cetăți și să „... împiedice apropierea ghiaurului ...” [100, p. 137]. După cum ne relatează o cronică anonimă turcească, timp de trei sau patru ani cât s-au aflat aici, tătarii au jefuit și pustiit ținuturile în așa măsură, că, practic, au devenit de nelocuit [100, p. 137]. Adresându-se *sultân*-ului Bâyezîd al II-lea după învoire de a pleca în țara sa, cererea lor a fost imediat satisfăcută. Îngăduința *sultân*-ului, probabil, se explica prin faptul că jafurile la care au supus tătarii populația băștinașă, cea care a rămas după cucerirea Chilie și Cetății Albe, desigur, lezau interesele fiscalității otomane. Totodată, remarcăm că informația din cronică este importantă și pentru că atestă începutul procesului așezării tătarilor în Bugeac, care n-a fost de durată¹³.

Astfel, pierderea Chilie și a Cetății Albe, precum și a teritoriilor adiacente au afectat puternic interesele Țării Moldovei în plan politic, militar și economic.

O asemenea situație nu putea fi tolerată – atât de domnul Țării Moldovei, cât și de vecinii săi, Ungaria și Polonia. Imediat după pierderea cetăților riverane, Ștefan cel Mare s-a străduit să organizeze lupta pentru recucerirea lor. Însă acțiunea implică o nouă confruntare de proporții cu Înalta Poartă. Ungaria, la acel moment, fusese neutralizată de armistițiul semnat în 1483 cu Imperiul Otoman. În aceste împrejurări, singura forță la care putea apela Ștefan cel Mare era Regatul Poloniei. Regele Cazimir al IV-lea, în Seimul din decembrie 1484 [134, p. 152], a pus problema Țării Moldovei, unde a fost luată hotărârea de a trimite o solie la Bâyezîd al II-lea, în vederea obținerii cetăților pe cale pașnică. De asemenea, Cazimir al IV-lea a cerut concentrarea forțelor, inclusiv ale Prusiei vasale, pentru expediția în ajutorul Țării Moldovei. În schimb, regalitatea polonă, folosindu-se de situația critică în care s-a pomenit principatul, dorea să realizeze ceea ce nu reușise până atunci – subordonarea efectivă a Țării Moldovei [24, p. 38-39].

Totodată, Ștefan cel Mare nu s-a împăcat cu gândul pierderii celor două cetăți. Nici creștinii din Chilia și Cetatea Albă nu erau mulțumiți de noii stăpâni. Cronicarul Așik-pașa-Zade consemnează că aceștia au trimis știre domnului „...vino ca s-ți dăm cu noroc cetatea, luând-o de

¹³ După M. Guboglu, plecarea tătarilor din ținuturile Chilie și Cetății Albe a avut loc în anii 1486-1487, iar după O. Gorka – în anul 1492.

la turc ...” [100, p. 100]. Efectuând pregătirile de rigoare, Ștefan cel Mare a atacat cetatea de pe uscat și de pe mare. Acest atac combinat s-a soldat cu eșec, otomanii au reușit să păstreze cetatea¹⁴ în mâinile lor.

Desigur, Poarta nu putea tolera tentativele întreprinse de Ștefan cel Mare și, ca răspuns, Bâyezîd al II-lea ordonă *beylerbeyi*-ului Rumeliei Ali-bei să întreprindă în Țara Moldovei o expediție de pedeapsă. La 6 septembrie 1485 [100, p. 101], profitând de absența lui Ștefan cel Mare, otomanii, susținuți de oastea Țării Românești, au intrat în țară, arzând și prădând. Aceștia aduceau și un pretendent la scaunul domnesc, numit Hronet, iar mulți „... boieri (bei) ai Moldovei, întâlnindu-i, s-au supus ...” [100, p. 101]. Acest fapt ne evocă clar că un număr însemnat de boieri locali, la moment, s-au împăcat cu gândul supremației otomane. După ce au pustiit și incendiat Suceava, luând o bogată pradă, *Ali-bey*¹⁵ și otomanii s-au retras.

În aceste condiții, unica modalitate de a recâștiga cetățile era adresarea după ajutor către regele Poloniei Cazimir al IV-lea Jageillo. Iar pentru a întări această înțelegere, la 15 septembrie 1485 [198, p. 103-105], Ștefan cel Mare a fost nevoit personal să presteze omagiu de vasalitate regelui Poloniei. După depunerea jurământului, obținând 3000 de călăreți poloni panțerați, Ștefan reușește să-i învingă pe otomani la Catălbuga [39, p. 51], dar, practic, cu aceasta ajutorul acordat de Polonia s-a terminat.

La 6 martie 1486, otomanii intrau din nou în Țara Moldovei, ca să-l impună pe același pretendent Hronet la domnie, dar în lupta de la Scheia de la Siret otomanii au fost învinși, iar Petru Hronet și-a pierdut capul. Victorie de moment a domnului, dar singura cale de ieșire din impasul politic în care ajunsese țara era reconcilierea lui Ștefan cel Mare cu *sultân*-ul, bineînțeles, pe baza recunoașterii noului statut al Chilie și Akkermanului. Pacea moldo-otomană s-a încheiat în aprilie 1486 [131, p. 124], fiind urmată de delimitarea oficială a noii frontiere dintre cele două părți. Atât Țara Moldovei, cât și Imperiul Otoman aveau nevoie de ea: Ștefan cel Mare – pentru a salva țara de atacurile neconținute ale otomanilor, iar Bâyezîd al II-lea – din cauza asalturilor victorioase ale mamelucilor în Anatolia orientală, acțiuni întreprinse în valul de amploare pe care îl capătă atunci „cazul Djem”¹⁶.

În conformitate cu raportul *kâdi*-ului de Aidos Mustafa, „creștinii din Moldova” au indicat „...că hotarul Cetății Albe dincoace de *Iurgeci Kerman* este *Kizil Bilak*. De acolo, hotarul Cetății Albe merge la *Dikili Taş*, iar de acolo merge apoi la *Kara Depe* și de acolo ajunge la apa *Botu* (?);

¹⁴ Sursele nu sunt univoce în privința cetății pe care a încercat s-o recucerească Ștefan cel Mare; după Tursun-bey, domnitorul a atacat Chilia, iar după Asik-paşa-Zade și Sa'aeddin – Cetatea Albă.

¹⁵ Beylerbey-ul Rumeliei Ali-bei, supranumit Mihaloglu, în unele cronică, apare ca Malkocioglu.

¹⁶ Cem Sultan, cel de-al doilea fiu al lui Mehmed al II-lea. Fatih îl desemnase printr-o dispoziție „moștenitor al domniei lui Solomon”. Dar partida puternică a renegaților și a celor dintre *devşirme*, sub conducerea fostului mare vizir Ishak paşa, îl doreau pe prințul Bayezid, o fire moale, cu care se putea opera mai ușor. Înfrânt la 20 iunie 1481 la Yenışehir, Cem Sultan s-a refugiat cu familia la Cairo, la *sultân*-ul mameluc Sayfuddin Kaytbay.

între tătari i se spune apa *Don*, de acolo apa *Don* ajunge la mare ...” [131, p. 124]¹⁷. Potrivit acestor informații, se poate afirma că hotarul circumscripției Cetatea Albă ajunge, la est, pînă la Nistru ori chiar la Bug, la nord – la fortăreața *Iurghici Kerman*, la vest – la *Dikili Taş* (probabil, mai târziu, localitatea a fost numit *Biktaş*, indicată pe harta lui *Bawr* pe malul râului *Alcalia*), iar la sud – la țărmul Mării Negre [131, p. 126]. După ce Mustafa a introdus cetatea *Iurghici* în hotarele circumscripției, moldovenii au protestat vehement, decizia finală la acest capitol rămânând după *sultân* [25, p. 66].

Referitor la Chilia, localnicii au indicat că hotarul „... când o ținea Ungaria, începea la matca *Kala Buluk*-ului și mergea la Lacul Kodja (?), iar de acolo ajungea la lacul *Catlabuga*, de acolo mergea la *Saftian*, de acolo la *Buyk Oyuk*, de acolo ajungea la *Oglan Gecidi*”, iar „... atunci când o stăpânea Țara Românească, hotarul Chiliei mergea de la *Turhan Bunari* la matca *Kara Bulak*-ului și de acolo pe urmă menționata ajunge la *Oglan Gecidi* ...” [131, p. 127].

Toponimele în cauză ne permit să schițăm aproximativ hotarul circumscripției Chilia la acel moment. La sud, acest hotar trecea pe Dunăre, la est – pe lacul Sasâc, de unde pornește valul lui Traian de Jos și el poate să ne servească ca hotar la nord. Neînțelegeri s-au produs când s-a încercat de a stabili hotarul de vest. Creștinii au indicat că el ajungea până la: „Vadul, trecătoarea prințului ...”. Probabil, este vorba de: „Vadul de lîngă Ismail” [120, p. 11]. Însă otomanii doreau să lărgească acest spațiu spre vest și locuitorii cetății să fie trecuți pe seama localității Isaccea. Subiectul la acea dată nu și-a găsit soluționare definitivă, însă este sigur că hotarul de vest ajungea până la Ismail. Mai târziu, în această controversă s-a ajuns la un compromis. Teritoriul aflat în dezbatere a fost inclus în componența circumscripției în cauză, însă locurile de pescuit, pășunile și pământul arabil erau folosite de locuitorii Țării Moldovei. Desigur, o asemenea stare de lucruri nu-i satisfăcea pe moldoveni, ca urmare, la anumite etape, situația se complica până la extrem. În consecință, hotarul de vest al circumscripției Chilia s-a extins, la un moment dat, până la Isaccea sau lacul Cahul, care se afla în fața acestei localități [25, p. 66].

În așa mod, a avut loc delimitarea oficială a noii frontiere dintre Țara Moldovei și Imperiul Otoman. Cetățile au fost înconjurate cu o bandă de pământ. Teritoriile în cauză erau menite să-i protejeze și să-i asigure pe cei din cetate cu strictul necesar. Tratatul din aprilie 1486 a legalizat trecerea în mâinile otomanilor a obiectivelor strategice de importanță majoră. Pierderea Chiliei și a Cetății Albe a afectat puternic sistemul de apărare [78, p. 1545], care a început să decadă treptat în secolele următoare. După pierderea Cetății Albe, reședința pârcălăbiei de acolo a fost mutată la

¹⁷ Pentru a putea schița hotarul delimitării în cauză, este necesar a identifica aceste puncte de reper. După T. Gemil, ele pot fi delimitate în felul următor: *Iurghici Kerman* – „Cetatea (fortul) lui Iurghici, pârcălab de Cetatea Albă (martie 1443 – februarie 1447); *Kizil Bulak* – „izvorul Roșu (în limba turcă nordică – tătară), *Dikili Taş* – „Coloana de piatră” sau o piatră mare pusă anume ca semn; *Kara Depe* – „Movila Neagră”; *Botu suyi* (?) – „apa Botu”, Probabil, Botna, eventualul Bug, pe care tătarii îl denumeau însă *Akşu* (Apa albă); *Don* (Den, Ten), *suyu* „pa Don” – se exclude să fie vorba aici de fluviul cu același nume, probabil, se refereau la Nistru (*Turla, Nester*) sau Bug (*Akşu*).

Cioburciu [216, p. 238]. Cucerind cetățile moldovenești, Bâyezîd al II-lea a dat ordin ca ele să fie restabilite și bine întărite. Tentativele lui Ștefan cel Mare de a recuceri cetățile l-au determinat pe *sultân* să ia măsuri suplimentare. În cazul pierderii cetății de pe malul stâng al Dunării, era, practic, izolată și Cetatea Albă și o asemenea situație afecta pozițiile otomanilor din zonă. *Pâdișâh*-ul dă ordin să fie restabilită Chilia Veche [137, p. 124], situată pe insulă. Însă după încheierea păcii din 1486, rolul ei decade și lucrările de restabilire a cetății n-au mai fost finalizate.

În urma hotărnicirii cetăților și teritoriilor din jur, între aceste două circumscripții a rămas o bucată de pământ, care a trecut treptat sub directa administrare otomană. Probabil, această fâșie era un teritoriu neutru, care trecea din mâini în mâini, în dependență de posibilitatea impunerii la moment.

Pacea moldo-otomană a trezit îngrijorare la Cracovia. Conform afirmației cronicarului Weinreich, la dieta din Piotrkow din 1488 se prezentase o solie otomană, „... ca să facă pace ...” [83, p. 81], dar regele n-a dorit să semneze pacea decât cu condiția ca Poarta să restituie Chilia și Cetatea Albă, „... pe care le-a dobândit prin vicleșug ...” [83, p. 81]. Spre sud, a fost pusă în mișcare o oaste poloneză, condusă de Ioan Albert, care n-a obținut succese semnificative. Aceasta era mai mult o demonstrare de forțe, menită să ducă la încheierea păcii cu Poarta, care a fost semnată pe 23 martie 1489 [135, p. 153].

Odată cu întronarea în regatul Poloniei a lui Ioan Albert, relațiile moldo-poloneze s-au înrăutățit la extrem. Încălcând prevederile tratatului din 1494, care prelungea pe trei ani armistițiul polono-otoman din 1489, Ioan Albert începuse pregătirile pentru o vastă ofensivă împotriva Imperiului Otoman. În conformitate cu obiectivele dezbătute și stabilite la Congresul Casei Jagellone de la Lewocza din aprilie 1494, se urmărea eliminarea otomanilor de pe țărmul nord-pontic, anexarea Țării Moldovei și trecerea acesteia sub stăpânirea lui Sigismund Jagello [135, p. 155].

După expirarea păcii polono-otomane în 1497, regele Ioan Albert organizează o expediție, invocând pretextul eliberării Chilie și Cetății Albe de sub jugul otoman. În realitate, ignorând tradiția și capacitatea politico-militară a Țării Moldovei, el intenționa să-l înlocuiască pe Ștefan cel Mare. După eșuarea asediului Sucevei, armata poloneză a fost nevoită să se retragă de pe teritoriul Țării Moldovei. În Codrii Cosminului, la 26 octombrie 1497 [260, p. 126], greșeala a fost plătită cu viețile „... floarei nobilimii poloneze ...”. Alături de moldoveni, la această luptă a participat un contingent de oaste, alcătuit din 600 de *yeniceri* [135, p. 155], conduși de un comandant otoman. *Sultân*-ul nu s-a mulțumit însă cu înfrângerea polonezilor la Codrii Cosminului și, în anul 1498, sancâkbeyii de Chilia, Cetatea Albă, Silistra și tătarii din Crimeea au întreprins incursiuni devastatoare în Polonia [135, p. 156]. Aceste expediții de pedeapsă veneau să consemneze răspicat voința de a combate orice tentativă a polonezilor de extindere spre sud.

În 1502, atât Polonia, cât și Ungaria au reglementat prin tratat de pace relațiile lor cu Poarta. Conform tratatului, ratificat de Vladislav la 20 august 1503 [234, p. 195], practic, se renunță la cetățile pierdute, iar între posesiunile otomane, alături de Rahova, Nicopole, Giurgu, Rusciuc se găseau și: „Cetatea Albă și Chilia, cu toate dependențele lor ...” [167, p. 177].

În disputa pentru tronul bătrânului Bâyezîd al II-lea, ca pistă de operațiuni militare, din vara anului 1511, devin teritoriile din nordul Mării Negre. Pornind lupta pentru ocuparea tronului, cu sprijinului *hân*-ului Mengli Ghiray I, Selim, „... la locul denumit Saruyar, de lângă Akkerman...” [135, p. 159], s-a unit cu cei o mie de tătari trimiși de cuscrul său. În situația creată, atât cei din Akkerman, cât și cei din Chilia au refuzat să deschidă porțile cetăților. La 3 august 1511, armata *pâdișâh*-ului a înfrânt armata lui Selim. El a fost nevoit să fugă la Caffa. Bâyezîd al II-lea a declarat deschis că va ceda tronul fiului său favorit Ahmet. Această veste, desigur, l-a alertat la maximum pe Selim și lupta pentru tron a reînceput cu o nouă putere [103, p. 147], soluționată în favoarea lui Selim, în urma răscoalei de la 21 august 1511 a *yeniceri*-lor [103, p. 147], care, în septembrie al aceluiași an, l-au cerut pe Selim ca *sultân*. Bâyezîd al II-lea, neputând face față situației create, ia decizia de a-l chema pe succesorul său la Constantinopol. În drum spre capitală, la 25 ianuarie 1512 [135, p. 160], Selim întărește în favoarea Țării Moldovei stăpânirea asupra gârlelor de la Dunăre, a vămii de la Oblucița și a altor locuri de arat și pășunat de pe malul stâng al Dunării [86, p. 1263; 188, p. 53; 22, p. 264-266]. Tot la acea dată s-au pus bazele „fundației pioase” (*vakîf*) a lui Selim [53, p. 52]¹⁸, ce a încorporat teritoriul dintre circumscripțiile Chilia și Cetatea Albă [24, p. 41-42].

O altă sursă a vremii, registrul *kâdi*-ului de Akç a Kazanlık, Kiiçik Piri din 15 aprilie 1520, conține elemente concrete în această privință : „Și în fața schelei Isaccea, în partea Moldovei, în interiorul hotarului nostru, sunt cincisprezece lacuri. În trecut, prin poruncă împărătească, au fost date ca beilic (posesiune domnească – *n. n.*) două lacuri voievodului Moldovei. Se zice că, de aceea, (moldovenii – *n. n.*) ar fi luat în posesiune cincisprezece lacuri și că (pentru acestea) nu dau nici vamă și nici dijmă (*oşr*). S-a poruncit să se vadă și să se perceapă dijma și dările pentru pescuitul în lacurile care nu au fost date voievodului Moldovei; și s-a (mai) poruncit că dacă nu vor da (dijma și dările, lacurile respective) să nu mai fie în partea (domnului) Moldovei și (el) să renunțe la ele...” [256, p. 141].

De asemenea, a fost lărgit spațiul *sancâkbeyi*-licului Akkermanului: „... hotarul cel amintit mai sus ajunge la locul numit Savaran, iar de acolo, în partea dreaptă, se duce spre Bug (*Akşu*) și de acolo la apa Nipru (*Ozu*), iar de acolo ajunge la Marea Neagră (*Karadeniz*). Partea stângă a

¹⁸ „Fundație pioasă islamică” - presupunea o donație a unei suprafețe de pământ sau a altor surse de venituri, dăruite cu caracter inalienabil în scopuri pioase sau caritabile. El era acordat de persoane particulare, dar nu presupunea pierderea dreptului de proprietate al donatorului asupra bunurilor cedate astfel. *Vakîf*-urile se aflau sub protecția și controlul statului, care numeau în calitate de supraveghetori *nazir*, de obicei, din rândurile marilor dregători.

hotarului merge spre locul numit Girla-Morii (*Degirmen Deresi*) și apoi se îndreaptă spre apa Nistrului (*Turla*), trecând pe partea de sus a satului numit Orak, din vilaetul Moldovei ...” [120, p. 36]. Această afirmație vine să ne consemneze că hotarul circumscripției a fost lărgit spre nord și spre est. La nord, hotarul trece pe partea de sus a satului Orak. Toponimicul în cauză poate fi înlocuit și cu *Davud-Ova* [120, p. 36]. Conform recensământului din 1570 [30, p. 314], în apropierea localității Palanca este menționat un sat „Davudja”. În așa mod, Selim a prelungit hotarul Akkermanului mai la nord de Palanca, iar în stânga Nistrului – până la Nipru. Această hotărnicire, probabil, s-a făcut cu scopul facilitării legăturilor dintre forțele otomane și tătare pentru întreprinderea acțiunilor comune împotriva Poloniei, Ungariei și în alte direcții, precum și pentru intensificarea presiunii asupra domnului Moldovei.

Impactul politic produs la sfârșitul secolului al XV-lea – primele decenii ale secolului XVI în zona de nord a Mării Negre, anterior parte componentă a Țării Moldovei, a generat substanțiale transformări de ordin administrativ, economic și social. În urma cuceririi importantelor centre strategice și comerciale Chilia și Cetatea Albă, precum și a transformării Mării Negre într-un „*lac otoman*”, prin crearea noilor circumscripții otomane, determină ca Dobrogea, care până atunci fusese zonă de frontieră dintre Imperiul Otoman și Țara Moldovei, să-și piardă însemnătatea strategică. Noile unități au fost racordate la sistemul de administrare otomană.

În fruntea noilor unități administrativ-teritoriale otomane a fost numit câte un *sancâkbeyi* [100, p. 78]. Unitățile de bază ale Imperiului Otoman în perioada respectivă erau *vilâyet*-ele (ținuturile), care, la rândul lor, erau împărțite în *sancâkbeyi*-licuri [158, p. 202-203], districte de rang inferior. Guvernatorul militar, *sancâkbey*-ul, locuia în târg și îi comanda pe *sipâhi*-ii, care locuiau în satele din circumscripția acestuia. Veniturile anuale ale unui *sancâkbeyi* variaua între 200.000 și 600.000 aspri [174, p. 177], în funcție de importanța și ponderea deținătorului.

Urma împărțirea districtelor în *kâdilik*-uri (subdiviziune a unui *sancâk*), unitate administrativă și judiciară a *kâdi*-ului. După cucerirea Chilie și Cetății Albe, Bâyezîd al II-lea a numit „... în acele cetăți cadii ...” [100, p. 78]. *Kâdi*-ul era primul judecător care administra *seri*’ât-ul și *kânun*-ul. Judecata *kâdi*-ului îi viza, în principal, pe musulmani, statul otoman recunoscând o anumită autonomie judiciară – atât civilă, cât și penală – comunităților nemusulmane. Însă oricare din *zimmî* putea să recurgă la judecata *kâdi*-ului, în caz de necesitate. De obicei, drept cazuri erau situațiile de conflict între doi necredincioși, ce aparțineau unor comunități diferite. Prezența *kâdi*-ului era obligatorie în procese intercomunitare, în care erau implicați musulmanii. *Kâdi*-ii îndeplineau și atribuții de notar, putând aduce o confirmare legală oricărui act particular [174, p. 179]. Pe lângă aceste atribuții de ordin juridic, ei sunt și administratori locali cu competențele cele mai variate. *Kâdi*-ii rezolvau orice probleme legate de fundațiile pioase, vegheau întreținerea zidurilor, a drumurilor și podurilor. Cunoscutul turcolog H. Inalcik consemna că rețeaua de *kâza*

forma „... coloana vertebrală a administrației otomane...” [158, p. 221]. La sfârșitul secolului al XV-lea, un *kâdi* putea să avanseze, pentru a deveni un *sancâkbeyi* sau chiar *beylerbeyi*.

Al treilea pilon al administrației provinciale era *hazâne defterdâri* (contabilul visteriei), care reprezenta interesele visteriei statului, era independent în acțiunile sale, putea să comunice direct cu capitala Imperiului Otoman și primea plângeri împotriva *sancâkbey*-ului și a altor funcționari din administrația provincială.

Așadar, Poarta a instituit un eficient sistem de control și de verificare. Acest mecanism permitea menținerea echilibrului și contraponderii puterilor în provincii. La rândul lor, dregătorii locali se supuneau direct administrației centrale: *sancâkbey*-ul – marelui vizir, *kâdi*-ul – *șeyh-ul-Islâm*-ului (șeful ierarhiei *ulemâ*-lelor), *defterdâr*-ul – *başdefterdâr*-ului. Deși acești dregători locali aveau funcții diferite, ei erau legați unul de altul. Astfel, după ce *kâdi*-ul enunța decizia judiciară, *sancâkbey*-ul era dator să întreprindă măsuri concrete, pentru ca aceasta să fie transpusă în viață [189, p. 815]. Descentralizarea pe orizontală și o riguroasă centralizare pe verticală i-a permis conducerii otomane să prevină posibilitatea ca *sancâkbey*-ii în circumscripții să devină prea puternici.

După ce Poarta a ocupat regiunea dintre cursurile inferioare ale râurilor Dunăre și Nistru, în zonă s-au produs importante schimbări de ordin economic. Potrivit tradiției islamice, pământul cucerit cu forța armelor trecea în categoria dâr al-Islâm (Casa Islamului), teritoriu unde, conform credinței otomane, domina forța dreptului, ordinea și armonia. Expediția întreprinsă de Bâyezîd al II-lea a schimbat situația demografică în cadrul circumscripției Chilia și Cetatea Albă. Acest fapt a influențat, parțial, și evoluția relațiilor social-economice în teritoriile respective. Campania militară întreprinsă de Poartă în vara anului 1484 a fost generată de mai mulți factori, atât de ordin intern, cât și extern. Pe lângă cauze de ordin politic, economic și social, putem sesiza și anumite determinante de politici imperiale, care, deja la acea dată, erau promovate de către Imperiul Otoman. Imediat după cucerirea Chilie și Cetății Albe, sunt numiți funcționari, reprezentanți al administrației otomane provinciale: *sancâkbeyi*, *kâdi*-i și *defterdâr*. În urma semnării tratatului de pace moldo-otoman din aprilie 1486, s-a efectuat delimitarea oficială a noilor frontiere dintre Țara Moldovei și Imperiul Otoman. În consecință, s-au format două noi unități administrativ-teritoriale otomane, ce au depășit hotarul la nord de Dunăre al Imperiului Otoman. Pericolul pierderii independenței statale a crescut substanțial pentru Țara Moldovei. Pierderea celor două cetăți a deschis drumul unor eventuale campanii militare ale Porții contra regatelor Poloniei și Ungariei.

2.2. Noile cuceriri otomane în Țara Moldovei. Problema Bugeacului

O nouă fază a raporturilor moldo-otomane a fost marcată prin victoria trupelor otomane de la Mohacs din 28 august 1526 [158, p. 82]. Disparația Regatului Ungariei (1541) ca stat integru a

avut ca efect crearea unei noi corelații de forțe în regiunea sud-estică a Europei. Practic, de acum înainte Imperiul Otoman se substituia regatului ungar.

O schimbare importantă care are loc în raporturile Țării Moldovei cu Poarta se produce către începutul domniei lui Petru Rareș. În anul 1529, în timpul expediției lui Suleymân I împotriva Vienei, domnul Țării Moldovei a adus la îndeplinire o dispoziție a *sultân*-ului privind realizarea unei operațiuni militare în Transilvania, asemănătoare celei refuzate, în 1521, de Ștefan cel Tânăr [120, p. 14-15]. Situația politică a lui Petru Rareș era alta decât a predecesorului său, iar interesele sale corespundeau atunci cu cele ale *sultân*-ului.

Conduita conciliantă a Jagellonilor față de Imperiul Otoman reprezenta un factor important pentru alterarea tot mai accentuată a statutului Țării Moldovei față de Poartă [32, p. 315-316]. În anii '30 ai secolului al XVI-lea, în relațiile dintre Regatul Poloniei și Imperiul Otoman au survenit schimbări de esență, al căror început a fost pus prin semnarea, la 19 ianuarie 1533, a păcii „*veşnice*” [234, p. 232], cu urmări și pentru situația politică de pe litoralul nord-pontic. În timpul tratativelor din 1533, Suleymân Magnificul, sub influența consulului său, venețianul Aloisio Gritti [224, p. 323], și-a manifestat intenția de a-l înlocui pe domnul Țării Moldovei cu un alt domn [90, p. 336-338]. Posibil, acesta a fost un răspuns dat de către *sultân* soliei polone, la întrebarea dacă Petru Rareș, într-adevăr, a avut girul și sprijinul lui Suleymân I în timpul acțiunilor militare declanșate împotriva regatului la 1530.

În situația nou-creată, domnul trece de partea Habsburgilor, intervine în Transilvania, dar, de data aceasta, împotriva intereselor otomane. Alt factor ce l-a alertat puternic pe *pâdișâh* a fost participarea la prinderea și omorârea împuternicitului otoman Aloisio Gritti și a fiilor săi în toamna anului 1534. Aceste acțiuni violente ale domnului au vizat nu atât persoana și planurile ambițioase ale lui Gritti, cât puterea otomană, pe care el o reprezenta. Deși Petru Rareș a devenit nedorit pentru Poartă, *sultân*-ul, implicat într-un război greu cu Iranul, nu avea posibilitatea să inițieze o campanie de pedeapsă împotriva domnului Țării Moldovei la acea dată.

Potrivit relatărilor lui Marc Peflinger și Baltazar Banfini (solii lui Ferdinand în Țara Moldovei în 1536), Suleymân I i-a cerut voievodului să trimită un detașament de ostași, pentru a-l susține pe Ioan Zapolya, promițându-i să-i ierte omorul lui Gritti și să contribuie la rezolvarea pozitivă a problemei Pocuției [58, p. 376-377]. Dar Petru Rareș n-a dat ascultare sultanului și, în 1537, ia legătura cu Carol Quintul [85, p. 57], continuând linia de confruntare cu otomanii. De asemenea, sacrificarea stăpânirii din Transilvania pentru ambiția pocuțeană, i-a atras dușmânia ireconciliabilă a Poloniei.

Situația externă extrem de nefavorabilă domniei către anul 1538, desigur, a tensionat și situația internă din țară. La acea dată, în Țara Moldovei s-a creat o opoziție filootomană, care dorea înlăturarea lui Petru Rareș de pe tron. Unii boieri chiar fugeau din țară în Imperiul Otoman [146,

p. 40]. Dar numărul acestora nu era atât de însemnat, ca să prezinte un pericol real pentru instituția domniei la acel moment. Năzuința unor boieri de a-l elimina pe Petru Rareș din domnie rezulta nu atât din ura față de persoana concretă, cât din teama unei invazii din partea Porții. Iar a prevedea urmările unei asemenea expediții contra Țării Moldovei era, practic, imposibil. Toate acestea au condus la faptul că, în vara anului 1538, domnia lui Petru Rareș ajunsese în impas. Scaunul domnesc era amenințat atât de conjurația boierilor, cât și de invazia unei presupuse coaliții formate din Imperiul Otoman, Regatul Poloniei și Hanatul Crimeii [25, p. 67].

Posibil, pretențiile Porții față de Țara Moldovei erau justificate și în baza „drepturilor” care-i reveneau din moștenirea ungurească, după ce Regatul Ungariei a suferit cumplita înfrângere de la Mohacs. Iar valorificarea acestor „drepturi” ar fi putut servi ca motiv în plus pentru organizarea expediției din 1538.

O relatare interesantă, în acest sens, conține un fragment dintr-un manuscris găsit la mănăstirea Cozia, care consemnează că otomanii, „... înțelegându că după puțină vreme Leșii se ridică cu tărie mare asupra lui Petru-Vodă și temându-se ca să nu ia țara, să aibă mai multă gâlceavă și pagubă apoi cu dînși decît cu Petru-Vodă, de oaste au învățatu să se îngrijească și la Tătari au trimisu, ca pe o vreme să intre în Țara Moldovei ... Zicu că și din țară au mers pre dânsulu jalbe pe taină la împăratu, de care împăratu mai vîrtosu socoti să-lu skeață ka să nu se lipească lokuitorii la alte părți și să înkine țara...” [175, p. 200]. Mențiunea în cauză este o dovadă în plus că la acea dată Poarta Otomană era extrem de îngrijorată de situația creată în jurul *Kara-Bogdaniei*¹⁹.

La 24 februarie 1538 [238, p. 148], la Oradea, Ioan Zapolya încheie pace cu Ferdinand de Habsburg. Se creaseră condiții prielnice pentru o luptă comună antiotomană. Dar, din toate forțele angajate în coaliția antiotomană, *sultân*-ul a ales ca primă țintă a expediției sale Țara Moldovei, care, după părerea sa, era cea mai slabă verigă din sistemul de forțe ostile Porții [238, p. 149], deși, inițial, nimeni nu știa care o să fie ținta oștirilor otomane. La 16 aprilie, venețienii se adresau după ajutor regelui Angliei [167, p. 187], deoarece socoteau că furtuna se va năpusti asupra lor.

Venețienii au dat greș, la 9 iulie 1538 [100, p. 222], Suleymân Magnificul în persoană porni în fruntea oștirilor sale contra Țării Moldovei. La „Duna-Pînarî de lîngă Provadia” [100, p. 222] a avut loc întrevederea cu *kapucibași*-ul (căpetenie a portarilor) domnului Petru Rareș, care ceru pace și îndurare de la *sultân*. Însă Suleymân Magnificul a pretins ca domnul Țării Moldovei în persoană să vină și să se închine la „Poarta fericirii”. Petru Rareș, probabil, foarte bine înțelegea cu ce se putea sfârși o astfel de vizită și luă decizia să reziste în fața dușmanilor. El reușește chiar să-i înfrângă pe tătari la Ștefănești, iar cu polonezii, care asediau Hotinul, încheie un armistițiu [234, p. 234].

¹⁹ *Kara-Bogdania* - așa era numită Moldova lui Ștefan cel Mare de către otomani.

La 31 august 1538 [103, p. 188], armata otomană a trecut Prutul. Împreună cu Suleymân Magnificul, la această campanie participau și cei doi prinți Mehmed și Selim. La Iași, oastea a fost completată cu efectivul tătar, în număr de 100.000 de călăreți [100, p. 227]. O posibilă rezistență a lui Petru Rareș, opusă forțelor combinate otomano-tătare la acel moment, practic, era previzibilă de un eșec total. Dacă domnul Țării Moldovei până în ultimul moment spera că va putea face față situației create, atunci boierii moldoveni în majoritate aveau alte opțiuni. Aceasta vine să ne confirme și cuvintele paznicului iatacului domnesc Hira, care l-a preîntâmpinat pe domn că „... boierii se pregătesc să se lepede de tine...” [99, p. 99]. Mențiunea dată este o dovadă în plus că partida prootomană, practic, a decis soarta acestei confruntări. Tentativa domnului de a rezista într-un punct fortificat lângă „Budușan” [100, p. 225] a suferit eșec. Părăsind câmpul de luptă, la început, Petru Rareș își găsește adăpost la Hotin, apoi în cetatea Ciceul, feuda sa de la Ioan Zapolya.

Nimic acum nu-l mai putea opri pe Suleymân Magnificul să ocupe Suceava atât de mult râvnită de otomani. Boierii moldoveni, în frunte cu Mișu, portarul Sucevei, și logofătul Troțușan, au trimis o delegație înaintea sultanului, oferindu-i cheile Sucevei [103, p. 188]. Pe 15 septembrie 1538 [100, p. 261], *sultân*-ul intra în Suceava, fără a fi întâmpinat vreo rezistență, deși cetatea de scaun a Țării Moldovei avea asemenea posibilități, care nu o dată au fost demonstrate dușmanilor. Pentru a discuta situația creată, în satul Bădeuți [258, p. 145] s-a adunat un divan boieresc. Aici a fost luată hotărârea de-a închina țara și a-l accepta ca domnitor pe Cetină (turc. Cetina sau Cetine), poreclit ulterior „Lăcustă”, din cauza unei invazii distrugătoare a lăcustelor, care s-a produs în timpul domniei lui.

Griful „trădării” marii boierimi, care într-o anumită măsură a decis această confruntare, credem că-și are rezervele sale. Probabil, boierii au fost mai lucizi la moment, stăruind asupra aplanării pașnice a conflictului iscat. Rezervele umane și cele economice ale țării nu credem că puteau face față coaliției otomano-tătare, pe de o parte, și celei polone, pe de alta, create din cauza lipsei discernământului politic al lui Petru Rareș.

Cronicarul turc Mustafa Gelalzade susținea că „... scopul urmărit prin cucerirea țării Moldovei a fost acela de a o alipi împărăției...” [100, p. 269]. Însă *pâdișâh*-ul, după ce și-a atins scopul propus, din anumite considerente s-a dezis de obiectivul final, iar pentru a pune capăt deselor confruntări dintre părți, care aveau loc la hotarele cetăților Akkerman și Chilia, conform lui Masuh Matrakci, „... fâșia de pământ care se întinde în lungime, începând din partea de nord spre sudul vilaetului mai sus arătat și al țării învinse, la apus și la răsărit de râul Prut, pînă la Cetatea de serhat a Chilieii, și care, întinzându-se se termină pe malurile Dunării, a fost adăugată la ținuturile glorioasei familii osmane, ca și alte ținuturi mari. S-a dat poruncă să se construiască la răsărit de râul mai sus amintit două cetăți: Berudcin și Fălcin...” [100, p. 230]. Acest rapt teritorial

a fost consemnat și de alți cronicari turci, ca Rustem Pașa, Ibrahim Pecevi ș. a. Evenimentul în cauză a atras și atenția cronicarilor apuseni. Conform opiniei lui Verancich, în urma expediției din anul 1538, *sultân*-ul „... a ocupat partea aceea din Moldova, care se întinde de la râul Prut și pînă la râul Nistru și a alipit-o la Cetatea Albă...” [167, p. 189].

Pierderea temporară de către Țara Moldovei a teritoriului dintre Nistru și Prut, probabil, poate fi considerată drept pistă, care va genera în viitor așa-numita „*problemă a Basarabiei*” [105, p. 32], fructificată definitiv în beneficiul Imperiului țarist la 1812.

Noile teritorii trecute sub directă administrare otomană necesitau o infrastructură și organizare respectivă. Cu atât mai mult că, de acum înainte, această unitate va deveni cel mai îndepărtat punct nordic de hotar al Imperiului Otoman, de unde acesta va iniția expediții militare contra polonezilor și a altor dușmani ai săi. Pentru a-și întări pozițiile, vechea cetate moldovenească Tighina a fost reconstruită din piatră. Inscripția lui Suleymân Magnificul ne precizează că aceasta s-a petrecut în anul 945 al hegieriei (30 mai 1538 - 18 mai 1539), când „... noul cadu de Bender, întărind vadul, ajută pe beii de mare...” [149, p. 119]. Totodată, e necesar să remarcăm și un alt factor important din această inscripție: că, deși „închinarea” a fost condiționată de garantarea autonomiei interne [147, p. 162], urmarea campaniei a fost calificată de către sultan drept „cucerire” [149, p. 189]. Conform unor opinii însă, aceste ținuturi au fost rupte din teritoriul Țării Moldovei ca preț al acceptării „închinării țării” și nicidecum cucerite pe calea armelor [135, p. 187]. Pe lângă cetatea Tighina, otomanii au anexat și întreg teritoriul Bugeacului [135, p. 187], care, împreună cu Benderul [189, p. 814], a format un *sancâkbeyi-lic* aparte. Cu referire Bugeac, la acel moment acesta era un teritoriu din regiunea Tatarbunarului (*Tatar Pînar*).

Cronicarul vremii Mustafa Gelalzade, referindu-se la evenimentele în cauză, menționa că „... în regiunile care fuseseră luate de sub stăpânirea voievodului Moldovei, s-au ridicat cetăți și s-a găsit cu cale ca aceste ținuturi să fie conduse ca sangeacuri de sine stătătoare. Au fost numiți sangeacbei și un număr de ostași și s-au adus muniții și altele...” [100, p. 271]. Numirea unui *sancâkbeyi* în cetatea Tighinei s-a făcut imediat după reconstrucție. Lucrări de reconstrucție au fost efectuate și la Chilia [100, p. 271]. Deși otomanii acordă atenție și în continuare cetății Chilia, importanța ei strategică, după efectuarea noilor anexări și ridicarea fortificațiilor la Bender, credem că a decăzut substanțial.

Cronicarul vremii Mustafa Gelalzade, referindu-se la evenimentele în cauză, menționa că „... în regiunile care fuseseră luate de sub stăpânirea voievodului Moldovei, s-au ridicat cetăți și s-a găsit cu cale ca aceste ținuturi să fie conduse ca sangeacuri de sine stătătoare. Au fost numiți sangeacbei și un număr de ostași și s-au adus muniții și altele...” [100, p. 271]. Numirea unui *sancâkbeyi* în cetatea Tighinei s-a făcut imediat după reconstrucție. Lucrări de reconstrucție au

fost efectuate și la Chilia [100, p. 271]. Deși otomanii acordă atenție și în continuare cetății Chilia, importanța ei strategică, după efectuarea noilor anexări și ridicarea fortificațiilor la Bender, credem că a decăzut substanțial.

O primă mențiune a numelui unui *bey* în unitățile administrativ-teritoriale otomane din Țara Moldovei, de la sfârșitul secolului al XV-lea până la jumătatea secolului al XVI-lea, o avem din anul 1539, când se atestă: „Hasan, sangeacbeiu de Akkerman ...” [53, p. 6].

După ce a fost ridicată cetatea din piatră la Nistru, ca urmare a deselor confruntări dintre otomani și moldovenii din zonă, are loc delimitarea teritorială a acestei unități. Conform hotărniciei efectuate de către ceașul Feruh, această unitate se încadra în următoarele hotare „... de la valea Bîcului, până la moșia Vadul (*Vadul iurdîna*), de la Geamăna, până la moșia Cristea, de la capătul Olarca, pe sub dâmburile Schrihan (*Iskrihan oyukleri*) (probabil (nota Ion Chirtoacă) este vorba de Valul lui Traian de Sus) până la Botna și la moșia românilor Sermih (?) (*Botna ve Sermih (?) Eflak iurdina*), de la dâmbul Fărcuții (*Cetal oyughe*), până la izvorul Babadj de-a stânga Botnei (*Bosna solundan*) pe drumul mare care vine de la Akkerman până la dâmbul ce se află deasupra Fîntânii Pârcălabului (*Porkalab Pînari*) prin dosul Copancii (*Kopanca*) și până la lacul Cordina (*Kordina golune*), apoi la Nistru...” [53, p. 47]. Această secvență ne dă posibilitatea să concluzionăm că, la răsărit, hotarul unității în cauză se fixa la apus de satul Geamăna, la nord, trecea pe malul drept al râului Bîc, la apus – pe cursul râului Nistru, iar la sud, se întindea pe malul stîng al râului Botna. Odată cu această delimitare teritorială, putem considera că a fost înființată o nouă unitate administrativ-teritorială otomană pe teritoriul Țării Moldovei.

Noua anexare teritorială înfăptuită de către Imperiul Otoman a tensionat substanțial situația din zonă. Deși Regatul Poloniei scăpa de Petru Rareș, un vecin incomod, dar creștin, acum risca să se vadă într-o imediată vecinătate cu Imperiul Otoman. Amenințarea devenea mult mai periculoasă, iar acțiunile Porții nu făceau decât să îndreptățească temerile regelui Poloniei Sigismund I. Încercând să-și consolideze prezența în Țara Moldovei dintre Prut și Nistru, otomanii au înaintat la nord de cetatea Sorociei și, la începutul anului 1539, au trecut la înălțarea unei fortificații în zona hotarului cu Polonia, unde trimit circa 7.000 de oameni [238, p. 89].

Serioase motive de îngrijorare le manifesta castelanul de Belz, Nicolae Sieniawski, în vara aceluiași an, din cauza fortificațiilor pe care otomanii le ridicau la Bender și pe care începuseră să le ridice la Orhei, la hotarul de est al Țării Moldovei [104, p. 480]. Acest fapt ne permite să concluzionăm că, în vara anului 1539, Poarta ocupase întreg teritoriul dintre Prut și Nistru, fiind depuse eforturi substanțiale pentru a-și consolida pozițiile sale în zonă, prin constituirea unui adevărat lanț de fortificații.

Deși boierii moldoveni l-au acceptat inițial pe Ștefan Lăcusta ca domn, fiind impuși de situația creată la moment, imediat după retragerea armatei otomane, s-a revitalizat confruntarea

între domnie și boieri. Drept cauză pentru boieri a servit faptul că domnul „... a început puțin câte puțin a da Imperiului pământul țării, voia să-i dea toată coasta de la mare până la munți, precum și la Nistrul tot, și vedend aceasta țara, s-a deprins să-l cunoască și a vedut că Domnul e mai cu priință Turcilor decât noue creștinilor...” [116, p. 141-142]. Această stare de lucru îi alarma nu numai pe cei din Țara Moldovei, dar și statele vecine, în special regatul Poloniei. În instrucțiunea pe care a primit-o Toma Iobaski, solul polonez la Poartă în 1539, i-a fost recomandat: „... să stăruiești, în numele nostru (regelui Poloniei – n. n.) la împăratul turcesc, ca să-i fie grațios (domnului Moldovei – n. n.), și dacă i-ar da înapoi cîmpiile dezlipite de țara Moldovei, dacă nu i-ar putea ca dar, atunci pe bani...” [91, p. 25]. Conservarea integrității teritoriale a Țării Moldovei este evocată de către Polonia ca benefică pentru Imperiul Otoman, păstrarea în „... acele cîmpii și hotare ale țării, precum le-au stăpînit voievozii de mai înainte a țării moldovene, pentru ca el (Ștefan Lăcustă – n. n.) să poată mai ușor sluji și da acel tribut...” [91, p. 27]. La finele anului 1540, boierii moldoveni, în frunte cu Găneștii și Arbureștii, au organizat un complot și l-au ucis pe Ștefan Lăcustă. În locul lui, din rândurile boierimii a fost ales un nou domn în persoana lui Alexandru Cornea, portarul de Suceava.

Noua înscăunare s-a făcut fără acceptul *sultân*-ului, pe lângă aceasta, după cum ne relatează *fermân*-ul acordat de Suleymân Magnificul regelui polon Sigismund în perioada 8-17 aprilie 1541, „ghiaurii” „... din Moldova, care s-au răsculat, l-au ucis pe voievodul lor <Ștefan Lăcustă>, apoi unindu-se cu polonii au jefuit porțile Akkermanului și Benderului, omorînd oameni și furînd vite...” [53, p. 7-8]. Alarmat de întorsătura pe care au luat-o evenimentele la hotarele nordice ale imperiului, *pâdișâh*-ul a decis imediat numirea lui Petru Rareș în scaunul Țării Moldovei. Conform scrisorii lui Suleymân, adresate lui Sigismund I, Petru Rareș a fost iertat și i s-a dat „... voievodatul Moldovei, cu toate, precum au fost în timpul tatălui său și al bunicului său, în care hotare l-au ținut acei înaintași ai săi...” [91, p. 36]. Credem că afirmația respectivă este mult exagerată, deoarece alte surse de ordin istoriografic [190, p. 123; 134, p.187] ne evocă cu totul alt tablou referitor la hotarele Țării Moldovei la acel moment.

După ce, la 10 martie 1541, Petru Rareș a sosit la Suceava și s-a instalat în scaun, domnul depune efort pentru retrocedarea teritoriului pierdut la 1538. Majorând tributul plătit Imperiului Otoman, el a obținut reîntoarcerea în componența Țării Moldovei a unei părți din teritoriul anexat de către Suleymân Magnificul, care cuprindea inițial 35 de sate [261, p. 212]. Realizarea obiectivului în cauză este confirmat și de o adresare a lui Petru Rareș către regele Poloniei Sigismund I, la 1541 [91, p. 50], prin intermediul căreia îl roagă să-l ajute cu 20.000 de zloți ungurești, ca să se răscumpere de la păgân, dar dacă îi va sta în puteri, poate va reuși să obțină retrocedarea Țării de Jos.

Firmân-ul lui Suleymân I emis la 19 mai 1552 [261, p. 211-212], în afară de știrea enunțată *supra*, conține și alte informații deosebit de utile, care țin de litigiile de hotar din zona Akkermanului și Benderului. Conform poruncii *sultân*-ului, atunci când s-a construit cetatea Bender, Akkermanul și Benderul au devenit *sancâk*-uri de sine stătătoare [261, p. 211]. Dacă înștiințarea înființării unei noi unități administrativ-teritoriale de Bender ca *sancâk* nu trezește îndoieli, atunci față de crearea unui *sancâk* de Akkerman la acea dată ridică semne de întrebare [26, p. 70].

Cucerirea Chilie și Cetății Albe s-a soldat cu anexarea acestora și numirea *sancâkbey*-lor și *kâdi*-lor. Pacea moldo-otomană încheiată în aprilie 1486 a stabilit *de jure* noile frontiere între Imperiul Otoman și Țara Moldovei. Aceasta a legalizat constituirea celor două noi unități administrativ-teritoriale – Chilia și Cetatea Albă – în cadrul Imperiului Otoman. Probabil, după ce a fost creat *sancâk*-ul de Bender, rolul Chilie ca unitate administrativ-teritorială și militară decade. Prin urmare, Poarta insistă acum asupra importanței deosebite care revine celor două puncte strategice, Bender și Akkerman, care, la rândul lor, devin provincii de *serhat*. Este interesant faptul că trimisul voievodului Țării Moldovei în timpul tratativelor din 1552, duse pe marginea litigiilor de hotar, invoca drept argument cartea de hotărnicie (*sînur-name*) din timpul *sultân*-ului Bayezâd (probabil, cel din 1486), iar autoritățile otomane stăruiau ca litigiul să fie rezolvat în baza altui document, probabil, întocmit la începutul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș [262, p. 280-293].

Formarea unei noi unități administrativ-teritoriale otomane de sine stătătoare pe teritoriul anexat de la Țara Moldovei după 1538 a generat creșterea sarcinilor politice și militare ale *sancâk*-ului de Akkerman și, mai ales, ale celui de Bender. Prin urmare, la numirea domnilor în Țara Moldovei, susținerea din partea *sancâkbey*-ului de Bender deseori era hotărâtoare. Aceștia erau împuterniciții speciali ai Înaltei Porți, de care trebuia să asculte domnul Țării Moldovei. După ce capitala Țării Moldovei a fost transferată de la Suceava la Iași [258, p. 179], a crescut brusc rolul strategic al Benderului. De aici trupele otomane conduse de *bey*-i Benderului, făcând joncțiunea cu alte forțe otomane și tătare, în orice moment puteau ataca noua capitală a Țării Moldovei. Practic, de acum înainte, instituția domniei a trecut sub un control mult mai riguros din partea autorităților otomane. Acest fapt va marca evoluția relațiilor moldo-otomane în viitor.

De asemenea, odată cu formarea *sancâkbey*-ilicului de Bender, Poarta a dat o puternică lovitură Poloniei în această zonă. Practic, după ce otomanii „... au răsturnat și au rupt cheia pentru toate țările creștine ...” [91, p. 72], au slăbit această „... puternică barieră militară...” [164, p. 41] după 1538, ceea ce a determinat politica de satisfacere, aproape umilă, de către regii poloni a cererilor Porții [190, p. 122]. În același timp, oficialitățile polone au făcut mai multe demersuri pe

lângă *sultân* pentru ca în Țara Moldovei să rămână în continuare un voievod creștin, din rândurile celor autohtoni.

Întărirea poziției Imperiului Otoman în această regiune nu putea fi tolerată de către regatul Poloniei. Desele ciocniri, la *serhat*, dintre cele două părți, generau implicarea unor forțe terțe cum sunt tătarii, lituanienii ori chiar moldovenii, care devin subiectul frecventelor discuții dintre polonezi și otomani, iar o componentă importantă a acestor discuții o alcătuia problema hotarelor.

În aprilie 1542, ca răspuns la întrebările puse de *sancâkbey*-i și *kâdi*-ii din Akkerman și Bender, Suleymân Magnificul preciza „... că pășunile de peste Nistru nu aparțin Poloniei, ci se găsesc sub stăpânirea sultanilor otomani și a hanilor Crimeii, depinzând de Oceacov, iar pământurile de dincoace de Nistru sunt sub stăpânirea voievozilor Moldovei...” [53, p. 8]. Relatarea în cauză vine să ne confirme faptul că domnul Țării Moldovei a reușit, la acea dată, să recupereze o mare parte din teritoriile pierdute la 1538.

Tentativele reglementării pașnice a conflictelor iscate la hotar deseori erau perturbate de tătarii. Din această cauză, *sancâkbey*-i din Akkerman sunt nevoiți să-l roage pe *sultân* să-i alunge pe tătarii care au mai rămas în această regiune. Aceștia efectuau nu numai expediții militare împotriva Poloniei, Țării Moldovei și Ungariei, fără știrea Porții, dar își permiteau jafuri teribile față de *re'âyâ*-lele ce locuiau pe teritoriul unităților administrate direct de otomani. Un alt element ce se implica tot mai insistent în conflictele din zonă erau cazacii, care deseori erau folosiți de către regalitatea polonă ca contrapondere tătărimii.

Acest lucru vine să ne confirme scrisoarea întocmită între anii 1546-1552, prin care tătarii: „... Ali și Bosna Nasif (Nasuh), locuitori din Akkerman, arată că în urma plângerii adresate lui (Bernard) Pretwicz (Presvit), staroste de Bar, împotriva cazacilor acestuia, care au luat din oile lui Sinangic (aparținând: 550 lui Bosna Nasif și 200 sultanului), ducându-se la Pretwicy, au primit înapoi oile” [53, p. 11]. La acea dată, în sudul spațiului pruto-nistrean pot fi sesizate două grupuri de tătarii [73, p. 54]: unul – de „tătarii Bialgorodeni” [17, p. 125], așezați în apropierea Cetății Albe imediat după cucerirea otomană din 1484, și altul – din acele drâmbe de tătarii, sosiți aici după 1538, întemeind așa-numitele *olat*-uri de sate tătărăști în câmpia Bugeacului. O terță forță implicată în contradicțiile iscate între creștini și musulmani în zona respectivă sunt „tătarii din Dobrogea” [53, p. 10]. *Sultân*-ul Suleymân Magnificul, pentru a institui pacea și liniștea în această zonă, probabil, a fost nevoit să țină cont de rugămintea venită chiar din partea tătărimii Bielgorodene și a administrației otomane de la Akkerman, ca tătarii să fie scoși din Bugeac. Chiar dacă acest lucru nu i-a reușit pe deplin, o bună parte a tătărimii bugeaciene a fost nevoită să se reîntoarcă în Crimeea, ceilalți extinzându-se până spre bazinul Ialpuului [211, p. 175].

O tentativă de reglementare a contradicțiilor otomano-polono-tătare la *serhad*-ul nordic al Imperiului Otoman s-a făcut prin încheierea păcii polono-otomane de la 3 august 1553 [91, p. 182-

183]. Dar tratatul în cauză n-a reușit să soluționeze divergențele dintre părți, ceea ce va duce la ciocniri militare și în viitor. Într-un registru din 15 septembrie 1555, scris de cadiul de Akkerman, se arată că în perioada dintre decembrie 1553 și septembrie 1555 au fost jefuiți circa 45 locuitori ai Akkermanului de către poloni [53, p. 18]. Antagonismele sunt certificate și de către „... muhafizul Benderului <care> a trimis trei oameni în Polonia să obțină despăgubiri pentru vitele luate de panul Dimitrie (Wisniowiecki), dar aceștia au fost uciși” [53, p. 18]. În anumite situații, rolul de mediator între părți și-l asumă domnii Țării Moldovei, ca în cazul când Alexandru Lăpușneanu îi aduce la cunoștință lui „Hasan, sangeacbei al Akkermanului” [53, p. 17], ca să dea crezare cuvintelor solului regelui Poloniei.

Perioada anilor 1544-1555 se caracterizează prin dese ciocniri de hotar, ce aveau loc între polonezi și otomani în zona nord-pontică. Sursele istorice ne demonstrează că polonezii contestau teritoriile și stăpânirea otomană în stânga Nistrului, nu și în dreapta fluviului. Probabil, acest fapt poate fi explicat printr-o situație incertă a teritoriilor din stânga Nistrului până la cuceririle otomane.

Administrația otomană, conștientă de importanța deosebită pe care o reprezentau unitățile administrativ-teritoriale constituite între Prut și Nistru, a întreprins un șir de măsuri pentru a-și consolida pozițiile sale. Printre ele se înscriu și înființarea ori reînființarea unor așezări, inițial, de tip rural, de regulă, în locuri ce prezentau o importanță strategică însemnată, care, cu timpul, se vor transforma în puternice cetăți. Ca mărturie în acest sens ne servește *fermân*-ul *pâdișâh*-ului din 15 ianuarie 1560, prin care se confirmă domnului Țării Moldovei primirea unei scrisori privind stăpânirea: „Vilaietului” sau dorința beiului (Hasan) al Akkermanului de a înființa un sat lângă locul zis Ismail ș. a.” [53, p. 25]²⁰. Fără îndoială, intențiile *bey*-lui Hasan erau determinate de poziția și însemnătatea vadului, numit „Vadul Iezilor”, în sectorul respectiv. Cu atât mai mult că administrația circumscripțiilor avea probleme nu numai la hotarele de vest, de nord și de est ale acestor unități administrativ-teritoriale trecute sub directă administrare otomană, dar apăreau incidente și la hotarele lor sudice.

Datorită unei politici active, principatul Moscovei, la sfârșitul anilor '50 ai secolului al XVI-lea, a reușit să succedeză Hanatul Hoardei de Aur ca putere de prim-rang în Europa de est. Noua conjunctură, la care s-au adăugat și calamitățile, îi împing pe tătari către vest. În martie 1560, cadiul de Hărșova informează „... că din cauza secetei, care bântuia în vilaetul tătărăsc, mulți

²⁰ Documentul nr. 26 din catalogul respectiv conține informația precum că, până la înființarea unui „sat nou lângă Ismail pe Dunăre” de către otomani, aici a existat o așezare la o dată anterioară, dar a fost distrusă din cauza răutății localnicilor. Informații suplimentare vezi la: Ion Dron, Originea toponimicului „Ismail”, în „Studii și cercetări”, Chișinău, 2001, p. 137-140; La rândul său, istoricul Posternac V. A susține că, pentru prima dată, această localitate cu denumirea de „Ismail Gedugi” se întâlnește într-un registru turcesc, datat cu anul 1542. Vezi: Постернак В. А. Исмаил Гечиди. История Измаила и его земель в XVI - начале XIX вв. Харьков: Экспресс-книга, 2015, с. 29-30.

nogaeni și crimleni au emigrat în ținuturile Chiliei, Akkermanului și Benderului” [53, p. 26]. Acest fapt crease anumite dificultăți de ordin economic în zona respectivă.

Situații de conflict la hotarele dintre Țara Moldovei și „*re'âyâ*-lele” otomane erau generate nu numai de către creștinii din principat ori detașamentele de cavalerie otomană staționate în *serhad*, dar și de către anumite elemente delincvente, situate în respectivele unități administrativ-teritoriale. O asemenea situație este certificată de un *fermân* al lui Suleymân Magnificul către *bey*-ul Hasan și *kâdi*-ul de Akkerman, prin care se semnaleză „... existența unor cete de „răufăcători și tâlhari” în câteva localități dependente de cetatea Bender; se amintește anume de atacul asupra numiților creștini (*zimmi*): „*Sururke*” (?) din satele Varniței (*Varnidj*) și Giner(c) Simion (*Djiner Simion*) (Simionești ?) „*Petre*” (Petrovca?) și „*Boșco*” (*Boško, Bošku?*) din ținutul Bender, care, apropiindu-se de hotar, au furat vite aparținând surorii voievodului” [53, p. 27].

Liniștea în *eyâlet*-ele otomane era perturbată și de atacurile întreprinse de anumite forțe ce se aflau în interiorul Imperiului otoman. În vara anului 1560, Alexandru Lăpușneanu îi comunică *sultân*-ului că niște „*harami*” din părțile Silistrei, Măcinului și Isaccei au trecut Dunărea și au năvălit în Țara Românească „... de unde unindu-se cu niște greci și arnăuți au călcat și au ocupat vilaetul Chilia, iar populația de acolo a fost nevoită să se refugieze în alte părți ...” [53, p. 30]. În asemenea cazuri, Poarta riposta fără menajamente, deoarece aceste incidente periclita nu numai interesele economice, dar provocau și instabilitatea politică în regiune, care putea fi folosită de dușmanii Imperiului Otoman. Probabil, pentru instituirea unui control mai eficace din punct de vedere administrativ-militar, în regiunea nord-pontică a teritoriilor aflate sub directă administrare a Imperiului Otoman, împuternicirile din mai multe unități au fost delegate unei singure persoane, pe nume Hasan, care, la 1 noiembrie 1563, se intitula „... sangeacbei de Akkerman, Chilia, Bender și Oceacov...” [53, p. 33]. Acest fapt, probabil, facilita soluționarea de moment a anumitor probleme cu care se confrunta administrația otomană la etapa respectivă. Opțiunea în cauză, credem, că nu a dat rezultatele scontate, deoarece, la mai puțin de un an, Hasan se intitula doar *bey* de Akkerman [53, p. 35].

Conflictele în care erau implicați diferiți factori de decizie, de regulă, afectau, în primul rând, situația populației rurale. Desele ciocniri militare între părți generau anumite mișcări spontane de oameni în spațiul danubiano-nistrean. Asemenea procese prejudiciau grav nu numai interesele Țării Moldovei, dar și ale Imperiului Otoman. Acesta profita de beneficii substanțiale ca *harâc*, *peșkeș*, redevențe în natură, muncă și altele, la care era supus principatul. Scadența demografică sau instabilitatea politică în Țara Moldovei nu putea fi tolerată de administrația centrală de la Istanbul. Pentru a nu admite asemenea situații, se emiteau diverse porunci ale *sultân*-ului. Pe 3 septembrie 1564, Suleyman poruncește *bey*-ului de Akkerman „... să nu asuprească „*raiaua*” moldovenească, iar rebelii stabiliți la Chilia, Akkerman și Bender să fie prinși și predați

voievodului lor; satul care este „cuib de rebeli” să fie imediat desființat; toți oamenii din Moldova să fie repatriați ...” [53, p. 35]. Prin urmare, primatul autorității *bey*-ului Hasan, la acel moment, se răspândește asupra a trei unități administrativ-teritoriale întemeiate pe teritoriul Țării Moldovei.

Evadarea moldovenilor în „*re'âyâ-le*”, probabil, se explică prin interregnul precedent, care a afectat puternic starea materială a țăranimii. Ea devenise chiar mai insuportabilă decât cea a *zimmî*-ilor din provinciile otomane, dacă ea a hotărât să găsească refugiu aici.

Invocând ca pretext starea tensionată de la hotar și tulburările produse, dregătorii otomani deseori foloseau asemenea situații în scopurile proprii sau favorabile Porții. Așa, în primăvara anului 1565, sub pretext „... că niște răufăcători trecând râul Nistru lângă moșia cunoscută ce se zice Codru de pe pământul Benderului, în apropiere de Bender, atacă drumul între Tundja (*sic*) și Chilia și omoară oameni ...” [53, p. 35], pentru a preîntâmpina asemenea cazuri, *sancâkbeyi*-ul de Akkerman a dat dispoziție ca la acea trecere să fie înființat un sat [53, p. 35] din familii alese, pentru a pune capăt pagubelor pricinuite de răufăcători în acel ținut. Probabil, noua localitate a fost întemeiată la nord de „*re'âyâ-ua*”, Benderului, la hotar, pe teritoriul ce se afla sub jurisdicția Țării Moldovei. Desigur, o asemenea situație nu putea fi acceptată tacit de partea moldovenească, dar Poarta invoca orice motiv, pentru a-și îndreptăți intențiile. Aceste tensionări sporadice, iscate între cele două părți, de regulă, se rezolvau pe calea tratativelor. Mai mult ca atât, domnul Țării Moldovei, în cazul supus unui atac din exterior, de regulă, primea ajutor din partea *bey*-lor vecini. *Fermân*-ul *sultân*-ului Suleymân Magnificul din 9 mai 1566, adresat voievodului Moldovei, atestă că, în caz că dușmanul va ataca principatul, domnitorul trebuia să ceară ajutorul beiului de Akkerman [53, p. 42]. De obicei, voievozii Țării Moldovei insistau asupra bunelor relații cu *bey*-ii de Bender, Chilia și Akkerman, deoarece cuvântul acestora avea o pondere grea în procesul obținerii sau a redobândirii scaunului domnesc.

Moartea *sultân*-ului Suleymân I și urcarea la tron a lui Selîm al II-lea au activizat oștile otomano-tătare de la hotarele nord-estice ale Imperiului Otoman. La 1567, regele polon Sigismund al II-lea cerea „... despăgubiri și pedepsirea șeihului Ali și a lui Baki ...”, căpetenii turco-tătare, care au atacat Polonia cu știrea *sancâkbeyi*-ului de Bender [53, p. 45]. Ponderea tătarilor nogai în zonă s-a mărit pe la 1568, când Bugeacul a fost dat ca loc de așezare tătarilor nogai, „... dintre care unii se numesc tătari din Bugeac, ceilalți tătari din Belgorod ...” [49, p. 90]. Desigur, acest fapt nu putea să nu tensioneze relațiile dintre părți în regiune. Cu atât mai mult că, periodic, se relansau discuțiile în jurul problemelor de hotar între Țara Moldovei și unitățile administrativ-teritoriale otomane.

Conform *fermân*-ului lui Selim al II-lea de la 22 martie 1568, hotarul dintre Țara Moldovei și *vilayet*-ul de Bender, potrivit delimitării efectuate de ceașul Ferruh, erau următoarele: „... de la valea Bîcului (probabil, pe aici trecea hotarul de nord al circumscripției Tighina – n. n.) până la

moșia Vadul (*Vadul iurdina*), de la Geamăna (hotarul de la vest al circumscripției – n. n.) până la moșia lui Cristea (*Cristea iurdina*), de la capătul Olarca (poate fi identificat cu Larga – n. n.), pe sub dâmburile Scrihan (*Iskrihan oyukleri*) (ori Valui lui Traian – n. n.) până la Botna și la moșia românilor Sermih (?) (*Botna ve Sermih (?) Eflak iurdina*” [53, p. 47]. Hotarul de Sud a *vilâyet*-ului Bender se întindea de „... la dâmbul Furcuții (*Cetal oyughe*) (poate fi identificat cu Sălcuții – n. n.) până la izvorul Baladj de-a stânga Botnei (*Bosna solundan*), pe drumul mare care vine de la Akkerman până la dâmbul ce se află de-asupra Fântânii Pârcălabului (*Porkalab Pânari*) prin dosul Botnei, prin dosul Copancii (*Kopanka*) și până la lacul Cordina (*Kordina golune*), apoi la Nistru ...” [53, p. 48]. În așa mod, putem susține că hotarul circumscripției vizate, la acel moment, corespundea, în mare, cu demarcările naturale și poate fi trasat în felul următor: la est – Nistru, la nord – râul Bâc, la vest – localitatea Geamăna, la sud – râul Botna.

Contradicțiile bilaterale ce țineau de teritoriul supus jurisdicției otomane, în anumite cazuri, se complica prin implicarea unor terțe forțe sau formarea cărdășiilor dușmănoase Țării Moldovei. Pentru reglementarea acestor diferende, *sultân*-ul emitea porunci sancâkbeyi-ului de Akkerman să nu-l mai ațâțe pe *bey*-ul de Bender contra domnului [53, p. 51]. Contravențiunile se iscau nu numai la frontierele estice, dar și la cele de sud-est ale Țării Moldovei. Pe 31 octombrie 1568, este emis un *fermân* special, prin care *sultân*-ul Selîm al II-lea poruncește „... beifului și cadiului de Akkerman să facă cercetări și să împiedice impresurarea pământului moldovenesc – lucru care este contrar șeriadelor - deoarece vv. Moldovei s-a jeluît că populația din câteva sate ale „... fundației pioase” (*vakîf*) a răpostului sultan Selim (I) din cazaua Akkermanului pricinuește pagube în satele moldovenești, încălcându-le ...” [53, p. 52]. Tot aici este atestat și „... sangeacul de *Giirle* (Chilia?) ...” [53, p. 52]. Această mențiune merită atenție, după părerea noastră, deoarece, după moartea lui Suleymân Magnificul, Selîm al II-lea mută direcția principală a operațiunilor militare, în care se implică armata imperială, vizate fiind teritoriul Yemenului, insula Cipru ș. a. Iar pentru a contracara un eventual atac din partea creștinilor și a întări granițele nord-vestice ale Imperiului Otoman, s-a reînființat o nouă unitate administrativ-teritorială – *sancâk*-ul de Chilia. Noua calitate a *sancâk*-ului Chilia și-a amplificat statutul administrativ în cadrul sistemului de organizare teritorială proprie Imperiului Otoman.

În anii 1570, 1571 și 1573, între partea moldovenească și administrația otomană apar noi divergențe, ce țineau de zona alăturată râului Botna, precum și de unele localități de prin părțile Săratei, care intrau în *vakîf*-ul lui Selîm *hân*, menționat în porunca din 19 mai 1552. Noi conflicte legate de zona respectivă au loc în timpul celei de-a doua domnii a lui Petru Șchiopul, precum și în primii ani ai celei de-a treia domnii, între 1578-1583. Conform poruncilor imperiale, emise la 25 februarie 1579 și în martie 1583, se evidențiază ocuparea unor noi părți de teren din teritoriul

Țării Moldovei de către locuitorii *vakîf*-ului lui Selîm I, aflat în „... părțile Tighinei și Cetății Albe ...” [262, p. 206-207].

A doua jumătate a secolului al XVI-lea se caracterizează prin creșterea fiscalității otomane față de Țara Moldovei. Desigur, această constrângere economică genera reacția negativă a populației față de reprezentanții Porții. Probabil, pentru a contracara efectele distructive ale unei asemenea politici, atenuarea unor revolte interne în cazurile majorării substanțiale a *harâc*-ului, administrația otomană era forțată să retrocedeze Țării Moldovei anumite suprafețe din teritoriu, anexate anterior. Sporirea presiunii fiscale se efectua și din „... cauza emigrării populației din Vidin și din Imperiu în Valahia și Moldova ...” [52, p. 37].

Tentativa divanului lui Sokollu Mehmed pașa de a dubla *harac*-ul Țării Moldovei a provocat o rezistență de forță din partea lui Ion Vodă cel Cumplit. După victoria de la Jiliște, susținut de un contingent de 1200 de călăreți [141, p. 107] cazaci, conduși de hatmanul Sviercevski, Ioan Vodă îi învinge pe otomani la Tighina și ocupă orașul. Concomitent, un detașament de poloni²¹ au năvălit asupra Cetății Albe [120, p. 122], care a fost arsă și prădată. Aceste atrocități nu puteau fi tolerate de Poartă. În urma bătăliei de la Roșcani (11 iunie 1574), lângă lacul Cahul, domnul Țării Moldovei a fost învins. Conform relatărilor unui cronicar polon, după ce Ioan cel Viteaz a fost executat, otomanii ocupă cetatea Hotinului [55, p. 345], care, în curând, a fost retrocedată moldovenilor.

Evenimentele din vara anului 1574 au o semnificație distinctă, deoarece s-a dovedit clar că forțele otomane ce staționează permanent în zonă, în cazul izbucnirii unor revolte de proporții, nu pot face față acestora de sine stătător. O asemenea situație condiționa atât creșterea potențialului militar otoman la nord de Dunăre, cât și ridicarea unor noi cetăți de hotar. În această ordine de idei, se încadrează benefic și tentativa Porții ca, folosindu-se de situația complicată de ordin intern conturată în Polonia, să insiste asupra creșterii ponderii politice în calitate de putere majoră pe care încerca să o exercite în regiune. Acest fapt se certifică prin scrisoarea *sultân*-ului Murad al III-lea către Ștefan Bathory, unde se stipulează că „... a trimis firman lui Devlet Ghirai, hanul <tătarilor>, pentru ca să pustiească pământurile rusești <Moskov>, deoarece țarul <Ivan IV> intenționează să atace Reci Pospolita. Aceasta fiind țara sultanului, nu va permite ca vreun străin s-o ocupe ...” [53, p. 56-57].

Desigur pretențiile politice la acest capitol ale *sultân*-ului nu corespundeau situației de fapt. Se intensifică incursiunile cazacilor, care la sfârșitul anului 1576 ard câteva sate de lângă Bender [91, p. 328-329], iar în cel următor, conduși de Ioan „Potcoavă”, pătrund de două ori în țară, îl constrâng pe Petru Șchiopul să se refugieze în Muntenia, iar după victoria de la Docolina, ocupă Iașii.

²¹ Este vorba de un detașament de cazaci, conduși de Pocotillo.

Pentru stăvilirea incursiunilor căzăcești, care aduceau mari pagube nu numai Țării Moldovei, dar și teritoriilor de *serhad* ale Imperiului Otoman, la 1579 Poarta a început să ridice lângă Tighina [73, p. 118] noi întărituri. Astfel de măsuri, întreprinse de administrația otomană la acea dată, devin strict necesare, deoarece atacurile căzăcimii se intensifică pe parcurs, deși Poarta intervine regulat cu mesaje de protest, în acest sens, față de coroana poloneză. Asemenea atrocități sunt atestate nu numai de sursele turcești sau poloneze, dar și de cronicile moldovenești, care relatează despre arderea și prădarea Tighinei la 1584 [258, p. 202]. Invaziile cazacilor, de regulă, erau trecute de către administrația otomană pe seama Poloniei și, ca răspuns, urmau raidurile cavaleriei tătarăști din Dobrogea și Bugeac în regat.

Desigur, polonezii sunt nevoiți să răspundă cu măsuri de întărire a fâșiei de hotar în vecinătatea hotarului otoman și, la 1585 [53, p. 60], construiesc mai multe palânci pentru protejarea acesteia. În anul respectiv, aceste ținuturi au fost vizitate de călătorul francez Francois de Pavie, care susține că a „... ajuns la un sat numit Purcari, care desparte țara sultanului de Țara Moldovei ...” [56, p. 180]. Prin urmare, putem conchide că în anii '80 ai secolului XVI punctul de nord al circumscripției Akkerman nu mai trecea prin apropierea cetății Iurghici, dar se deplasează spre nord, la Purcari.

O descriere anonimă a Țării Moldovei, elaborată în prima jumătate a anului 1587, trece în revistă succint și cetățile țării situate pe Nistru. Referindu-se la prezența otomană, se notează că aici „... se află 300 de spahii, iar ceilalți turci nu ating cifra de 600, deoarece în Chilia și Akkerman cei mai mulți dintre locuitori sunt creștini, dar cetatea Bender a fost prădată și subminată de cazaci în 1583 ...” [56, p. 201]. Aceștia, în anul următor, din nou vin „... asupra cetății Bender ...” [100, p. 361]. Pericolul polon și dese incursiuni căzăcești au determinat administrația otomană din zonă să ridice încă o cetate, la 1590, lângă Bender [167, p. 207], intenție până la urmă nerealizată, datorită reglementării relațiilor dintre Poartă și Reci Pospolita prin semnarea tratatului de pace din octombrie 1591, unde se stipula „... că polonii vor trebui să-i împiedice pe cazaci să iasă la Marea Neagră ...”, iar „... dacă aceștia vor pricinui pagube, atunci tătarii din Dobrogea și Bugeac vor devasta Polonia ...” [53, p. 60-61].

Intensificarea acțiunilor militare de la sfârșitul secolului al XVI-lea, ascensiunea puterilor creștine europene i-au determinat pe otomani să întărească sistemul defensiv pe linia Dunării. În acest context se înscrie și înființarea, la 1590, a unei noi cetăți pe malul stâng al Dunării, „... la locul numit trecătoarea Ismail ...” [100, p. 362]²², de către *eunucul* Mehmed-aga, care a decedat în septembrie 1590. La acea dată, noua cetate intra în componența *vilaet*-licului Chilia.

²² Probabil, numele cetății și al orașului își trag originea de la numele vechiului loc cunoscut ca „*Smil*”. Acest termen, din punct de vedere lingvistic, aparține limbilor indo-europene.

O altă viziune asupra scopului care a determinat Poarta să ridice o nouă cetate pe malul stâng al Dunării o propun în cercetările recente istoricii ucraineni. Aceștia susțin că „... cetatea a servit ca un avanpost al turcilor, inițial, în lupta împotriva oastei zaporojene (s-a soldat cu succes atacul zaporojenilor asupra Ismailului în 1609, la data când fortăreața a fost ruinată) ...” [277, p. 423], aserțiune puțin probabilă, deoarece nu există nicio sursă documentară care ar veni în sprijinul acestei ipoteze.

Războiul otomano-austriac din 1593-1606 a demonstrat clar că condițiile internaționale din centrul și sud-estul Europei s-au întors împotriva otomanilor. Folosindu-se de momentul prielnic, Țara Românească, Țara Moldovei și Transilvania s-au răsculat împotriva otomanilor și au luptat de partea Habsburgilor, în timp ce cazacii de la pragurile Niprului i-au atacat pe otomani, de-a lungul unui front extins, atât pe uscat, cât și pe mare.

Încă înainte de 1594, *Seyh ul-Islam*-ul îl prevenea pe Murad al III-lea despre o posibilă răsccoală comună a celor trei țări românești, iar pentru prevenirea unui asemenea act de proporții, se recomanda trimiterea de trupe înspre Țara Românească și Țara Moldovei [190, p. 117]. Răscoala lui Mihai Viteazul și a lui Aron Vodă în noiembrie 1594 contra otomanilor venea să confirme spiritul politic al „capului ulemalelor” la acel moment. Conform unui raport al bailului Veneției de la Istanbul, Marco Venier, se stipulează că domnul Aron Tiranul a cucerit și a distrus Cetatea Albă, Chilia și Ismail [56, p. 688]. Pe lângă cele două cetăți enumerate de bailul Veneției, este trecut și Ismailul. Probabil, la acea dată Ismailul era o mică fortăreață [245, p. 185-186], inclusă din punct de vedere administrativ în circumscripția Chiliei. Aici, ca pradă în mâinile răsculaților, nimeriseră o sută de tunuri, dintre care patru tunuri mari, destinate dărâmării zidurilor. Acest număr devine un adaos substanțial la artileria care se afla în posesia domnului. Apoi, în fruntea unei armate „... de vreo 70 000 de luptători ...” [56, p. 688]²³, atacă Benderul, „... rămânând în picioare doar cetățuia ...” [56, p. 689].

În aceste condiții, Poarta lua decizia de a modifica statutul Țărilor Române. La 14 mai 1595, marele *vezîr* Ferhard *pașa* a abolit statutul de autonomie al Țării Moldovei și al Țării Românești și le-a declarat provincii (*eyalet-uri*) ale Imperiului Otoman. Țara Moldovei a fost dată lui Djafer *pâșa*, *beylerbeyi* de Șirvan, iar Muntenia *beylerbeyi*-lui Anatoliei Satîrdji Mehmed *pâșa* [102, p. 12]. Hotărârea marelui *vezîr* a trecut Țara Moldovei și Țara Românească din zona *dâr ul-ahd* (casa legământului) în zona *dâr al-Islâm* (casa Islamului).

Un interes evident față de spațiul situat la est de Carpați îl manifestau și tătarii. Aceștia intervin cu rugămintele la Poartă ca „... să fie numit domn peste raiale unul dintre emirii islamici și acesta să fie dintre emirii tătari ...” [100, p. 505], dar au fost refuzați de către *sultân*. O asemenea

²³ Cifră, probabil, exagerată.

decizie este îndreptăţită, deoarece Istanbulul nu putea permite consolidarea excesivă a poziţiilor şi ponderii *hân*-ilor crimleni. Totodată, pentru serviciile aduse Imperiului Otoman în timpul războaielor din principate, teritoriul Țării Moldovei, ce se afla în imediata vecinătate cu zona controlată de tătarime, Poarta intenţiona să-l unească cu aceasta, trecându-l sub administraţia feciorului mai mare a hanului [167, p. 212], iar restul ţării devenea *beylerbeyi*-lic în frunte cu Ahmed *paşa*, *sancâkbeyi* de Bender.

Ideea de a pierde definitiv Țara Moldovei, ce putea deveni în viitor o simplă provincie otomană, creşterea ponderii numerice a tătarimii a provocat o reacţie promptă din partea coroanei polone, soldându-se cu expediţia condusă de hatmanul Zamoyski în Țara Moldovei şi numirea în domnie, la 4 septembrie 1595 [54, p. 644], a lui Ieremia Movilă. Confruntarea de la Țuțora dintre oastea moldo-polonă şi cea otomano-tătară n-a decis învingătorul. Pacea încheiată între părţi este o consecinţă a compromisurilor bilaterale. Domnul Ieremia Movilă a reuşit să reglementeze relaţiile cu Înalta Poartă, parţial satisfăcând şi pretenţiile tătarilor. Aceştia, la 1595, devin stăpâni ai „celor şapte sate hăneşti”, care sunt aşezate într-o fâşie de codru şi „... se prelungeau de la Sud de Botna pe malul drept al Nistrului ...” [211, p. 177]. Se impune a fi menţionat faptul că stăpânirea tătarească în spaţiul acestui perimetru n-a fost absolută, cu atât mai mult strict delimitată. O asemenea situaţie permitea menţinerea şi în viitor a elementului autohton.

Cetatea Ismail din nou trece sub stăpânire otomană şi, probabil, împreună cu ţinutul ce o înconjură, a format o nouă unitate administrativ-teritorială [26, p. 71]. Hotarul Imperiului Otoman a fost extins spre vest, pe contul Țării Moldovei. Noua unitate administrativ-teritorială cuprindea spaţiul de la lacul Cătlăbuga, la est, unde se mărginea cu circumscripţia Chilieii, şi lacul Cahul, la vest, iar spre nord, se întindea dincolo de localitatea Bolgrad, până la satul Tabacu [218, p. 118]. Localităţi înfiinţate la începutul secolului al XIX-lea.

În general, după datele invocate de Feridun-bei la sfârşitul secolului al XVI-lea, *eylâet*-ul (*vilâet*-ul) Kefe includea livele (*sangâk*-urile) independente Kefe, Akkerman, Bender, Azak, Kâl-Burun şi Kerci [279, p. 73-74].

O anumită stabilitate în zonă se produce în urma reînnoirii, la 4 august 1598, a tratatului de pace [120, p. 142-143] între Mehmed al III-lea şi Sigismund al III-lea. Acţiunile lui Mihai Viteazul din anul 1600, când, pentru o scurtă durată, s-a realizat prima unire a Țărilor Române, deşi a avut un ecou puternic în sud-estul Europei, nu au condus la măsuri prompte din partea otomanilor, deoarece domnul s-a declarat credincios Porţii, oferind creşterea haraciului anual la 80.000 taleri [103, p. 290].

Efectele luptei lui Mihai Viteazul, deşi nu s-au soldat cu atingerea obiectivului major, au fost resimţite chiar şi în reinstaurarea suzeranităţii otomane, îndepărtându-se definitiv pericolul

transformării Țărilor Române în *paşalâk*-uri. Pentru Țara Moldovei, sfârșitul secolului al XVI-lea s-a soldat cu noi pierderi teritoriale.

Prin urmare, bătălia de la Mohacs din 1526 a generat dispariția regatului Ungariei ca stat integru, ceea ce a avut ca efect crearea unei noi corelații de forțe în Europa centrală și de sud-est. Campaniei lui Suleymân I din 1538 i-au precedat atât o serie de factori externi, proprii Imperiului Otoman, cât și factori interni, proprii Țării Moldovei, care au determinat expediția la nord de Dunăre. Drept urmare, inițial, Poarta a anexat întreg teritoriul situat între râurile Prut și Nistru, după cum ne mărturisesc cronicarii turci, dar, datorită permanentelor confruntări dintre moldoveni și otomani, spațiul controlat direct de administrația otomană s-a restrâns, fiind întemeiată o nouă unitate administrativ-teritorială – *sancâkbey*-licul de Bender. După crearea *sancâk*-ului Bender, rolul Chilieii ca unitate administrativ-teritorială și militară s-a diminuat substanțial. Acest fapt a generat creșterea sarcinilor politice și militare ale *sancâk*-urilor Akkerman și Bender. Prin constituirea *sancâkbey*-licului de Bender, Imperiul Otoman a dat o puternică lovitură politică Regatului Poloniei. După anul 1538, Poarta pune în inferioritate interesele politice ale Poloniei în spațiul vizat. Situația respectivă a determinat implicarea unor forțe terțe, cum ar fi tătarii și lituanienii, în disensiunile dintre cele două părți. Pentru a institui pacea și liniștea în această zonă, Istanbulul a poruncit ca tătarii să fie scoși din Bugeac. Deși acest lucru nu a reușit în totalitate, o parte substanțială a tătarimii bugeaciene a fost nevoită să se retragă în Crimeea, iar cei rămași au reușit să se extindă până spre bazinul Ialpugului.

Fiind conștient de importanța deosebită, pe care o reprezentau unitățile administrativ-teritoriale otomane constituite în spațiul pruto-nistrean, Imperiul Otoman a întreprins un șir de măsuri, pentru a-și consolida pozițiile. Sunt înființate și reînființate așezări, inițial, de tip rural, de regulă, în locuri ce prezentau o importanță strategică. Pe parcurs, acestea se vor transforma în puternice cetăți, ce vor servi drept nucleu al noilor „*re'âyâ*-le”. În anul 1568, s-a mărit substanțial numărul tătarilor nogai în Bugeac. Drept urmare, este efectuată o nouă delimitare teritorială între Țara Moldovei și *vilâet*-ul de Bender.

Răscoala lui Ioan Vodă cel Cumplit și Aron Tiranul au determinat Poarta să acorde o atenție sporită cetăților și unităților administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei. Pentru a-și întări sistemul defensiv și potențialul său militar în acest spațiu, este înființată o nouă unitate administrativ-teritorială, *kâza*-ua Ismail. Astfel, hotarul Imperiului Otoman, către sfârșitul secolului XVI-lea, datorită constituirii unei noi *kâza*-le, s-a extins spre vest, iar Țara Moldovei își mai pierde din teritoriul său istoric.

2.3. Concluzii la capitolul 2

Rezumând cele expuse și interpretate în prezentul capitol, am putea formula următoarele **concluzii**:

1. Decesul *sultân*-ului Mehmed al II-lea a provocat o revoltă atroce a *yeniceri*-lor și lupta pentru succesiune a fraților Gem și Bâyezîd. Tratatul încheiat între *sultân* și domnul Țării Moldovei în primăvara anului 1480 devenea caduc, situație ce putea fi reglementată doar de un nou suveran al Imperiului Otoman. Chiar dacă Bâyezîd a ieșit victorios din lupta pentru succesiune, situația în statul otoman rămânea incertă. Lipsa de stabilitate și autoritate în Imperiul Otoman a dus la necesitatea stabilirii autorității și liniștirii *yeniceri*-lor, iar una dintre acțiunile întreprinse pentru a asigura aceasta, a fost campania împotriva Țării Moldovei în anul 1484. Totodată, această măsură demonstra puterea sa ca noul *sultân* al Imperiului Otoman.

2. Acest impuls declanșator a fost suplimentat și de alți factori: pătrunderea, la 1481, a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească și inițierea unei serii de lupte cu Basarab cel Tânăr, interesele economice și politice ale Imperiului Otoman în regiunea nord-pontică, reconstituirea teritorială a vechii Împărății Creștine Răsăritene.

3. Lipsit de sprijin extern și resurse interne necesare pentru a face față noii provocări, domnul Țării Moldovei nu a venit în ajutorul cetățenilor. Drept urmare, în vara anului 1484, otomanii cuceresc Chilia și Cetatea Albă. După cucerire, în ambele cetăți au fost numiți *kadî*-i și *sancâkbey*. Încetarea acestora în funcții necesită și crearea unor noi unități administrativ-teritoriale otomane, ale căror baze au fost puse în 1484 și încheiate definitiv în 1486, prin intermediul delimitării teritoriale, efectuate între Țara Moldovei și cetățile de pe litoralul nord-estic al Mării Negre, care de acum înainte au devenit parte componentă al *dâr-al-Islâm*.

4. Prin ocuparea Chilie și Cetății Albe, Imperiul Otoman crea o problemă nu doar de ordin regional, dar și de ordin internațional. Erau prejudiciate nu numai interesele Țării Moldovei, dar și ale regatelor Poloniei și Ungariei pe termen scurt, iar ale Imperiului Habsburgic și Moscovei – pe termen lung. Sistemul de apărare al Țării Moldovei a fost puternic afectat, ceea ce va submina semnificativ rezistența statului. Instituția domniei, practic, și-a pierdut influența ca factor de decizie la întronarea domnilor munteni.

5. Situația creată nu putea fi tolerată de domnul Ștefan cel Mare, precum și de vecinii săi, regatele Ungariei și Poloniei. Tentativele domnului Țării Moldovei de reîntoarcere a cetățenilor și a teritoriului anexat nu au dat niciun rezultat. În anul 1512, în drum spre Constantinopol, principele Selim a retrocedat lui Bogdan al III-lea dreptul stăpânirii asupra gârlilor de la Dunăre, a vămii de la Oblucița și a altor locuri de arat și pășunat de pe malul stâng al Dunării. Prin același *fermân*, s-au pus bazele fundației pioase a lui Selim. *Vakîf*-ul lui Selim a încorporat teritoriul dintre

circumscripția Chilia și Cetatea Albă. De asemenea, a fost lărgit spațiul teritorial al *sancâkbey-licului* de Akkerman.

6. Refuzul lui Petru Rareș de a-l susține pe Ioan Zapoliya, la cererea *sultân*-ului, apropierea de împăratul Carol Quintul, „drepturile” care-i reveneau Imperiului Otoman din stăpânirea ungurească, dar și alți factori, au decis soarta Țării Moldovei.

7. Expediția din vara anului 1538, condusă de Suleymân Magnificul în persoană, inițial, s-a soldat cu anexarea întregului teritoriu situat între Prut și Nistru. Formarea *sancâk*-ului de Bender a diminuat substanțial rolul Chilie ca unitate atât în plan politico-administrativ, cât și în cel militar. În schimb, au crescut sarcinile politico-administrative și militare ale *sancâk*-urilor Akkerman și Bender. În acest sens, remarcăm că, la numirea domnilor Țării Moldovei, susținerea din partea *sancâkbey*-iului de Bender deseori era hotărâtoare. Constituirea *sancâkbey*-ilicului de Bender a neutralizat, practic, în totalitate interesele și posibilitățile implicării Poloniei în acest spațiu. Cu toate acestea, Polonia va încerca sporadic să se implice în procesele ce se vor derula în regiune. Totodată, remarcăm amestecul unor forțe terțe, cum sunt tătarii și lituanienii, care devin subiectul frecventelor discuții între Imperiul Otoman și Polonia.

8. Tentativele unor reglementări pașnice ale conflictelor de hotar, deseori, erau perturbate de tătari, ceea ce a determinat Poarta să-i scoată din Bugeac. Chiar dacă această intenție nu i-a reușit pe deplin, un număr substanțial al cetelor de tătari a fost nevoită să ia calea Crimeii, iar cei rămași, contrar poziției oficiale al administrației otomane centrale, s-au extins până spre bazinul Ialpugului.

9. Poarta, conștientă de importanța deosebită, pe care o reprezentau cele trei unități administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei, a întreprins un șir de măsuri pentru a-și consolida prezența în regiune. Au fost înființate și reînființate mai multe așezări, inițial, de tip rural, care, cu timpul, se vor transforma în puternice cetăți, de regulă, în locuri ce prezentau o importanță strategică militară sporită. Dovadă, în acest sens, servește înființarea, în ianuarie 1560, a unui „sat lângă locul zis Ismail”. Tot în același an are loc un exod masiv, din cauza secetei care bântuia *vilâyet*-ul Hârșova, al tătarilor nogai și crimleni în *sancâk*-urile Chilie, Akkermanului și Benderului. În anul 1568, Poarta acceptă oficial așezarea tătarilor nogaici în Bugeac, ceea ce a relansat discuțiile în jurul problemelor de hotar între Țara Moldovei și factorii de decizie din teritoriile stăpânite de Imperiul Otoman.

10. Tentativa Imperiului Otoman de a dubla *harâc*-ul Țării Moldovei a provocat o rezistență de amploare a domnilor Ion Vodă cel Cumplit și Aron Tiranul. Acest fapt a determinat Poarta să acorde o atenție sporită cetăților și unităților administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei în decursul unui secol de suzeranitate. În acest context se înscrie și înființarea, în septembrie 1590, a unei noi cetăți pe malul stâng al Dunării, la locul numit Ismail.

În anul 1595, cetatea Ismail, cu ținutul ce o înconjoară, primește statut de unitate administrativ-teritorială separată.

11. Drept urmare, pe parcursul perioadei de la sfârșitul secolului al XV-lea și până la sfârșitul secolului al XVI-lea, Țara Moldovei a pierdut importante teritorii situate în spațiul pruto-nistean. Poziția strategică a cetăților cucerite pe parcurs a determinat Poarta să intervină forțat în gestiunea acestora. Împreună cu teritoriile aferente, ele au fost anexate de către Constantinopol și transformate în unități administrativ-teritoriale, trecute sub controlul direct al Imperiului Otoman. Stepa situată la sud de Codrii Tigheciului devine spațiu controlat de tătari.

3. SITUAȚIA „REÂȚĂ-LELOR” ÎN SECOLUL AL XVII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

3.1. Evoluția „*kâza*-lelor” în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Elementul tătar

Comparativ cu glorioasa epocă a secolului al XVI-lea, întregul secol al XVII-lea oferă un aspect mai puțin strălucit pentru Imperiul Otoman. Este perioada de degradare a edificiului otoman. În acest timp, Țara Moldovei devine teatru al ostilităților militare, inițial între otomani și tătari, iar mai târziu – între otomani, poloni și Habsburgi.

La 1602, sesizăm un demers diplomatic efectuat de Coroana poloneză, prin intermediul solului său K. Kachanowski, care cerea Porții cedarea Akkermanului, Benderului, Chilieii și Ismailului cu teritoriile alăturate [81, p. 25]. Probabil, în scurt timp după ce a fost ridicată, în 1590, de către otomani, cetatea Ismailului, datorită importanței sale strategice, cunoaște o ascensiune rapidă și devine o importantă piesă în lanțul fortificațiilor otomane de la Dunăre. Importanța sporită a cetății, credem, că a determinat administrația otomană centrală să înființeze o nouă unitate administrativ-teritorială la începutul secolului al XVII-lea, *kâza*-ua Ismail.

Trecând sub controlul său cele patru cetăți – teritoriu strategic –, polonezii își puteau întări semnificativ pozițiile în Țara Moldovei. Asemenea cereri, desigur, nu puteau fi acceptate de către Imperiul Otoman, puterea dominatoare în sud-estul Europei. Trebuie remarcată și intensificarea prezenței în zonă a unor triburi turanice, în speță a tătarilor nogai [73, p. 127], care tot mai des se rețin în apropierea Akkermanului, ceea ce provoacă neliniștea vecinilor. Cu toate acestea, domniile continuau, în caz de primejdie, să se adreseze după ajutor *bey*-lor de la Bender și Akkerman. O asemenea situație o înregistrăm la 22 septembrie 1602, când domnul Țării Românești, Simion Movilă, într-o scrisoare adresată, probabil, marelui *vezîr* Yemișci Hasan *pâșa*, își manifestă atitudinea rezervată față de *bey*-ii celor două cetăți, care nu i-au trimis ajutoare în timpul izbucnirii războaielor fraților Buzești. Dar, totodată, îl remarcă pe *alaybeyi*-ul (căpetenie a *timâr*-ioților) de Bender și Akkerman, Murtoza ibn Gaybi, care i-a venit în ajutor [134, p. 83]. Adresarea respectivă ne demonstrează că între *bey*-ii cetăților și *sipâhi*-ii exista o funcție intermediară – cea de *alaybeyi*. Schimbările ce intervin în sistemul administrativ-militar otoman în teritoriile de *serhad* la începutul secolului XVII-lea, probabil, sunt datorate noii conjuncturi internaționale, destul de tensionate la acel moment. În consecință, intervin unele modificări și în structura socială a acestor unități administrativ-teritoriale. Se caută forme mai eficiente de organizare militară și o exponentă a acestora sunt *levençii*²⁴, care erau oșteni călări, aflați în serviciul unei căpetenii locale [134,

²⁴ Conform opiniei lui Halil Inalcic, *levendler*, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, erau tineri fără pământ și fără ocupație (Imperiul Otoman. Epoca clasică. 1300-1600, p. 97). Cu timpul, acest element se menționează din ce în ce mai des, deci ponderea lui crește. Probabil, acest fapt a determinat administrația otomană, odată cu tensionarea situației politice, să-i utilizeze în scopuri militare.

p. 84]. Totodată, din vechiul sistem administrativ-militar s-au păstrat unitățile militare de prima mână (*bey*-ii, *sacâkbeyi*-ii, *alaybeyi*-ii), cei care aveau venituri mari de la posesiunile lor, numite *zeamet*. Ponderea posesiunilor cu venituri mai mici, numite *timâr*, a scăzut considerabil. Acest lucru a și condiționat creșterea substanțială a numărului de lefegii în detașamentele *alaybeyi*-lor în detrimentul numărului de *sipâhi*-ii.

În aprilie 1603, tătarii din stepa Chilieii au jefuit ținuturile Tigheci, Trotuș, Fălciu, Covurlui, Bîrlad și Putna. Acest fapt l-a determinat pe domnul Moldovei să se adreseze marelui *vezîr* cu rugămintea reînnoirii poruncii către *bey*-ii de Bender și Akkerman în privința nimicirii acestor cete de tătarii [134, p. 89]. În anul următor, domnul Ieremia Movilă, invocând ca pretext faptul că Mustafa, „... aflat în locul <numit> vadul Ismail, a prădat numeroase sate ale Țării Moldovei, iar în anul trecut a fost cauza lovirii Ismailului de către tâlharii cazaci ...” [134, p. 96], intervine la *Divân*-ul împărătesc, ca acesta să fie înlăturat, iar în funcția de *mutevelli* al *vakîf*-ului Ismail să fie numit *kapugi*-ul Mehmed. Funcția de *kadî*-u și *mutevelli* de Ismail este atestată documentar la 1603 [134, p. 93]. Mărturia ne servește drept un argument în plus că, la începutul secolului al XVII-lea, pe teritoriul Țării Moldovei funcționa *kâza*-ua Ismail, circumscripție otomană administrată de un *kadî*-u.

Situația Imperiului Otoman s-a complicat odată cu declanșarea, în 1603, a ofensivei lui Șah' Abbâs, suveranul Iranului, care înaintează în Anatolia. Poarta s-a pomenit într-o situație complicată: ea trebuia să facă față provocărilor pe două fronturi – la est și la vest – într-o perioadă când frământările de ordin intern zguduiau din temelii imperiul. Această circumstanță l-a determinat pe *sultân*-ul Ahmed I să semneze, pe 11 noiembrie 1606, cu împăratul Rudolf și arhiducele Mathias pacea de la Sztivatoroc [174, p. 195]. Această pace marca o anumită retragere a otomanilor în plan pozițional în fața Habsburgilor [174, p. 195-196], dar, în același timp, crea anumite dificultăți Poloniei, care profitase de războiul otomano-austriac, răspândindu-și influența în Țara Moldovei [73, p. 129].

Moartea domnului Ieremia Movilă a cauzat noi disensiuni între Poartă și Regatul Poloniei. Fiecare dintre părți făcea tot posibilul de a ridica în domnia Țării Moldovei pe propriul său candidat. Situația Imperiului Otoman se complica prin faptul că Poarta a fost nevoită să transfere un număr substanțial de trupe militare în Anatolia. Din această cauză, Poarta apelează la ajutorul domnului Țării Românești și a *bey*-lor de *serhat* [134, p. 117-120]. În acest context, în perioada 9-18 ianuarie 1608, se emite o poruncă împărătească a *sultân*-ului Ahmed I, adresată *kadî*-ului și *mutevelli*-ului al *vakîf*-ului de la Vadul Ismail, de a trimite oșteni disponibili din provincie în tabăra *beylerbeyi*-ului de Bender și Akkerman [134, p. 120], care avea misiunea să sprijine pe Mihail Movilă, domnul Țării Moldovei contra lui Constantin Movilă. Numirea unei singure căpetenii militare peste cele două *sancâk*-ate s-a făcut de către Poartă la acea dată, probabil, pentru o mai

bună administrare a acestor unități și crearea unor posibilități optime în procesul desfășurării operațiunilor militare inițiate de otomani și apărarea posesiunilor de interes propriu. Totodată, remarcăm că și *kadî*-ul, și *mutevelli*-ul de Ismail se aflau în subordonarea *beylerbey*-ului de Bender și Akkerman. Dar în urma luptei de la Ștefănești din 16 decembrie 1607, Constantin Movilă, ajutat de magnații polonezi Stefan Potocki și Michail Wiśniowiecki, îl înfrânge pe vărul său Mihail și ia domnia Țării Moldovei. Otomanii au fost nevoiți să se resemneze pentru moment cu această situație.

După moartea lui Gazi Ghirai al II-lea, la 3 martie 1608, Hanatul Crimeei devine țintă de controversă între претенdenții la putere, *hân*-ul Tohtamîș și *kalgy*-iul Mehmed Ghirai. Atunci când aceștia s-au întâlnit la Akkerman: „Tohtamiș han și fratele său, Sefer Ghirai, au aruncat arcurile și săgețile ...” [102, p. 43]. Amândoi au fost uciși de către *calgai*-ul (principe tătar) Mehmed Ghirai, iar *hân*-ul Crimeei devine Selamet Ghirai.

Folosindu-se de conjunctura politică prielnică, domnul Țării Moldovei Constantin Movilă încearcă să limiteze ponderea tătarilor în zonă, apelând la autoritățile centrale de la Constantinopol. Cererea sa era argumentată prin faptul că „... până acum, nu era obiceiul ca tătarii din țara Crimeei și nogaii să treacă încoace de fluviile numite Nipru și Nistru și să se așeze în stepele de <lângă> Cetatea Albă, Tighina și Chilia ...” [134, p. 124]. Reținem că aceasta înștiințare se referea la tătarii nou-veniți. Probabil, tătarii crimeeni și nogaii, folosindu-se de situația complicată în care s-a pomenit Imperiul Otoman la începutul secolului al XVII-lea, își permiteau anumite samavolnicii. Totodată, se menționează că „... doar în câteva sate din stepa Cetății Albe sunt, din vechime, tătari localnici, care, ocupându-se cu arăturile și semănăturile, plătind dijma și impozitele, nu făceau silnicii și încălcări în Moldova și în alte părți ...” [134, p. 124]. Credem că se au în vedere urmașii celor 16 familii de tătari, ce s-au așezat în această regiune încă în prima jumătate a secolului al XVI-lea [29, p. 317]. Numărul tătarilor crimeeni și al nogailor ce sălășluiau, la acel moment, în stepele Akkermanului, Benderului și Chiliei se estima la circa cincizeci de mii [134, p. 124]. Ei nu numai că jefuiau și incendiau satele Țării Moldovei, dar creau probleme serioase și negustorilor, care făceau comerț în zona cetăților. Prin urmare, în plecarea tătarimii era cointerесată nu numai partea moldovenească, ci și administrația otomană.

În acest context, la 18 martie 1608 [134, p. 123], a fost emis *fermân*-ul *sultân*-ului Ahmed I, adresat *beylerbeyi*-ului de Bender și Akkerman, Ahmed *pașa*, de a strămuta pe tătarii crimeeni și nogai pe vechile lor locuri, deoarece aceștia încalcă hotarele și jefuiesc Țara Moldovei. Poarta și în continuare va depune eforturi pentru limitarea autorității tătarilor în spațiul carpato-nistrean.

În noiembrie 1608, *sultân*-ul Ahmed I poruncește prințului tătar Șahin Ghiray să stăpânească „... ferm neamul tătarăsc, astfel încât să nu permiți ca vreun individ din raiaua

Moldovei să fie supărat și deranjat. Și raiaua Moldovei fiind în totul la fel ca și raiaua din țările mele bine păzite, nu există permisiunea mea împărătească ca <asupra ei> să se săvârșească intervenții și încălcări ...” [134, p. 127]. Creșterea influenței politice a Poloniei în Țările Române la începutul secolului al XVII-lea a determinat administrația otomană să-și accentueze prezența diplomatică în acest spațiu geopolitic, propunându-și drept scop o protejare mai eficace a teritoriilor dependente.

După moartea lui Gazi Ghirai al II-lea și a fiului său, Tohtamîș *hân*, măsurile întreprinse de Poartă au contribuit la micșorarea ponderii tătarilor în regiune, circumstanță favorabilă folosită de către *capuchehaia* domnului Țării Moldovei la Istanbul, boierul Caraman, pentru a înainta cererea de retrocedare a celor șase sate acaparate de Gazi Ghirai, încă în 1595, în folosul fiului său Tohtamîș, care, începând cu 20 mai 1608, „... au fost adăugate hasurilor mele (*sultân*-ului Ahmed I) împărătești ...” [134, p. 138]. Conform poruncii imperiale, „... cele șase sate situate lângă fluviul Nistru, la Hotarul Moldovei”, i-au fost restituite domnului Constantin Movilă cu condiția ca „... la sosirea haraciului Moldovei să fie depuse la vistierie <încă> două poveri akce (200.000 akce) în fiecare an ...” [134, p. 138]. O asemenea concesiune, probabil, a fost condiționată de necesitățile materiale ale Porții la acel moment. Războiul cu Șah’Abbâs, suveranul Iranului, răscoalele triburilor locale în Cilicia, Siria de nord și Liban, revoltele în Anatolia centrală – toate acestea necesitau enorme cheltuieli financiare.

Tentativele autorităților centrale de a reglementa situația în regiunea nord-pontică, din cauza căpeteniilor locale, nu-și găsea rezolvarea cuvenită. Astfel, oamenii *nazîr*-ului (supraintendent) de Isaccea, Mustafa, „... au incendiat satul numit Satul Nou, au mânat și oile, și vitele din satele numite Reni și Calici (?), care fac parte din satele Moldovei ...” [134, p. 141]. O nouă poruncă a *sultân*-ului Ahmed I, din 9 noiembrie 1609, atenționa că „... eminiî nu au dreptul de amestec <în aceste locuri>, dacă pomenitul emin (*nazîr*-ul de Isaccea, Mustafa) va dori să pună mâna pe dijmele și dările din recoltele obținute din pământul Moldovei, să fie oprit și să i se interzică <să facă așa ceva> ...” [134, p. 157]. Ținând cont de această relatare, putem susține că, la acel moment, autoritatea administratorului otoman de Isaccea nu depășea linia Dunării.

Tentativele de rășluire teritorială din contul Țării Moldovei efectuate de *bey*-ii otomani au continuat. În noiembrie 1609, autoritatea centrală este nevoită din nou să intervină, pentru a soluționa probleme de hotar apărute între Moldova și *kâza*-ua Ismail. Mărul discordiei între părți l-au constituit trei lacuri (Ialpug și Ceahalu (?) și Catalu (?) – n.n.), care, „... deși din vechime ... aflate pe malul Dunării, înăuntrul hotarului Moldovei, sunt stăpânite de către Moldova, persoana care acum este mutevelli de Vadul Ismail trecând în hotarul Moldovei, - contrar le ceea ce s-a obișnuit să se facă până acum în prezent - a pătruns <până> la sus-menționatele lacuri și le-a luat

cu forța în stăpânire ...” [134, p. 147]²⁵. Se insistă ca *kâdi*-ul de Ismail să examineze atent acest subiect și să ia o decizie corectă față de părțile implicate în conflict.

Situații de conflict, în anumite cazuri, erau provocate și de către partea moldovenească. Soluționarea lor necesită chiar implicarea factorilor de decizie supremi ai Imperiului Otoman. Așa, în luna noiembrie 1613, *sultân*-ul Ahmed I ordonă domnului Țării Moldovei, Ștefan Tomșa, să-l despăgubească pe *miitevellî*-ul *vakîf*-ului de la Vadul Ismail, ce „... se numără printre *vakîfur*-ile <închinat> lunatei Medina ...” [134, p. 157-158], care a avut de suferit în urma atacului săvârșit de către boierii moldoveni Mutul și Alexa [134, p. 158].

Temându-se, probabil, de mânia *sultân*-ului și optând pentru relații bune cu dregătorii otomani de la hotar, care aveau un cuvânt greu de spus ca factori de decizie la numirea și scoaterea din domnie, domnul Ștefan Tomșa cedează otomanilor câteva sate ca *vakîf* în părțile Chilie [103, p. 318]. Reamintim ca prima fundație pioasă islamică, *vakîf*, a fost întemeiată pe teritoriul Țării Moldovei la 1512 de către prințul Selim, undeva, la gura râului Sarata. Ca și în cazul „*vakîf*-ului” lui Selim I, „*vakîf*-ul de la Ismail” se număra printre *vakîf*-urile închinat Medinei, unul dintre cele două orașe sfinte islamice – Mecca și Medina. Satele moldovenești, cedate la 1616 de către Ștefan Tomșa, se aflau în vecinătatea *vakîf*-ului Ismail, respectiva fundație pioasă având hotar și cu *kâza*-ua Chilie.

Moartea *sultân*-ului Ahmed I, în 1617, și înlocuirea lui cu fratele său Mustafa I, o fire incapabilă, desigur, nu putea aduce Porții beneficiile scontate. După o scurtă perioadă de timp, el a fost detronat și, la 26 februarie 1618, pe tron urcă Osman al II-lea. Domnia sa a fost scurtă, dar foarte dinamică. Deși la 22 septembrie 1617, în Iarușă [199, p. 206], a fost încheiată o convenție între Imperiul Otoman și regatul Poloniei, odată cu declanșarea războiului de treizeci de ani în Europa, relațiile dintre părți s-au tensionat considerabil. Pentru o mai bună coordonare a acțiunilor în această regiune, la 1618, Poarta [167, p. 221; 116, p. 183] numește conducător o singură persoană peste Akkerman, Silistra și o a treia cetate, probabil, Ismail, ordin ce îl nemulțumește pe noul guvernator, deoarece acesta deținea titlul de *vezîr* și se credea înjosit de noua sa numire.

După victoria de la Țuțora, *sultân*-ul Osman al II-lea, entuziasmat de succesele obținute contra polonezilor, a hotărât să continue războiul cu Polonia. *Pâdișâh*-ul preia conducerea armatei și pornește o „expediție imperială” la 29 aprilie 1621 [102, p. 56], ieșind din Constantinopol. După ce trec Dunărea, otomanii intră în Bugeac, care făcea parte din *beylerbeyi*-licul de Oceacov [103, p. 321], iar pe urmă – în Țara Moldovei. Ajunși la Hotin, la 2 septembrie 1621, otomanii, timp de o lună, îi asediază pe polonezi și cazaci, aliații acestora. Toate tentativele de a ocupa tabăra leșească au suferit eșec. Atât unii, cât și alții duceau pierderi substanțiale. În aceste condiții, s-a decis de

²⁵ Conform opiniei cercetătorului Ion Chirtoagă, lacul Ceahalu poate fi identificat cu Covurlui, iar Catalu – cu lacul Cahul. Reieșind din plasarea geografică a lacurilor, această constatare pare a fi plauzibilă.

către părți semnarea, la 29/9 octombrie 1621, a păcii de la Hotin [198, p. 210]. Conform tratatului de pace, „... polonii trebuie să restituie Hotinul ...”, iar „... tătarii nu vor pricinui mai multe pagube polonilor ...” [198, p. 210]. Evenimentul în cauză a fost descris și de cronicarul Miron Costin [94, p. 60]. Aici, la Hotin, s-a remarcat Kantemir *mîrza*, care a fost numit de către Osman al II-lea *vâliu* (guvernator) de Oceacov (Ozu) [103, p. 321]. Noua funcție ridică prestigiul lui Kantemir *Mîrza* față de ceilalți dregători otomani din zona nord-pontică. Remarcăm că, odată cu urcarea pe tron a lui Osman al II-lea (26 februarie 1618), Kantemir *mîrza* a fost numit *pâșa* de Silistra [167, p. 222], fiind recunoscut, totodată, și capul tătărimii din Bugeac. Acest fapt îi permitea să controleze un vast teritoriu de la gurile Dunării până la hotarul Hanatului Crimeei. Respectiva numire a sporit și mai mult gelozia lui Djanbek Ghirai, *hân*-ul Crimeei, față de Kantemir *mîrza*.

Deși campania otomanilor din 1621 contra polonezilor s-a soldat cu retrocedarea cetății Hotin Țării Moldovei, ea a dus la noi pierderi teritoriale în favoarea Porții. Această hotărnicire a fost sesizată și de către călătorul franciscan Bacșici, care atestă că, la 1621, *sultân*-ul Osman al II-lea a supus *kâza*-lei Isacei mai multe localități din stânga Dunării [57, p. 225]. *Sultân*-ul a construit o moschee, iar pentru întreținerea instituțiilor religioase din jurul acesteia, a fondat un *vakîf*. Veniturile adunate în localitățile adiacente erau destinate întreținerii bunei funcționări a acestei fundații pioase. Călătorul turc Evlia Celebei, care a vizitat localitatea în anul 1656, susține că cea mai mare comună în *kâza*-ua Isacei „... este satul Tomarova (Reni) ...” [58, p. 282]. Noul rapt teritorial a fost consemnat și de Miron Costin, care scria că „... de atunci sîntu luate și Renii cu cîteva sate de soltan Osmanu ...” [94, p. 61].

La începutul secolului al XVII-lea, localitatea Reni intra în componența Țării Moldovei și, datorită imediatei vecinătăți cu teritoriile aflate în directă administrare otomană, deseori era prădată de aceștia sau de tătarii bugeceni. Astfel, *sultân*-ul Ahmed I îl avertizează pe *nazîr*-ul de Isacei Mustafa că domnul Constantin Movilă s-a plâns că oamenii lui „... au incendiat satul numit Satul Nou, au mînat și oile, și vitele din satele Reni și Calici (?), care fac parte din satele Moldovei ...” [134, p. 141; 57, p. 225; 58, p. 282; 94, p. 61]. Dacă la acea dată importanța Reniului ca oraș-port a decăzut comparativ cu jumătate de secol în urmă, atunci poziția sa geografică dominantă în plan economic și strategic asupra localităților din jur, devine o bună achiziție a *sultân*-ului Osman al II-lea, după campania sa nereușită în Polonia. Astfel, Reni și mai multe sate, probabil, Giurgiulești, Satul Nou, Cășlița, Cartul intră în componența circumscripției Isacei.

O nouă reglementare a relațiilor otomano-polone se face printr-o '*ahanâme* din 12-21 februarie 1623. În această „carte de legămînt” se stipulează că nu se vor pricinui pagube Reci Pospolitei, iar „... neamul tătărăsc să nu locuiască în Moldova ...” [120, p. 151]. Cronicarul Miron Costin afirma că „... birul țării era legatu la Tighina pre acele vremi și la Cetatea Albă, ce venia inicerii la biru și pân' cu hamgiare săriia la boieri. Aceia vîdzîndu Radu-vodă, au mutat birul, să

se ducă la Țarigrad ...” [94, p. 61]. Perceperea *harâc*-ului țării de către administratorii otomani de la periferii, probabil, se explică prin situația de impas profund, în care s-a pomenit mașina uriașă administrativă de stat a Porții după decesul *sultân*-ului Osman al II-lea, în timpul celei de-a doua domnii în Țară Moldovei a domnului Radu Mihnea (1620-1623). Tentativa de reformare în Imperiul Otoman, întreprinsă de Osman al II-lea, s-a finalizat cu așa-numita „Tragedia lui Osman” [103, p. 329]. Revenirea la tron a lui Mustafa I, „... care era un nimeni ...” [207, p. 96], practic, a paralizat funcționalitatea statului. Acest fapt, probabil, a și generat transmiterea involuntară a unor prerogative proprii administrației centrale celei de la periferii. Situația sesizată de către Miron Costin era o acțiune nepermisă până la acea dată de centru.

De această circumstanță benefică s-au folosit tătarii. M. Costin susține că „... să dezbătuse Cantemireștii de suptu ascultare hanilor și ședea cu ordele sale dencoace de Nistru, în câmpii Cetății-Albe și Chiliei, ce se dzice Bugeacul, și-i dedesă împărăția pașia lui Cantemir, de se scria pașa ...” [94, p. 69]. Din zona respectivă, încălcând prevederile de pace încheiate între Poartă și Reci Pospolita, stipulațiile ce se refereau la Țării Moldova și Țara Românească, tătarii efectuau teribile expediții de jaf în aceste țări. Populația Țării Moldovei suferea nu numai din pricina tătarilor, dar și din cauza obligațiilor excepționale, pe care trebuia să le îndeplinească, în conformitate cu dispozițiile venite de la Istanbul.

Deseori, pentru a scăpa de aceste obligații apăsătoare, țăranii părăseau satele țării și își găseau refugiu în *kâza*-lele otomane. Pentru stoparea acestui proces, Imperiul Otoman emitea dispoziții speciale, adresate *kâdi*-ilor din aceste unități. La 14 septembrie 1627, *kâdi*-ul și *mute sellim*-ul (locuitorul guvernatorului) de Bender este avertizat să ridice „... din locurile unde vor fi găsiți și să-i trimiți înapoi în Moldova pe raialele moldovenești care... doar pentru a scăpa de obligațiune, s-au sculat și au venit fiind stabiliți acum în satele Tighinei ...” [134, p. 204]. Ei trebuiau să participe la construcția unei cetăți pe Nipru, dar s-au eschivat. Părăsirea satelor de către țăranii moldoveni era în detrimentul otomanilor, deoarece se micșora numărul contribuabililor Porții.

Populația Țării Moldovei era intimidată, în anumite cazuri, și de către supușii otomani din *kâza*-le. Pentru prevenirea unor asemenea situații, *sultân*-ul Murad al IV emitea un *fermân*, adresat domnului Moldovei, în care se arată „... că unele <persoane> din cazalele Brăila și Ismail, care se află în fața schelei Galați, dependentă de Țara Moldovei ... mergînd în Moldova, sub un pretext sau altul, pentru profitul și câștigul lor propriu, conăcesc în satele ei și iau fără bani furajele și merindele raialei și săracilor ...” [134, p. 206]. În acest context, se înscrie dispoziția primită de *kâdi*-ul și *mutevelli*-ul (intendent) de Isaccea, în care se stipula „... că populația satelor care au fost desemnate ca vakîf pentru sfînta geamie, construită mai înainte, în cazaua Isaccea de către ... Osman ... nu se mulțumește cu pămînturile aflate între hotarele satelor sale, ci încalcă hotarele

satelor din Moldova, pentru a face arături și însămânțări ...” [134, p. 209]. Poarta insista ca aceste controverse să fie rezolvate în strictă concordanță cu vechile reglementări și delimitări. Totodată, această stipulație ne confirmă faptul că, la 1621, Osman al II-lea a trecut câteva sate din stânga Dunării sub directa administrare a *kâza*-lei Isaccea.

Imperiul Otoman, pentru întărirea pozițiilor sale în plan militar în zona nord-est Pontică, în iulie 1630, l-a numit pe „... Kantemir pașa ... beilerbei în sangeacurile Bender și Cirmen”, care „a venit în Bugeac să păstreze pacea cu Polonia ...” [53, p. 70]. Astfel, după ce Mehmed Ghirai a căzut în lupta de lângă Perecop, iar Șahin Ghirai fuge de pe câmpul de luptă, poziția lui Kantemir *mîrza* la gurile Dunării s-a întărit substanțial, iar ponderea tătarilor nogai în stepa Bugeacului a crescut.

O tentativă de reglementare a disensiunilor între Reci Pospolita și Imperiul Otoman a fost întreprinsă în august 1630, prin semnarea unui nou tratat de pace la Constantinopol. În articolul 1 al tratatului se stipula: „... pentru înlăturarea incursiunilor căzăcești, Poarta promite că va ține în frâu pe tătarii din Crimeea, Chilia, Akkerman, Bugeac și cetatea Iurtatan (*Iurtatan taifesi*), ce se afla în Ciubărciu ...” [53, p. 71]. Această relatare ne indică o creștere substanțială a tătarimii în unitățile administrativ-teritoriale aflate sub directa administrare a Porții, stepa Bugeacului și pe teritoriul satelor hănești din jurul Cioburciului. Prin urmare, pentru o perioadă scurtă de timp (1630-1631), întreaga stepă a Țării Moldovei din perimetrul pruto-nistean trece sub controlul tătarilor. Aici s-au așezat nu numai tătarii nogai, ci și cei din „... ceata Iurtatan ...” [53, p. 71]²⁶.

Desigur, o asemenea situație afecta grav nu numai interesele Țării Moldovei, dar și pe cele ale Reci Pospolitei. În acest context, în februarie 1631, curtea de la Varșovia insistă ca „... să fie trimiși în Crimeea cei din ceata Iurtahan, aflați la Chilia, Akkerman, în Bugeac și la Ciubărciu (*Ciopluge*) ...” [53, p. 73]. Sesizăm faptul că, dacă la 1630 cei din „ceata Iurtatan” se aflau în Cioburciu, atunci pe parcursul unui singur an acești tătari, conform informației vizate, acopereau o zonă mult mai mare, provocând pagube substanțiale, prin incursiunile lor, polonezilor. Probabil, această cerere a polonezilor a fost îndeplinită și tătarii crimeeni s-au întors în Crimeea.

Dar această măsură nu a soluționat completamente incidentele de hotar. Chiar în același an, Murad al IV-lea poruncește domnului Moise Movilă (1633-1634) să investigheze pricina reclamată de Kantemir *mîrza* referitoare la „cazacii tâlhari”, care, „... atacând Tighina, jefuiau și prădau avuțiile și bunurile și duceau animalele populației ei ...” [134, p. 221]. La rândul său, tătarii din Bugeac, sub pretextul efectuării expedițiilor de pedeapsă a cazacilor sau a altor dușmani ai Porții, pătrundeau în interiorul Țării Moldovei, supunând populația unor jafuri cumplite. Din această cauză, Alexandru Iliaș, domnul Țării Moldovei, a fost nevoit să se adreseze *sultân*-ului cu

²⁶ Iurtahan – tribul hanului.

rugămintea „... de a adresa poruncă ilustră fermă Înălțimii sale serascherul și lui ialî-agasî, pentru ca neamul tătarăsc, atunci cînd merge în incursiune în țara căzăcească (?) și împotriva dușmanului, să meargă pe partea cealaltă a apei Nistru și să nu treacă prin interiorul Țării Moldovei ...” [134, p. 222].

Relansarea operațiunilor militare între Reci Pospolita și Imperiul Otoman avea loc în 23 octombrie 1633, când cele două părți s-au confruntat lângă cetatea Cameniței. Polonezii au suferit înfrângere, misiunea de a duce tratative pentru încheierea păcii i-a revenit lui Suleiman *aga* (șef). Pe parcursul lunilor aprilie – octombrie 1634, între diferiți factori de decizie ai Reci Pospolitei și Porții s-au dus negocieri pe marginea încheierii unui tratat de pace. Unele stipulații, propuse pentru a fi incluse în viitorul tratat, implicau și stepa Bugeacului. Așa, Murtaza *pâșa* propune regelui Vladislav al VII-lea ca polonezii să interzică cazacilor construirea pălăncilor în regiunea de hotar cu Imperiul Otoman, în schimb, ultimii îl vor îndepărta pe Kantemir *pâșa* din Bugeac, trecând acest teritoriu sub cărmuirea *bey*-lor otomani [53, p. 74]. În scrisoarea respectivă, nu este specificat numele sau funcțiile administrative ale *bey*-lor otomani, care, eventual, ar putea să-l înlocuiască pe Kantemir *pâșa*. Ipotetic, acesta ar putea fi *bey*-ii de Akkerman sau Bender, ale căror prerogative administrativ-militare se lărgeau. Această activitate diplomatică a fost finalizată prin încheierea, la data de 23 octombrie – 1 noiembrie 1634 [52, p. 161], prin medierea lui Șahin *aga*, a tratatului de pace între Murad al IV-lea și Vladislav al VII-lea.

La sfârșitul anului 1634, „... bei al ținuturilor de peste Dunăre ...” [53, p. 75] este numit Hasan *pâșa*, care, la acel moment, era *sancâkbeyi* de Bender. Această măsură întreprinsă de Poartă, probabil, își propunea drept scop o mai bună coordonare a acțiunilor comune preconizate de către unitățile administrativ-teritoriale otomane, situate la nordul Dunării. Sesizând importanța noii funcții, Hasan *pâșa* intervine pe lângă solul polonez Iacob Zelinski, pentru menținerea relațiilor de bună vecinătate. Această intenție putea fi dictată și de faptul că Imperiul Otoman se pregătea de un nou război cu Iranul.

Într-o scrisoare din 18 februarie 1635 [53, p. 75] *caimacam*-ul Murtaza *pâșa* îi comunică regelui Vladislav al VII-lea că otomanii pregătesc o campanie contra perșilor. Tot aici el exprima convingerea că Kantemir va părăsi Bugeacul și, împreună cu nogaii săi, va pleca în Crimeea, iar în stepa Bugeacului a fost trimis Ali *pâșa*, fost *beylerbeyi* de Rumelia. Acest fapt va minimaliza pericolul unui atac efectuat de tătarii nogai asupra Reci Pospolitei. Însă această acțiune, din anumite motive, s-a reținut. În iunie 1635, *caimacam*-ul Bairam *pâșa* aducea la cunoștința regelui polon că „...i-a poruncit lui Kantemir care se afla în cazaua Chilia să se alăture expediției sultanului ...” [53, p. 76] preconizată în Iran. Kantemir *pâșa* trebuia să se alăture lui Inayet Ghirai *hân*, însă în toiul pregătirii de expediție l-a abandonat [73, p. 142]. Acest fapt a tensionat și mai mult relațiile dintre capii tătarilor nogai și cei ai tătarilor din Crimeea. Confruntările militare dintre tătarii din

Crimeea și tătarii nogai, care au avut loc în 1635, au provocat mari prejudicii populației din circumscripția Akkerman și Chilia [73, p. 142].

La rândul său, tătarii nogai au fost transferați în Crimeea. Însă această măsură n-a soluționat starea de conflict dintre părți. La începutul anului 1637, în *hân*-atul Crimeii au loc mari tulburări. Poarta este nevoită să intervină în conflictul dintre vasalii săi. *Sultân*-ul Murad al IV-lea poruncește lui Vasile Lupu, domnul Țării Moldovei, să fie pregătit pentru a interveni prompt, alături de Kenan *pașa*, în sprijinul lui Kantemir *mîrza*, contra tătarilor lui Inayet Ghirai [134, p. 237]. Acesta a declanșat acțiuni militare antiotomane, care au fost îndreptate, mai întâi, împotriva lui Kantemir *pâșa* [136, p. 96], exponentul principal al intereselor Imperiului Otoman în regiune. Acțiunile încununate cu succes ale lui Inayet Ghirai și fuga lui Kantemir *mîrza* la Constantinopol au trezit îngrijorarea Porții. În această situație, Murad al IV-lea hotărăște să pună capăt conflictului dintre cele două vițe ale tătărimii, omorându-l atât pe Kantemir *mîrza*, cât și pe *hân*-ul Inayet Ghirai.

Executarea acestora a fost o măsură de extremă, la care a recurs administrația otomană cu scopul de a pune capăt tulburărilor în această regiune, ce avea o mare importanță strategică pentru Imperiul Otoman. Dispariția temutului Kantemir *mîrza* a fost favorabilă atât *hân*-atului Crimeii, cât și Țării Moldovei, Țării Românești și Reci Pospolita. Acțiunea de scoatere a tătarilor nogai din Bugeac a fost finalizată în octombrie 1637 [136, p. 99]. După executarea lui Inayet Ghirai, conducător al tătarilor din Crimeea devine Behadâr Ghirai. Acesta promovează o politică mult mai moderată în acest spațiu, comparativ cu predecesorul său.

Între 13-22 mai 1640 [120, p. 171-172], a fost încheiat un nou tratat între *sultân*-ul Ibrahim I și regele Vladislav al IV-lea, menit să reglementeze raporturile moldo-polone și tătaro-polone. La 6-15 decembrie Ibrahim I întărește tratatul de pace cu Reci Pospolita, unde se stipula că „... vizirului Husein *pașa*, valiu de Oceakov, i-a fost trimis hatt-i hiimaiun să nu facă niciun fel de incursiuni din Akkerman, Bender, Oceakov, Kieburun din Bugeac sau Dobrogea în Polonia. Cetele tătărești să nu fie așezate în Moldova ...” [53, p. 78]. Această prevedere prezintă interes prin faptul că atât unitățile administrativ-teritoriale otomane aflate pe teritoriul Țării Moldovei, cât și stepa Bugeacului, în caz de declanșare a ostilităților otomano-polone, erau supuse, la acea dată, conducătorului militar din Oceakov. După executarea lui Kantemir *mîrza* și plecarea tătarilor nogai în Crimeea, Bugeacul, pentru o scurtă perioadă de timp, 1637-1641, devine o problemă sensibilă pentru otomani, deoarece această zonă-tampon, Bugeacul tătărăsc, în plan strategic prezenta un interes sporit pentru Poartă.

Chiar dacă sub presiunea Reci Pospolitei, otomanii au fost nevoiți să-i retragă pe tătarii bugeceni din regiune, acest gol trebuia suplinit. Drept urmare, Bugeacul, pentru o anumită perioadă de timp, din punct de vedere administrativ-militar, a fost trecut în gestiunea unui *bey* de margine. Un nou conflict de proporții între *hân*-atul Crimeii și tătarii nogai are loc în 1641, când

Behadîr Ghirai *sultân* îi încredințează funcția de *serasker* al tătarilor nogai fiului său. Această numire a provocat revolta nogailor, care s-a soldat cu o ciocnire armată. Credem că prințul tătar a fost învins și nevoit să se retragă. Iar „... lucrătorii (moldoveni), care au fost trimiși – potrivit poruncii date mai înainte – către părțile Cetății Albe și ale Cetății Noi (*Yenikale*) ...” [134, p. 247], nu și-au putut îndeplini obligațiile din cauza acestor confruntări.

Misionarul catolic Bacsici remarcă, la 1641, că după moartea lui Kantemir *mîrza* teritoriile din Bugeac au rămas nepopulate, dar „... acum încep din nou să vină tătari și să se așeze în locurile acelea ...” [57, p. 224]. Condiția esențială care i-a împins pe nogai din nou să se mute în Bugeac, probabil, a fost faptul relansării ostilităților cu tătarii din Crimeea. De asemenea, la acest proces de deplasare a contribuit și seceta teribilă, urmată de foamete, care a durat în Crimeea timp de mai mulți ani [73, p. 143]. Împreună cu tătarii nogai, pentru a scăpa de foamete, au plecat în Bugeac și un număr de tătari supuși *hân*-ului Mehmed Ghirai. Asemenea acțiuni au trezit îngrijorarea lui Mehmed Ghirai, care, în 1643, trimite un memoriu oficial la Poartă despre situația creată. Invocând ca pretext că „... neamul tătărăsc a venit din țara Crimeei (iulie 1643), în număr prea mare și s-a îmbulzit în locurile menționate (Chilia, Cetatea Albă, Tighina), de aceea ei nu încetează să facă răutăți în acele părți ...”, el cere „... ca ei să fie ridicați din locurile menționate și trimiși în țara lor, care este vilaetul Crimeei ...” [134, p. 253].

Proaspăta memorie despre gloriosul Kantemir *mîrza*, o nouă concentrare în număr însemnat a tătarilor nogai și din Crimeea în stepa Bugeacului puteau provoca noi forțe centrifuge. Acest fapt intra în contradicție nu numai cu interesele hoardei din Crimeea, dar și cele ale Porții. Probabil, aceste considerente l-au determinat pe *sultân*-ul Ibrahim I să ordone *beylerbeyi*-ului de Vozia, Mustafa *pașa*, și *kâdi*-ilor de Chilia, Akkerman și Bender să-i ridice și să-i ducă în țara Crimeei pe toți „... din neamul tătărăsc, care s-au mutat din țara Crimeei și au venit în acele părți ...” [134, p. 253].

Am remarcat anterior că, de fapt, contactul dintre teritoriile ocupate de populația autohtonă și cele cedate tătarilor sau solicitate de aceștia pe parcursul timpului nu se făcea pe linii de frontieră riguroasă, ci, mai curând, în dependență de situație sau cadrul geografic concret. Retragerea tătarilor din Bugeac în perioada anilor 1637-1641 a creat un spațiu gol, care, probabil, a devenit atractiv pentru populația autohtonă, în speță pentru păstorii moldoveni. Acest factor, dar și desele ciocniri și încălcări de hotar au determinat administrația otomană, în 1645, să precizeze linia de demarcare între *vakîf*-ul de la Isaccea și teritoriul Țării Moldovei. Această delimitare viza și anumite sate situate la nord de Dunăre, care se aflau în proprietatea acestei fundații pioase. Conform registrului fiscal, delimitarea teritorială la nord de fluviu era efectuată pe baza următoarelor repere: „<Vakîful> se afla în interiorul <hotarului> care merge de la Yenikoy și lacul Ialpug și pe la apa Racci (?), pe la colțu și apa Dacicu (?), pe la câșla Ceavușului

până să se ajungă la hotarele Ismailului, până la capătul locului numit Cahova (Cahul); și de acolo de-a lungul șanțului, la fluviul Prut; și de acolo la gârla șipote, care se separă de râul menționat; și de la Portița (?), care se ramifică din râul menționat <Prut>, de-a lungul drumului public aflat pe fundul viroagei, până ce ajunge la Fântâna, de acolo, de-a lungul malului lacului Brateș, pe la gârla Repede, până ce se ajunge la fluviul Dunăre ...” [134, p. 162]. Delimitarea inițială și includerea anumitor localități din nordul Dunării în componența *eyâlet*-ului Silistra a avut loc încă la 1622. Noua reglementare vine destul de clar să ne fixeze hotarele spațiului nord-dunărean, care a fost inclus în această *eyâlet*, anume la est – lacul Ialpuș, la nord – Troianul de Jos, iar la vest – râul Prut.

În primăvara anului 1646, tătarii din Crimeea fac noi incursiuni contra Rusiei și tensionează relațiile cu coroana poloneză. Acestea, la rândul lor, se pregătesc de o replică pe măsură: țarul Rusiei și-a trimis armata împotriva *hân*-ului Crimeei, iar Reci Pospolita se pregătea să atace Benderul și Akkermanul [134, p. 267]. Probabil, Coroana s-a dezis de aceste planuri, fiindcă la 20-29 noiembrie 1646 [53, p. 87] *sultân*-ul Ibrahim I îl anunță pe regele polon de primirea scrisorii sale și asigurările de pace. Totodată, *pâdișâh*-ul îl pune la curent că a dat ordin *muhaflîz*-ilor dunăreni ca să nu mai permită tătarilor din Bugeac să săvârșescă incursiuni în Reci Pospolita.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, spațiul din sud-estul Țării Moldovei prezenta un interes sporit atât pentru Imperiul Otoman, cât și pentru Reci Pospolita. Un rol strategic important, în acest sens, îl aveau *kâza*-lele otomane. Tentativele Coroanei poloneze, prin intermediul demersurilor diplomatice, de a trece sub jurisdicția sa cetățile Chilia, Akkerman, Bender și Ismail s-au soldat cu eșec. Înființarea unei noi unități administrativ-teritoriale la începutul secolului al XVII-lea – *kâza*-ua Ismail – a consolidat prezența Porții la nord de Dunăre.

Un alt factor de decizie în spațiul pruto-nistean devin tătarii nogai, a căror prezență a crescut semnificativ la acea dată. Schimbări intervin în sistemul administrativ-militar din *kâza*-le, apare funcția intermediară între *bey*-ii cetăților și *sipâhi*-i – cea de *alaybey*-i, măsură generată, probabil, de noua conjunctură internațională, destul de tensionată la acel moment. Permanentele provocări militare au determinat Imperiul Otoman să treacă la forme mai eficiente de organizare militară – unitățile de *levençi*. Pentru o mai bună administrare a unităților administrativ-teritoriale otomane în situații de criză și crearea posibilităților optime în procesul desfășurării operațiunilor militare, Poarta numea o singură căpetenie militară peste două sau mai multe *sancâk*-uri.

O adevărată provocare pentru Țările Române erau tătarii crimeeni și nogai ce sălășluiau în stepele din zona Akkerman, Chilia și Bender. Demersurile domnilor Țării Moldovei trimise la Constantinopol, de regulă, erau susținute de factorii de decizie ai Porții. În asemenea situații, se făcea apel la *beylerbey*-ii *kâza*-lelor, ca aceștia să întreprindă măsuri prompte pentru soluționarea litigiilor.

În anumite situații, administrația centrală a Imperiului Otoman accepta retrocedarea Țării Moldovei a teritoriului celor „șase sate lângă fluviul Nistru”, stăpânite anterior de ea, după ce acestea erau părăsite de către tătari. Restituirea se făcea în schimbul unor anumite sume de bani, exprimate în valoarea creșterii *hârac*-ului plătit de Țara Moldovei. Asemenea concesi, probabil, erau condiționate de necesitățile financiare ale Porții.

Un important factor de decizie la numirea și scoaterea din domnie prezentau *bey*-ii de Akkerman și Bender. Pentru a-și asigura protecția acestora, domnii Țării Moldovei cedau benevol anumite teritorii, ce treceau sub directă administrare otomană. Drept exemplu ne servește concesiunea făcută de către domnul Ștefan Tomșa, când acesta a cedat câteva sate ca *vakîf* în părțile Chiliei.

Evenimentele anilor douăzeci – treizeci au fost marcate de personalitatea puternică a tătarilor din Bugeac, Kantemir *mîrza*. Creșterea prestigiului și popularității lui Kantemir *mîrza* i-a pus în gardă nu numai pe *hân*-ii Crimeei, dar a devenit o problemă și pentru Imperiul Otoman. Soluția a fost una tradițională: Kantemir *mîrza* a fost chemat la Constantinopol și executat.

Campania otomanilor contra Reci Pospolita din 1621 s-a soldat cu noi pierderi teritoriale pentru Țara Moldovei. Mai multe localități din stînga Dunării au fost anexate și trecute în administrarea *kâza*-lei Isaccea. Dintre acestea se evidențiază satul Tomarova (Reni).

Situația de criză profundă, în care s-a pomenit Imperiul Otoman după așa-numita „Tragedie a lui Osman”, a avut repercusiuni nu numai la nivel central, dar și la cel regional, ceea ce a generat transmiterea involuntară a unor prerogative proprii administrației centrale celei de la *serhat*, acțiune nepermisă până la acea dată de Istanbul.

Incursiunile cetelor de cazaci a generat creșterea substanțială a tătarilor în unitățile administrativ-teritoriale otomane din spațiul pruto-nistrean, din stepa Bugeacului și teritoriul satelor hănești în perioada anilor 1630-1631. Acest fapt afecta serios nu doar interesele Țării Moldovei, dar și pe cele ale Reci Pospolitei. Pentru a găsi un compromis pașnic, Imperiul Otoman și Reci Pospolita inițiau tratative diplomatice, care, de regulă, se finalizau cu anumite concesiuni reciproce.

Executarea lui Kantemir *mîrza* și plecarea tătarilor nogai în Crimeea a descoperit spațiul Bugeacului. Pentru o scurtă perioadă de timp, 1637-1641, Bugeacul tătărăsc devine o problemă sensibilă pentru otomani, deoarece această zonă-tampon, în plan strategic, prezenta un interes sporit pentru Poartă. Dacă sub presiunea Coroanei poloneze, otomanii au fost nevoiți să-i strămute pe tătarii din Bugeac, acest gol trebuia suplinat. Bugeacul pentru o anumită perioadă de timp, din punct de vedere administrativ-militar, a fost trecut în gestiunea unui *bey* de hotar. Plecarea tătarilor din Bugeac, în perioada anilor 1637-1641, a creat un gol, care a devenit atractiv pentru moldoveni, în special, păstori ai turmelor de oi. Situația creată, dar și dese ciocniri și încălcări de hotar, au

determinat Poarta, în anul 1645, să precizeze linia de demarcare între *vakif*-ul de la Isaccea și teritoriul Țării Moldovei. Această reglementare administrativ-teritorială își propunea drept scop fixarea noilor hotare în spațiul nord-dunărean, care au fost incluse în *eyâlet*-ul Silistrei.

Evoluția evenimentelor, ce au vizat – direct sau indirect – *kâza*-lele otomane din spațiul sud-estic al Țării Moldovei, conjunctura și situația politică în care se afla Imperiul Otoman în prima jumătate al secolului XVII-lea, autoritatea puterii centrale – toate acestea necesitau o atenție sporită, pentru a eficientiza funcționarea statului atât la nivel central, cât și la cel local.

3.2. Situația „*kâza*-lelor” în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Rolul tătarilor

După ce, în august 1648, *sultân*-ul Ibrahim I a fost detronat și executat, tronul a fost ocupat de fiul acestuia, Mehmed al IV-lea. În mare, perioada domniei sale a coincis cu cea de guvernare în calitate de mari *vezîr*-i a reprezentanților din familia Köprülü. Ei au reușit să instaureze o epocă de mai bine de douăzeci de ani (1656-1683) de stabilitate guvernamentală, de redresare politică și de refacere a prestigiului otoman [174, p. 206].

Modificarea raporturilor de forțe în răsăritul continental după Rada de la Pereiaslav din 8 ianuarie 1654 a avut consecințe însemnate asupra evoluției politice din Țara Moldovei. Reieșind din poziția geografică, Țara Moldovei capătă un loc important în politica promovată de Rusia țaristă în estul Europei după 1654. Acest fapt, dar și caracterul raporturilor cu *hân*-ul Crimeei, implicit cu Poarta, au servit drept motive pentru domnul Gheorghe Ștefan să trimită mai multe solii la Moscova, care au solicitat protecția Rusiei țariste. Unul dintre articolele proiectului de tratat din 17 mai 1656 stipula că solii intervin cu rugămintea pe lângă țar „... pentru câteva cetăți care sunt în hotarul țării noastre pe care le țin acum păgânii sub cârmuirea lor. Cetățile acelea să ne miluiești Măria Ta ca să fie iarăși în hotarul țării noastre ...” [127, p. 225]. Este cert faptul că cetățile vizate erau: Chilia, Akkerman, Bender și Ismail. Așadar, elita politică din Țara Moldova de la mijlocul secolului al XVII-lea exprima clar opinia că cetățile respective aparțin țării, dar, temporar, sunt ocupate de otomani.

Odată cu venirea la conducere, la 14 septembrie 1656, în calitate de mare *vezîr*, a lui Köprülü Mehmed *pâșa*, linia politică a Imperiului Otoman a cunoscut o schimbare radicală. Marele *vezîr* a dat ordin de concentrare a trupelor otomane de la Dunăre, pentru a institui o strictă supraveghere a Țărilor Române. Moartea lui Bogdan Hmelnițki (1657) a provocat noi confruntări armate polono-ruse pentru controlul teritoriului Ucrainei, ceea ce îi favoriza pe otomani.

Este semnificativă, în acest sens, scrisoarea din 15 martie 1658, prin care Șah Polad *aga* înștiința pe regele Reci Pospolitei că oștile musulmane au sosit la Akkerman și sunt gata ca, împreună cu cei 50-60.000 de poloni, să facă o „... incursiune de pradă asupra țării moscoviților

...” [53, p. 98]. În condițiile rivalității dintre cele două state creștine, Rusia și Reci Pospolita, reieșind din situația geopolitică creată în spațiul vizat, Poarta a preferat să mențină bunele relații cu Republica nobiliară, cu atât mai mult că căzăcimea zaporojană, care efectua raiduri de jaf în teritoriile interne ale Imperiului Otoman, de regulă, era susținută de țarul Moscovei.

Alt spațiu de interes strategic pentru Imperiul Otoman, în perioada respectivă, prezenta direcția nord-vest, iar o punte importantă pentru dezvoltarea ofensivei în acest sens o constituia Transilvania. Pentru soluționarea anumitor situații de criză politică în acest principat erau folosiți și *pâșa*-lele de Bender. Astfel Mehmed *pâșa*, *muhafiz* (comandant) de Bender, îl înștiințează pe Acatiu Barcsai, principele Transilvaniei, că acesta va primi ca ajutor contra lui Gheorghe Rakocsi al II-lea „500 de moldoveni și numeroși tătari de la *yali agasi* din Bugeac” [53, p. 100]. Acest *yali agasi* era un dregător tătar cu reședința la Căușeni. Deși nominal depindea de *hân*-ul din Crimeea, pe timp de război, în anumite situații, mergea sub steag otoman, îndeplinind poruncile *pașa*-lei de Bender. Și în continuare, *yali agasi* a *hân*-ului, care la 21 mai 1662 era Mehmed Tahmas *aga*, îl va susține destul de activ pe principiile Transilvaniei cu întreaga oaste de la Akkerman, ce se „găsea în slujba lui” [53, p. 112].

Conflictele armate au avut un impact negativ asupra unităților administrativ-teritoriale situate în spațiul pruto-nistean. Pentru a stabili coraportul de forțe în această zonă strategică, Poarta îi folosește pe tătarii nogai. Acest fapt este confirmat printr-un act oficial, emis de cancelaria otomană la 10 septembrie 1666, care stipula că nogaii „... mai înainte de aceasta au acceptat supunerea, iar prin ilustrul ordin căruia i se supune <tot> universul au fost așezați pe pământurile pustii ale miriei (fiscul otoman – n. n.), aflate în părțile Cetății Albe și Chiliei și Ismailului și Tighinei” [134, p. 323]. Mai târziu, această zonă a teritoriului istoric al Țării Moldovei va fi cunoscută ca „Hotarul lui Halil pașa” – conform numelui împuternicitului Porții. Pe lângă acești tătari nogai, în stepa Bugeacului, la acea dată, sunt menționați și „... vechii tătari din Bugeac ...” [134, p. 323].

Secvențele de ordin documentar relevă cadrul juridic în care s-a făcut trecerea tătarilor din stepa Bugeacului în supunerea directă a Porții. Totodată, s-a stabilit hotarul dintre teritoriul cedat tătarilor nogai și cel rămas sub autoritatea domnului Iliaș Alexandru. Delimitarea s-a făcut în conformitate cu vechile tradiții, urmând frontierele naturale: la nord – Traianul de Sus, la est – cursul râului Ialpug, iar la sud-est – câmpia Bugeacului. În urma noii delimitări teritoriale, în stăpânirea turco-tătară au intrat noi sate moldovenești, inclusiv Căușenii, care, în curând, datorită poziției sale geografice, va deveni un important centru politico-administrativ al tătarilor nogai. În acest document sunt menționate patru unități administrativ-teritoriale otomane: Akkerman, Chilia, Ismail și Bender. Actul emis la 22 octombrie 1666 vine cu o nouă completare în acest sens „... să se așeze neamul nogailor – care, mai înainte de aceasta, a acceptat supușenia – pe pământurile

pustii din cazalele Cetatea Albă și Chilia, și Ismail, și Tighina, și Sarata ..." [134, p. 326]. Reținem două momente semnificative ce reies din această mărturie documentară. Către deceniul al șaselea al secolului al XVII-lea, populația din *kâza*-lele otomane din zona nord-pontică s-a diminuat, fapt ce a determinat Sublima Poartă să accepte destul de ușor deplasarea și așezarea tătarilor nogai în zona respectivă. Totodată, în șirul *kâza*-lelor cunoscute este inclusă o nouă unitate administrativ-teritorială – *kâza*-ua Sărata. Probabil, pentru a-și întări poziția strategică în regiune, atât împotriva statelor creștine, cât și pentru supunerea unui control mai riguros al tătarilor nogai așezați în Bugeac, administrația autonomă centrală a hotărât înființarea unei noi *kâza*-le. Noua circumscripție se înscria în următoarele hotare: la est – hotarul *kâza*-lei Akkerman, la nord – hotarul *kâza*-lei Bender, la vest – cursul râului Sarata, iar la sud – hotarul *kâza*-lei Chilia.

Probabil, după ce tătarii nogai s-au deplasat la vest de fluviul Nistru, autoritatea *hân*-ului crâmlean asupra lor a scăzut considerabil. Eventual, Adil Ghiray a încercat să-și restabilească prestigiul peste această seminție [134, p. 327]. Drept răspuns, în noiembrie 1666, Mehmed al IV-lea poruncea *beylerbeyi*-ului Silistrei, *kâdi*-ului de Akkerman, *zabit*-ului (conducător local) tătarilor din Bugeac și altor comandanți militari otomani ca aceștia să nu permită *hân*-ului Crimeei să se amestece în problema tătarilor stabiliți în Bugeac, care au trecut sub autoritatea directă a Imperiului Otoman [134, p. 328-329]. Tătarii nogai nu s-au mulțumit cu teritoriul fiscului otoman din apropierea Akkermanului, Chiliei, Ismailului și Benderului. Ei au început penetrarea și înaintarea în teritoriul Țării Moldovei.

Acest proces a fost stopat prin intervenția *pâșa*-lei de Silistra, care era superior ierarhic *sancâkbeyi*-lor Akkermanului, Chiliei, Ismailului, Benderului și Saratei. La 1668, demnitarul otoman, îndeplinind ordinul imperial, scoate o hoardă de circa 2000 de tătari nogai [167, p. 231], care se așezase dincolo de hotarele Bugeacului, abuziv, pe pământurile Țării Moldovei.

În 1669, se încheia îndelungatul război din Creta, ceea ce a permis Porții adoptarea unei politici mult mai energice decât înainte în privința problemelor europene. Așa, în vara anului 1670, Țările Române au primit ordin de a fi pregătite ca, în orice moment, să poată riposta armat, împreună cu forțele otomane de la *serhad*, față de orice manifestare ostilă liniei politice de atunci a semilunii, chiar și împotriva nogailor din Bugeac [134, p. 205], care erau supușii Porții. Pentru a-și întări pozițiile în această zonă strategică, Imperiul Otoman îi atrage de partea sa pe cazacii conduși de hatmanul Doroșenko, care trece sub protecție islamică în condiții analogice Țărilor Române [191, p. 232]. În acest context se înscrie și hotărârea administrației otomane de a-l înlocui, în primăvara anului 1671, pe Adil Ghiray, *hân*-ul Crimeei, care manifestase tendințe spre o politică proprie în cheștiunea Ucrainei, cu Solim Ghira, subordonat complet direcțiilor politicii otomane.

Acțiunile Porții au trezit îngrijorare în Țara Moldovei, deoarece interesul major al acesteia era păstrarea echilibrului de forțe între otomani și polonezi. Chiar mai mult, domnul Țării

Moldovei, la începutul anului 1672, încerca să-l atragă de partea sa pe Mihail Wiśniowiecki, regele Reci Pospolitei, în dorința de a înapoia Bugeacul și cetățile de la mare, fiind amintite Cetatea Albă, Tighina, Smil și Reni [167, p. 231; 158 a., p. 83, 292-295]. Însă eforturile depuse au fost zadarnice și, la începutul lui iunie 1672, sultanul începea campania împotriva Reci Pospolitei, reușind, pe 27 august, să cucerească cetatea Camenița.

Pacea de la Buczacz, încheiată pe 18 octombrie 1672, a prevăzut condiții dificile pentru Reci Pospolita. Sumar, ele se reduceau la „... plata unui tribut de 22.000 de ducăți, pierderea Podoliei și stabilirea garnizoanelor otomane în unele cetăți ale ei, recunoașterea suzeranității Porții în Ucraina ...” [13, p. 217]. Astfel, influența efectivă a Porții se extinde până la Nipru. Aceste stipulații i-au permis semilunii realizarea unei legături unitare între toate elementele componente ale sistemului politic otoman din această zonă (Țările Române, *kâza*-lele otomane constituite pe teritoriul creștin, hanatul Crimeei). Sistemul respectiv trebuia să bareze calea expansiunii Rusiei țariste spre apus și Marea Neagră și să aducă Reci Pospolita sub influența politicii otomane. Totodată, remarcăm că stabilirea stăpânirii otomane la nordul hotarelor Țării Moldovei a întărit și mai mult controlul asupra Țărilor Române și a complicat legăturile lor cu Reci Pospolita. În urma instalării unei garnizoane otomane în cetatea Camenița, Țara Moldovei s-a pomenit încercuită din toate părțile. Gravitatea situației pentru țară o sesizăm foarte bine în răspunsul dat de Miron Costin *vezâr*-ului „... sîntem noi moldovenii bucuroși să se lățească în toate părțile cît de mult (Imperiul Otoman – n. n.), iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lățească ...” [93, p. 33].

Conform tratatului de pace încheiat între Polonia și Imperiul Otoman la Camenița, la 20 octombrie 1672, sesizăm că Poarta acorda o atenție sporită problemei tătarilor lituanieni. Chiar în primul punct era stipulat că nimeni nu are dreptul să le facă „... niciun rău ...” și să nu le pună „... niciun obstacol ...” [198, p. 231] acestor tătari lituanieni, în cazul în care acești tătari lituanieni doreau să treacă sub protecția Imperiului Otoman.

Refuzul Seimului polonez, în aprilie 1673, de a ratifica pacea de la Buchach și relansarea operațiilor militare i-au determinat pe tătarii lipcani să treacă de partea otomanilor. Drept răsplătă, Poarta îi așază în spațiul pruto-nistrean, unde *hân*-ul tătăresc le asigură un teritoriu pentru a locui [151, p. 294]. Aducerea acestui nou grup de tătari nu putea să nu provoace deplasarea maselor tătarimii bugecene, pentru care vechile teritorii devin neîndestulătoare, situație care poate fi explicată atât prin organizarea politico-militară, cât și prin modul de viață. În consecință, a urmat o nouă lărgire a teritoriului tătărăsc în dauna Țării Moldovei.

Trecerea oștirilor moldo-muntene de partea polonezilor la Hotin a determinat Imperiul Otoman să intensifice prezența tătarimii – atât la hotarele, cât și în interiorul Țării Moldovei. În toamna anului 1673, nogaii ierneză în ținuturile Soroca, Orhei și Lăpușna, supunând unui jaf cumplit populația băștinașă. Prezintă interes știrea consemnată pe 31 decembrie 1673, care

semnalează, „... pământul Bugeacului, cari au fost luat Turcii de la Tătari ...” [152, p. 147], iar în schimb le-au dat trei ținuturi ale Țării Moldovei [152, p. 147]. Probabil, fostul domn al Țării Moldovei, Ștefan Petriceicu, în scrisoarea sa către împăratul Habsburgic exagera în privința luării Bugeacului de la tătari, iar cele trei ținuturi moldovenești, pe care aceștia le primesc în schimb, presupunem, că erau Lăpușna, Orheiul și Soroca, unde au iernat nogaii la acea dată.

Prezența nemijlocită a tătarilor în aceste ținuturi nu a fost de lungă durată, iar asemenea corespondențe, credem, că aveau scopul de a atrage atenția puterilor creștine asupra noilor anexări teritoriale pe care le efectua Poarta în această regiune. Remarcăm și conturarea hotarului lui Halil-*pâșa*: la nord-est, teritoriul tătarăsc ajunsese la linia Botnei de jos și se învecina cu „*re'âyâ-ua*” Benderului, la nord – la Valul lui Traian de Sus [211, p. 181-182], iar la vest – la cursul râului Ialpug [73, p. 150]. În așa mod, hotarul lui Halil-*pâșa* a fost stabilit conform frontierei naturale din regiune, iar tătarii s-au extins din cuprinsul câmpiei de stepă a Bugeacului în regiunile de stepă și antestepă deluroasă.

În noiembrie 1675, este atestată o „... nenumărată oaste tătarăscă în cazalele Bugeacului ...” [53, p. 163], sosită din Crimeea. Ea era pregătită ca în orice moment să pornească contra dușmanilor credinței islamice. La acel moment, principalul adversar al Porții în zonă era Reci Pospolita, dar tot mai mult se simțea prezența Rusiei – atât în plan militar, cât și în cel diplomatic. Reglementarea relațiilor dintre Imperiul Otoman și Rusia s-a făcut prin intermediul *hân*-ului Crimeei Murad Ghirai, pacea fiind semnată pe o perioadă de douăzeci de ani, la 3 ianuarie 1681 [299, p. 290]. Imperiul Otoman profită de această reglementare și, în 1682, Kara-Mustafa *pâșa* îl recunoște pe Thokoly ca suzeran al Ungariei, iar pentru a împiedica invazia austriacă, marele *vezîr* strânge, la începutul anului 1683, o armată puternică menită să afirme suzeranitatea otomană asupra Ungariei și să cucerească Viena. Acest fapt, în opinia sa, permitea eliminarea oricărei amenințări a Imperiului Otoman dinspre Occident. Asediul Vienei, în septembrie 1683, s-a soldat cu un mare dezastru pentru oștile otomane.

Folosindu-se de faptul că un număr mare de *pâșa*-le, *hân*-ul Crimeei și domnul Țării Moldovei l-au urmat pe Kara-Mustafa *pâșa* în expediție, moldovenii și cazacii și-au activizat acțiunile. Cronicarul turc Mehmed Rașid releva că, „... deoarece ghiaurul numit Knoska²⁷, dintre cazacii barabași, știa că hanul Crimeei, mergând cu toată oastea tătară la expediția asupra Vienei, nu se întorsese încă și că ținuturile dintre Bender și până la Chilia și Ismail erau din cauza aceea lipsite de oști ...”, împreună cu „...leșii care i s-au supus acestuia ...” [102, p. 161] și cu toți „... ghiaurii satelor de pe partea ceastălaltă a Benderului, cunoscut sub numele de satele de coastă ...” [103, p. 161], au atacat Benderul. Hatmanul Kunițki s-a aliat cu Ștefan Petriceicu, fostul domn al

²⁷ Conform cercetătorului Mehmet M. A., ghiaurul Knoska poate fi identificat cu Gunițchi, hatmanul cazacilor zaporojeni.

Țării Moldovei, refugiat în Reci Popolita, care „... adunându-se cu oaste de țară, a tras de odată la Chișinău, de acolo spre Tighina, unde i-au ieșit beiul de Tighina înainte cu oastea turcească și tătarască și lovindu-se față în față cu cazacii și moldovenii, i-au înfrânt pe turci, și așa gonindu-i, i-au tăiat până i-au băgat în Tighina la cetate ...” [180, p. 28] ²⁸. Acest succes de moment nu a fost dezvoltat, deoarece zidurile cetății au rezistat atacului întreprins. Trecând prin Bugeac, oastea creștină s-a apropiat de Ismail „... la o distanță de opt ceasuri ...” [102, p. 162]. Tătarii care s-au întors de sub zidurile Vienei au reușit să înfrângă oastea lui Gunițchi hatmanul. El este nevoit să se refugieze la curtea de la Iași a lui Ștefan Petriceicu. Dar pericolul tătar i-a făcut pe amândoi să părăsească Iașii. Hatmanul Kunițki, ajuns la Movilău, în urma revoltei cazacilor, a fost omorât. Tentativa creștinilor de a folosi situația de impas, în care s-a pomenit Poarta, a eșuat. Falimentul otoman în fața Vienei a trezit în Europa dorința de a profita de eveniment și a provocat mari speranțe de revanșă contra semilunii. Astfel, extrem de rapid se formează o coaliție, numită „Liga Sfântă”, între principalii adversari ai otomanilor (iarna 1683-1684): austrieci, ruși, polonezi, cărora li se alătură papalitatea, iar mai târziu – Veneția.

În toamna anului 1684, Ioan Sobieski se hotără să atace Bugeacul, iar după ce vor fi izgoniți musulmanii din acest ținut, să-l alipească Țării Moldovei, „... rezervată pentru anexarea la Regatul său ...” [167, p. 237]. Dar ambele campanii întreprinse de regele Poloniei, pentru a se angaja la Marea Neagră în calitate de factor de decizie, n-au avut sorți de izbândă.

Prezintă interes negocierile din 1689 între imperiali și poloni, ce vizau semnarea păcii cu otomanii. În cadrul lor, anumite referințe s-au făcut și la destinul viitor al teritoriului Bugeacului. Regele Ioan Sobieski cerea restituirea Cameniței și a Podoliei, ocupate de otomani, Țara Moldovei ori Muntenia și Bugeacul, iar împăratul insista ca Bugeacul eliberat de tătari să fie întors Țării Moldovei, care și-ar fi restituit vechile hotare [167, p. 239]. Totodată, imperialii nu excludeau posibilitatea cedării Bugeacului polonilor. Pretențiile sale asupra Țării Moldovei regele Reci Pospolitei a încercat să le fructifice în toamna anului 1691, prin tentativa de a pune garnizoane polone în Iași și în Roman [92, p. 330], fapt căruia categoric s-a opus domnul Constantin Cantemir. În anii următori, polonii au continuat sporadic atacurile asupra Bugeacului, iar pentru a suprima penetrarea lor în Țara Moldovei, *sultân*-ul îi folosea pe *mîrza*-lele tătarilor din Bugeac contra acestora.

Disensiunilor polono-otomane se pune capăt prin pacea de la Carlowitz, din 26 ianuarie 1699, restabilindu-se „... hotarele așa cum au fost ele înainte de ultimele războaie turco-polone din a doua jumătate a secolului al XVII-lea ...” [198, p. 247]. Nogaii din Bugeac urmau să părăsească teritoriul Țării Moldovei, ocupat de ei în timpul războiului. După ce Poarta și-a reglementat

²⁸ După Mehmed Rașid, Tighina a fost atacată de hatmanul Kunițchi, dar cetatea a rezistat.

relațiile cu puterile creștine, administrația otomană insistă asupra soluționării unor probleme de hotar în zona respectivă. Operațiunile militare din anii '90 ai secolului al XVII-lea, probabil, au generat deplasări de populație și acest fapt produce atât anumite inconveniențe fiscalului otoman, cât și dorința creștinilor de a se reazeza în vechile lor sate. Pentru soluționarea acestora, a fost emis, pe data de 29 iunie - 8 iulie 1699, *fermân*-ul *sultân*-ului Mustafa al II-lea către *vâli*-ul de Voia, Yusuf *pâșa*, către un *kâdi*-u nenominalizat și către domnul Țării Moldovei, Antioh Cantemir. Conform relatării *kaymakam*-ului al *mutevelli*-ului *vakîf*-ului din târgul Isaccea, plecarea *re'âyâ*-lei în perioada anterioară a fost generată de faptul că „... tătarii nogai au venit și s-au așezat în satele numite Tomarova (Reni) și Cerceluș și Barta și Yenikoy (Satul Nou) și Cartal și Brânza și Babuș și Ghirecul (Grecenii Vechi – n. n.) și Deniz Aga și Hendek Derbend, care se află în partea cealaltă a Dunării și fac parte din satele *vakîf*-ului sus-numitului răposat ...” [133, p. 449].

Informația prezintă interes prin faptul că sunt indicate concret satele din stânga Dunării care intrau în componența *vakîf*-ului Isaccei. Printre acestea se numără și Renii, iar hotarul acestei circumscripții, probabil, s-a mutat spre est până la localitatea Brînza, granița nordică trecând pe la Grecenii-Vechi și depășind puțin Troianul de Jos [125, p. 264-266]. Acest fapt ne permite să susținem că, pe parcursul timpului, administrația otomană trecea sub jurisdicția sa noi localități situate pe teritoriul Țării Moldovei, controlate periodic de tătari. Fuga *re'âyâ*-lei din satele *vakîf*-ului, posibil, s-a produs și din cauza fiscalității excesive a administrației otomane din respectiva unitate, la care a fost supusă în anii războiului. Aceștia și-au găsit refugiul în „... cîșlicurile tătarilor nogai, care sunt așezați pe pământul Moldovei din imediata vecinătate a hotarului *vakîf*-ului menționat, precum și în cîșlele de sultani ...” [133, p. 449]. Acum se insistă ca creștinii supuși Imperiului Otoman să se întoarcă la vechile locuri de trai.

Efortul administrației otomane de a reglementa viața *re'âyâ*-lei supuse după război se ciocnea de rezistența anumitor forțe. Așa, în iarna anului 1703, s-a răsculat *hân*-ul Crimeei Devlet Ghirai, la care au aderat și tătarii din Bugeac, în frunte cu *kalgy*-ul Saadet Ghirai. Aceștia au luat ca pradă „... dobitoacele și vitele, avuțiile și lucrurile locuitorilor din satele de prin părțile Tomarovei, Ismailului și Chiliei ...” [102, p. 203-204].

Permanentele conflicte de hotar cu Țara Moldovei, după încheierea păcii de la Carlowitz, au cauzat insistențele Poloniei pe lângă Poartă ca frontiera sud-estică a regatului să fie extinsă, fiind incluse în raza sa Cernăuții și Hotinul cu ținuturile lor [82, p. 34]. Imperiul Otoman nu a cedat acestor cereri și hotarele au fost restabilite, prin tratatul de delimitare din 12 octombrie 1703, pe linia anterioară războiului [133, p. 463]. Conștientizând pretențiile Republicii nobiliare, Poarta ia măsuri de intensificare a controlului teritoriilor aflate la hotar cu Reci Pospolita. În acest context, probabil, se înscrie și activitatea, în perioada anilor 1704-1705, a unui dregător otoman, care era „... muhafizul (*muhafizis*) Hotinului ...” [53, p. 211].

Pierzând Camenița la 1699, otomanii au fost lipsiți de un însemnat instrument de supraveghere și constrângere a Reci Pospolitei și Țării Moldovei, cât și de un important fort de observare a evoluției evenimentelor din Imperiul Habsburgic și Rusia țaristă [150, p. 173]. Acest fapt a determinat Poarta să întărească substanțial celelalte cetăți de *serhad* în această zonă. În acest context se înscrie emiterea *fermân*-ului imperial din 6-15 martie 1707 [133, p. 485-487] către domnul Țării Moldovei Antioh Cantemir. Conform acestei dispoziții, domnului i se ordona să meargă „... la cetatea Tighina cu oastea bine aranjată a Porții tale și cu un număr suficient de care și de baltații și salahori ...” [134, p. 487], pentru a repara și consolida această cetate. Lucrările de fortificare a cetății Tighina și-au găsit reflectare și în cronica lui N. Costin, care menționa că „în acest an au mai adaos cetatea Tighina turcii de au mărit-o cu șanțul zidit de piatră și cu tabii și au făcut și patru porți mari zidite de piatră” [181, p. 54]. Consolidarea cetății a continuat și în anii următori. Acest fapt este confirmat de *fermân*-ul emis de către *sultân*-ului Ahmed al III-lea la 16 octombrie -22 decembrie 1708. Prin el se solicită „... autorităților dunărene și domnilor români să ajute la întărirea cetății Bender ...” [148, p. 164]. În acest mod, cu brațele țăranilor moldoveni și munteni, în jurul fortăreței vechi a Tighinei, s-a construit, în corespundere cu planul alcătuit de inginerul francez Vo-Ban, un șanț adânc, pardosit cu piatră, în spatele căruia se puteau ascunde un număr mare de oameni [154, p. 124]. Natura lucrărilor efectuate la cetatea Bender în primul deceniu al secolului al XVIII-lea a fost arătată de către călătorul suedez Michel Enemăn, care a vizitat cetatea în 1709. El susține că, la acel moment, Tighina avea două funcții: 1) de a contracara atacurile polonezilor și rușilor, care, după Rada de la Periaslav (1654), tot mai insistent înaintau spre țărmul Mării Negre; 2) de a ține în supunere Moldova și alte formațiuni statale din regiune [179, p. 366].

Înfrângerea regelui Suediei Carol al XII-lea la Poltava a trezit îngrijorarea Porții. Cronicarul Mehmed Rașid informează că, „... auzindu-se despre unele gânduri rele ale craiului Moscovei ...”, pe 16 iulie 1709, „... au fost recrutați de la Poarta fericirii, pentru paza Benderului, 3000 de ieniceri și, după ce și-au prezentat alaiul în fața padișahului, au fost trimiși în partea aceea cu corăbiile pe Marea Neagră ...” [102, p. 208]. Acest fapt demonstrează că poziția strategică a cetății Bender a crescut semnificativ, după ce otomanii pierd Camenița, devenind principalul bastion în calea expansiunii rușilor.

După înfrângerea de la Poltava, Carol al XII-lea și-a găsit refugiul pentru câțiva ani la Bender. Peste puțin timp, au sosit în Țara Moldovei și părtașii lui Stanislaw Leszczyński, aliatul regelui suedez. Referitor la aceste evenimente, cronicarul Nicolae Costin menționează că a „... mers voievodul de Kiev la Tighina, lăsând în urma lui 3000 de oameni, leși și lipcani, și mare nevoie și mare pradă și nespuse supărări bieților locuitori. Veneau leșii și aici în orașe pe la cârciume și se îmbătau ... răneau pe oameni, ucideau prin târg ...” [181, p. 77]. Prezența suedezilor,

a polonezilor, a cazacilor răzvrătitului hatman Mazepa, a tătarilor lipcani, oploșiți la Tighina și în ținuturile administrate de domnul Țării Moldovei, aducea pagube imense țării și populației băștinașe. Capturarea de către rușii aflați în Reci Pospolita a circa 1000 de suedezi și zaporojeni a tensionat și mai mult situația din această zonă. Relațiile otomano-ruse s-au înrăutățit substanțial și, la insistența regelui Carol al XII-lea și a *hân*-ului Crimeei, la 20 noiembrie 1710, Poarta a declarat război Rusiei țariste.

Urmând sfatul *hân*-ului Crimeei, la 23 noiembrie 1710, Nicolae Mavrocordat a fost înlocuit cu Dimitrie Cantemir „ca domn pentru război”. În fruntea campaniei preconizate contra rușilor a fost numit marele *vezîr* Baltaji-Mehmed *pâșă*. Pe 19 februarie 1711 [102, p. 216], armata otomană s-a pornit spre Țara Moldovei. Otomanii considerau că Dimitrie Cantemir, care timp îndelungat s-a aflat la Istanbul, fiind crescut și educat în spirit oriental, va putea să asigure mai bine ca oricare altul interesele Porții în regiunea nord-pontică. Dar domnul Țării Moldovei, convins, probabil, de faptul că Imperiul Otoman merge spre declin, a hotărât să se alieze cu țarul rus. Noua forță, care a pus în gardă Poarta, în plus, fiind popor de aceeași credință, în mod obiectiv se înfățișa ca singura putere care putea contribui la emanciparea statală a Țării Moldovei.

Domnul Țării Moldovei îi trimite la Petru cel Mare, în calitate de sol, pe Luca Vistiernicul. Acesta ajunge la înțelegere cu rușii ca: „Țara Moldovii cu Nistrul să-i fie, și cu Bugeacul și cu toate cetățile tot a Moldovei să fie ...” [215, p. 118]. În articolul din actul emis la Luțk pe 13 aprilie 1711 se prevedea ca „... pămînturile principatului Moldovei, după vechea hotărnicire moldovenească, asupra căroră domnul va avea drept de stăpânire, sunt cele cuprinse între râul Nistru, Camenița, Bender, cu tot ținutul Bugeacului, Dunărea, granițele Muntenești și ale Transilvaniei și marginile Poloniei, după delimitările făcute cu acele țări ...” [282, p. 330]. Această stipulare ne relevă că una din principalele cetăți care trebuie să fie retrocedată Țării Moldovei era cetatea Bender.

Deși situația în care se afla țara la acel moment era foarte complicată, speranța de întregire a trupului mutilat era foarte puternică. Conform lui Dimitrie Cantemir, „... astăzi hotarul Moldovei este pe Prut, de la gura lui până la satul Traian, iar de acolo până la valul lui Traian peste râul Botna, și în linie dreaptă, până la gura râului Bîcului, care se varsă în Nistru ...” [49, p. 74]. Spațiul de „111 mile italienești” [49, p. 75], care a aparținut în trecut Țării Moldovei, servind drept zid de apărare din est și sud a regiunilor interne ale statului, se utiliza de către otomani și tătari ca pistă de invazie și control, la începutul secolului al XVIII-lea, în Țara Moldovei, Țara Românească și Reci Pospolita. Sporirea prestigiului Rusiei țariste după bătălia de la Poltava a trezit puternice speranțe și în Țara Moldovei.

Bătălia de la Stănilești din 18-22 iulie 1711 [46, p. 135] a rezolvat tensionata situație din zona respectivă. Forțele ruso-moldovene au fost încercuite de otomani, iar Petru I a fost constrâns

să semneze pacea. Pentru a-l îmbuna pe marele *vezîr*, rușii ar fi dat „... 800 pungi de bani gata ...” [215, p. 152]. Reglementarea relațiilor ruso-otomane a avut loc pe data de 22 iulie 1711, prin încheierea păcii de la Prut, sau Vadul Hușilor [191, p. 253]. Trecerea lui Dimitrie Cantemir de partea rușilor, incertitudinea la hotarele nordice ale imperiului după încheierea păcii i-a determinat pe otomani să ia o serie de măsuri. Așa, în septembrie 1711, printr-un *fermân* emis la porunca *sultân*-ului Ahmet al III-lea, se interzicea „... cadiilor, naibilor, zabiților de ieniceri, aianilor și eminilor de schele de pe malurile Dunării, începând de la Brăila până la Insula cea Mare (*Adu Kale*) ...” [53, p. 214], care mergeau spre cetățile Hotin și Oceakov, să treacă prin Țara Românească. Celor care merg spre Oceakov și Bender se indica să treacă pe la Ismail ghecidi (Vadul Ismail – n. n.), iar cei ce mergeau cu misiune spre Hotin trebuiau să urmeze calea pe la Vadul Isacței.

Războiul otomano-rus din 1710-1711 a creat condiții favorabile pentru Imperiul Otoman de a-și întări pozițiile și influența în zona imediată de hotar cu Reci Pospolita. O nouă anexare teritorială devenea o problemă de timp.

În concluzie la cele de mai sus, se poate afirma că, în urma recunoașterii suzeranității țarului de către cazacii Zaporojeni la Rada de la Perejaslav, s-a produs joncțiunea forțelor ruso-ucrainene, ceea ce a generat modificarea raporturilor de forțe în estul Europei, cu repercusiuni directe și asupra situației politice din Țara Moldovei.

Un rol important în expedițiile militare organizate de Poartă la nord de Dunăre le revenea *pâș*a-lelor din unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei, în speță *paș*a-lelor de Bender.

Operațiunile militare desfășurate în regiune au avut un impact direct asupra teritoriilor supuse fîscului otoman. Pentru soluționarea acestei probleme, administrația otomană centrală a apelat la serviciile tătarilor nogai. Strămutarea tătarilor nogai în stepa Bugeacului a fost reglementată și asigurată prin crearea unui cadru juridic, în care s-a făcut trecerea tătarilor nogai în supunerea directă a Porții. Pentru serviciile acordate Imperiului Otoman, tătarii nogai au primit o zonă a teritoriului istoric al Țării Moldovei, care va fi cunoscută ca „Hotarul lui Halil pașa”. Pentru a-și întări influența strategică în regiune, atât împotriva statelor creștine, dar și pentru supunerea unui control mai eficient a tătarilor nogai din Bugeac, Poarta înființează o nouă *kâza* în acest spațiu – *kâza*-ua Sarata – și delimitează teritoriul acesteia.

Un rol important în soluționarea litigiilor care, periodic, apăreau între tătarii nogai și domnie îl jucau *pâș*a-lele de Silistra. Un alt factor important de decizie al Imperiului Otoman în soluționarea intereselor de ordin politic devin cazacii hatmanului Doroșenco, care trec sub protecția semilunii. Situația creată a trezit îngrijorarea domnului Țării Moldovei, deoarece

interesul major al acestuia era păstrarea echilibrului de forțe între Imperiul Otoman și regatul Poloniei. Toate măsurile întreprinse în acest sens au eșuat.

Efortul domnului Gheorghe Duca de a-l atrage de partea sa pe Mihail Wiśniowiecki, regele Reci Pospolitei, cu ajutorul căruia spera să înapoieze Bugeacul și cetățile Akkerman, Bender și Ismail, s-au soldat cu eșec. Conform Păcii de la Buczacz (20 octombrie 1672), Reci Pospolita pierdea Podolia, iar în mai multe cetăți de pe teritoriul ei au fost stabilite garnizoane otomane. Reci Pospolita s-a pomenit într-o situație extrem de dificilă, iar influența efectivă a Porții se extinde până la Nipru.

Stabilirea stăpânirii otomane la nordul hotarelor Țării Moldovei a întărit și mai mult controlul asupra Țărilor Române și a complicat legăturile lor cu Reci Pospolita, iar instalarea unei garnizoane otomane în cetatea Camenița a generat încercuirea Țării Moldovei din toate părțile. Refuzul Seimului polonez, în aprilie 1673, de a ratifica pacea de la Buczacz și relansarea operațiilor militare i-au determinat pe tătarii lipcani să treacă de partea otomanilor. Drept răsplătă, Imperiul Otoman îi așază în spațiul pruto-nistrean, unde *hân*-ul tătăresc le asigură un teritoriu pentru a sălășlui. Transferul acestui nou grup de tătari nu putea să nu provoace deplasarea maselor tătarimii bugecene, pentru care vechile teritorii devin neîndestulătoare, situație care poate fi explicată atât prin organizarea politico-militară, cât și prin modul de viață. În consecință, a urmat o nouă lărgire a teritoriului tătărăsc în dauna Țării Moldovei.

Eșecul Imperiului Otoman în fața Vienei, în septembrie 1683, a trezit în Europa dorința de a profita de eveniment și a provocat mari speranțe de revanșă contra semilunii. Astfel, extrem de rapid se formează o coaliție, numită „Liga Sfântă”, între principalii adversari ai otomanilor (iarna 1683-1684): austrieci, ruși, polonezi, cărora li se alătură papalitatea, iar mai târziu – Veneția. Tentativa lui Ștefan Petriceicu, în alianță cu hatmanul Kunițchi, de-a recuceri cetățile Bender și Ismail s-au soldat cu eșec. Expediția organizată de regele Ioan Sobieski, unul din membrii coaliției „Liga Sfântă”, în toamna anului 1684, cu scopul anexării Bugeacului, a avut aceeași soartă.

Disensiunilor otomano-polone se pune capăt prin pacea de la Carlowitz din 26 ianuarie 1699. Pierderea Pocuției de către Poartă i-a lipsit pe otomani de un important instrument de supraveghere și constrângere a Reci Pospolitei și Țării Moldovei, dar și de posibilitatea de a urmări îndeaproape evoluția evenimentelor din Imperiul Habsburgic și Imperiul Rus. Nogaii din Bugeac urmau să părăsească teritoriul Țării Moldovei, ocupat de ei în timpul războiului. Pentru a face față provocărilor de ordin politico-militar, Poarta intensifică lucrările de fortificare a cetății Bender și numește un *muhaŋfız* la Hotin.

După înfrângerea de la Poltava, Carol al XII-lea și-a găsit refugiul, pentru câțiva ani, la Tighina. Peste puțin timp, au sosit în Țara Moldovei și părtașii lui Stanislaw Leszczyński, aliatul lui Carol al XII-lea, alungat de ruși din Reci Pospolita. Sporirea prestigiului Rusiei după bătălia

de la Poltava (1709) a trezit puternice speranțe și în Țara Moldovei, iar bătălia de la Stănilești, din 18-22 iulie 1711, a rezolvat tensionata situație din zona respectivă.

Trecerea lui Dimitrie Cantemir de partea lui Petru I și incertitudinea la hotarele nordice ale Imperiului Otoman după încheierea păcii i-a determinat pe otomani să ia o serie de măsuri, iar o nouă anexare, care va fie efectuată din contul Țării Moldovei de către Poartă, devenise o realitate.

3.3. Concluzii la capitolul 3

Recapitulând cele analizate și expuse în prezentul compartiment, vom formula următoarele **concluzii**:

1. Spațiul din sud-estul Țării Moldovei, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, prezenta un interes sporit atât pentru Imperiul Otoman, cât și pentru regatul Reci Pospolitei, iar un rol strategic, în acest sens, îl jucau *kâza*-lele otomane. Demersurile diplomatice ale Reci Pospolitei către Poartă de a trece sub jurisdicția sa cetățile Chilia, Akkerman, Bender și Ismail s-au soldat cu eșec. Înființarea unei noi unități administrativ-teritoriale la începutul secolului al XVII-lea – *kâza*-ua Ismail – a consolidat prezența Imperiului Otoman la nord de Dunăre.

2. Factor important de decizie în câmpia Bugeacului și în cea a țărmului Mării Negre devin tătarii nogai. Prezența acestora crește semnificativ la acea dată. Schimbări intervin în sistemul administrativ-militar din *kâza*-le: apare o funcție intermediară între *bey*-ii cetăților și *sipâhi*-i – cea de *alaybey*-i, măsură generată, probabil, de noua conjunctură internațională, destul de tensionată la acel moment. Permanentele provocări militare au determinat Imperiul Otoman să treacă la forme mai eficiente de organizare militară – unitățile de *levençi*.

3. În situații de criză, flexibilitatea și capacitatea de a reacționa rapid erau vitale. Drept urmare, Poarta recurge la numirea unei singure căpetenii militare peste mai multe *sancâk*-uri, ceea ce asigura o coordonare mai eficientă a trupelor și a operațiunilor militare. O astfel de măsură permitea concentrarea puterii de comandă și elimina posibilele conflicte sau neînțelegeri între comandanții locali.

4. O adevărată provocare pentru Țările Române erau tătarii crimeeni și nogai, ce sălășluiau în stepele din zona Akkermanului, Chiliei și Benderului. Demersurile domnilor Țării Moldovei trimise la Istanbul, de regulă, erau susținute de factorii de decizie ai Porții. În asemenea situații, se făcea apel la *beylerbey*-ii *kâza*-lelor, ca aceștia să întreprindă măsuri prompte pentru soluționarea litigiilor dintre părți. Administrația centrală a Porții, în anumite situații, accepta retrocedarea Țării Moldovei a teritoriilor – „... cele șase sate lângă fluviul Nistru ...” – stăpânite de ea anterior, după ce acestea erau părăsite de către tătarii. Retrocedarea se făcea în schimbul unor anumite sume de bani, exprimate în valoarea creșterii *hârac*-ului plătit de Țara Moldovei. Condiționarea acestor

concesii, probabil, era generată de necesitățile financiare ale Imperiului Otoman în anumite situații de criză.

5. Un factor major de decizie la numirea și scoaterea din domnie îl constituiau *bey*-ii de Akkerman și Bender. Pentru a-și asigura protecția acestora, domnii Țării Moldovei cedau benevol anumite teritorii, ce treceau sub directă administrare otomană. Drept exemplu ne servește concesiunea făcută de către Ștefan Tomșa, când domnul Țării Moldovei a cedat câteva sate ca *vakîf* în părțile Chilieii.

6. Aspectele politico-militare pe plan local, în perioada anilor douăzeci-treizeci ai secolului al XVII-lea, au fost marcate de puternica personalitate a tătarilor din Bugeac – Kantemir *mîrza*. Creșterea prestigiului și a popularității acestei căpetenii tătare i-a pus în gardă nu numai pe *hân*-ii Crimeei, dar a devenit o problemă și pentru Poartă. Soluția la care s-a apelat a fost una tradițională: Kantemir *mîrza* a fost chemat la Istanbul și executat.

7. Campania otomană împotriva Poloniei din 1621 a avut consecințe teritoriale pentru Țara Moldovei. În urma acestei expediții, o serie de localități din stânga Dunării au fost anexate și trecute sub administrarea *kâza*-lei Isaccea. Printre aceste localități, Reni a fost identificată ca una dintre cele mai importante. Pierderile teritoriale au determinând schimbări în dinamica puterii și influenței în regiune.

8. Conjunctura complicată în care s-a pomenit Imperiul Otoman după așa numita „Tragedie a lui Osman” a avut repercusiuni nu numai la nivel central, dar și la cel regional. Această situație a generat transmiterea involuntară a unor prerogative proprii administrației centrale celei de la *serhat*, acțiune neîngăduită până la acea dată de Istanbul.

9. Agresiunea cetelor de cazaci a determinat creșterea însemnată, în perioada anilor 1630-1631, a tătarilor în unitățile administrativ-teritoriale otomane din spațiul pruto-nistean, din stepa Bugeacului și teritoriul satelor hănești din jurul Cioburciului. Acest fapt afecta semnificativ nu doar interesele Țării Moldovei, dar și pe cele ale Poloniei. Pentru a găsi o soluție pașnică, Poarta și Reci Pospolita au inițiat tratative diplomatice, care, de regulă, se finalizau cu anumite concesiuni reciproce.

10. Disparația de pe arena politică a lui Kantemir *Mîrza* și plecarea tătarilor nogai în Crimeea a descoperit spațiul Bugeacului. Pentru o scurtă perioadă de timp, 1637-1641, Bugeacul tătarăsc devine o problemă sensibilă pentru otomani, deoarece această zonă-tampon, în plan strategic, prezenta un interes sporit pentru Imperiul Otoman. Sub presiunea Poloniei, otomanii au fost nevoiți să-i strămute pe tătarii din Bugeac, dar acest gol trebuia suplinat. Soluția de moment, la care a apelat Poarta, a fost încadrarea Bugeacului, pentru o anumită perioadă de timp, din punct de vedere administrativ-militar în gestiunea unui *bey* de hotar. Părăsirea Bugeacului de către tătari, în perioada anilor 1637-1641, a creat un spațiu, care a devenit atractiv pentru moldoveni, în

special pentru păstori ai turmelor de oi. Noua conjunctură, dar și dese ciocniri și încălcări de hotar au determinat Imperiul Otoman, în anul 1645, să specifice linia de demarcare între *vakif*-ul de la Isaccea și teritoriul Moldovei.

11. Șirul evenimentelor ce au vizat – direct sau indirect – *kâza*-lele otomane din spațiul sud-estic al Țării Moldovei, conjunctura și situația politică în care se afla Imperiul Otoman în prima jumătate a secolului al XVII-lea, autoritatea puterii centrale – toate acestea necesitau o atenție sporită, pentru a eficientiza funcționarea statului atât la nivel central, cât și la cel local. Noile realități condiționau noi politici, care au vizat și unitățile administrativ-teritoriale otomane situate în spațiul pruto-nistean.

12. Recunoașterea suzeranității țarului de către cazacii zaporojeni, la 1654, a produs joncțiunea forțelor ruso-ucrainene, ceea ce a generat modificarea raporturilor de forțe în estul Europei, cu repercusiuni directe și asupra situației politice din Țara Moldovei. Raidurile cazacilor devin o permanență, iar un rol important în expedițiile militare, organizate de otomani la nord de Dunăre, le reveneau *pâșa*-lelor din unitățile administrativ-teritoriale otomane, înființate pe teritoriul Țării Moldovei, în speță *pâșa*-lelor de Bender. Operațiunile militare desfășurate în acest spațiu au avut un impact direct asupra teritoriului supus fiscului otoman. Pentru soluționarea acestei probleme, administrația otomană centrală a apelat la serviciile tătarilor nogai.

13. Transferarea tătarilor nogai în stepa Bugeacului și crearea zonei cunoscute ca „Hotarul lui Halil pașa” a fost reglementată și garantată printr-un cadru juridic, în schimbul serviciilor acordate Imperiului Otoman. Analiza contextului geopolitic al perioadei respective arată că Poarta și-a consolidat relațiile cu diverse grupuri etnice în schimbul serviciilor și sprijinului lor în diferite acțiuni politice și militare.

15. Reeșind din obiectivele strategice, urmărite de Imperiul Otoman în regiune, puterea de rezistență împotriva statelor creștine, supunerea unui control mai eficient a tătarilor nogai au determinat Poarta să înființeze o nouă *kâza* pe teritoriul Țării Moldovei – *kâza*-ua Sarata – și să efectueze o nouă delimitare administrativ-teritorială. Prezența otomană în spațiul pruto-nistean s-a amplificat.

14. Un important rol în soluționarea litigiilor care, periodic, apăreau între tătarii nogai și domnii Țării Moldovei, îl jucau *pâșa*-lele de Silistra. De asemenea, Poarta, pentru rezolvarea anumitor probleme de ordin politic, îi folosește pe cazacii hatmanului Doroșenco, care au trecut sub protecția semilunii. Conjunctura creată trezește îngrijorarea domniei, deoarece interesul major al acesteia era păstrarea echilibrului de forțe între Imperiul Otoman și Republica nobiliară.

15. Strămutarea tătarilor lipcani în spațiul pruto-nistean a avut loc ca urmare a refuzului Seimului polonez în aprilie 1673 de a ratifica pacea de la Buchach și a reluării operațiunilor militare, ceea ce a determinat migrarea masivă a tătarimii bugecene. Această mutare a fost

determinată de limitările teritoriale anterioare, întrucât vechile teritorii nu mai erau adecvate pentru nevoile lor, un aspect explicabil atât prin structura politico-militară, cât și prin stilul de viață al comunităților de origine mongolo-turco-turanică. Ca rezultat, s-a produs o expansiune suplimentară a teritoriului trecut sub controlul tătarilor, cu repercusiuni negative asupra teritoriului Țării Moldovei.

16. Rezistența Vienei în timpul asediului otoman din septembrie 1683 a trezit în Europa dorința de a profita de această șansă și a relansat mari speranțe de revanșă contra Imperiului Otoman. Drept urmare, extrem de rapid se formează o coaliție, numită „Liga Sfântă”, între principalii adversari ai otomanilor (iarna 1683-1684): austrieci, ruși, polonezi, cărora li se alătură papalitatea, iar mai târziu – Veneția. Expedițiile întreprinse de către regele Recz Pospolitei, pentru a se angaja la Marea Neagră în calitate de factor de decizie, s-au soldat cu eșec.

17. Conform păcii de la Carlowitz din 26 ianuarie 1699, nogaii din Bugeac urmau să părăsească teritoriul Țării Moldovei, ocupat de ei în timpul războiului. După ce Poarta și-a reglementat relațiile cu puterile creștine, administrația otomană insistă asupra soluționării unor probleme de hotar în zona respectivă. În urma înfrângerii de la Poltava (1709), regele Suediei Carol al XII-lea s-a refugiat, pentru câțiva ani, în *bey*-licul de Bender. Creșterea prestigiului Rusiei după bătălia de la Poltava a trezit puternice speranțe în rândurile creștinilor din Țara Moldovei. Bătălia de la Stănilești din 18-22 iulie 1711 a aplanat, pentru o anumită perioadă de timp, tensiunile dintre părți.

18. Alianța domnului Dimitrie Cantemir cu țarul Petru I și incertitudinea la hotarele nordice ale Imperiului Otoman după încheierea păcii i-au determinat pe otomani să ia o serie de măsuri pentru întărirea pozițiilor în acest spațiu. În situația creată, o nouă anexare teritorială, care va fi efectuată din contul Țării Moldovei de către Poartă, devine o realitate ce se va materializa la scurt timp.

4. „RE'ÂYÂ-LE” OTOMANE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

4.1. Evoluția „re'âyâ-lelor” până în anii '60 al secolului XVIII

Semnarea tratatului de pace de la Vadul Hușilor a ameliorat pentru o anumită perioadă raporturile otomano-ruse. În toamna anului 1711, teritoriul de la Hotin până la Orhei a fost ocupat de oștile poloneze [98, p. 137]. Acest fapt l-a determinat pe domnul Țării Moldovei să se adreseze după ajutor Porții, în vederea scoaterii oștilor leșești din țară. Rugămintea domnului a fost îndeplinită. Pe parcursul anului 1712, otomanii n-au întreprins nimic substanțial, ce ar viza cetatea și ținutul Hotinului. În schimb, Cronica Ghiculeștilor ne relatează că „în postul Crăciunului au venit din nou aici în țară oștile regelui Suediei și ale voievodului Halițki ca să ierneze” [98, p. 149], care au staționat în ținuturile Cernăuți, Hotin, Suceava și Neamț. Prezența acestor trupe crea mari dificultăți Țării Moldovei, care a suferit mult de pe urma războiului otoman-rus din 1711, dar și a prădăciunilor efectuate de tătari.

De asemenea, încheierea unui nou tratat de pace cu Poarta, la 16 aprilie 1712, părea să pună capăt aflării lui Carol al XII-lea la Bender [82, p. 45]. Dar regele suedez, folosind ca pretext inconsecvența moscoviților privind îndeplinirea stipulațiilor tratatului de pace, făcea tot posibilul să fie declanșat un nou război împotriva Rusiei. În situația creată, s-a luat hotărârea de a trimite poruncă *serascher*-ului de Bender, Ismail *pâșa*, ca acesta să depună eforturi „... în privința trimerii grabnice a craiului mai sus arătat în țara sa ... și ... pentru îndeplinirea clauzelor păcii încheiate cu moscoviții ...” [102, p. 219]. Cu toate acestea, în octombrie 1712, Poarta a hotărât să reînceapă războiul împotriva Rusiei, preconizând „... ca toate oștile sale să meargă la Hotin”, inclusiv „Caplan Gherei *hân* cu toți tătarii ...” [98, p. 171].

În primăvara anului 1713, acțiunilor inițiate de otomani s-a alăturat Stanislaw Leszczynski, pretendentul la coroana Reci Pospolitei, care, în schimbul ajutorului cerut, promitea Porții Camenița și un *bir* anual [214, p. 173]. Dar tentativa otomanilor, întreprinsă în vara anului 1713, de a-l ridica pe tronul Reci Pospolitei pe Stanislaw Leszczynski a suferit eșec, iar prin tratatul de la Adrianopol din 13/24 iunie 1713, se puneau capăt ostilităților [126, p. 112-125]. Un asemenea final, desigur, nu putea satisface întru totul pretențiile inițiale ale otomanilor. Din această cauză, drept compensare a eforturilor depuse, Poarta a hotărât să anexeze și să fortifice cetățile Hotin și Soroca [244, p. 124]. La 28 august 1713, domnul Moldovei Nicolae Mavrocordat, *hân*-ul tătar și *serasher*-ul Abdi-*pașa* au ajuns la Hotin, începând lucrările de reparație a cetății [259, p. 294]. Lucrările s-au demarat doar la Hotin, nu și la Soroca. Se consideră că acest fapt a fost condiționat: fie că Soroca nu prezenta aceeași importanță strategică ca Hotinul, fie că caznaua otomană nu dispunea de mijloacele necesare pentru întărirea ambelor

cetăți [82, p. 49]. Probabil, și intervenția domnului Țării Moldovei a contribuit la menținerea Sorociei în hotarele istorice.

Domnul Nicolae Mavrocordat a stat la Hotin până spre sfârșitul lunii octombrie, la 24 octombrie 1713 a sosit un *ceavuș-bașa* (slujbaș) cu *fermân* împărătesc ca Abdi-*pâșa* „... să rămână paznic și seraschier la Hotin ...” [98, p. 171]. Domnul Țării Moldovei a reușit să obțină un *fermân* de la *sultân*, pentru ca să numească la Hotin un pârcălab [98, p. 171], după vechiul obicei, de care trebuiau să asculte localnicii și care trebuia să supravegheze ca aceștia să nu se înscrie în efectivele otomane. Cu toate că Reci Pospolita a protestat vehement împotriva fortificării Hotinului, aducând ca argument faptul că o asemenea măsură intră în contradicție cu stipulațiile tratatelor otomano-polone, Istanbulul nu a luat în considerare aceste argumente. Întărirea cetății și instalarea unei puternice garnizoane dădea posibilitate Porții să controleze și să preîntâmpine, la timp, orice tentativă de detașare a Țării Moldovei din sistemul politic otoman. De asemenea, Poarta obținea posibilitatea unui control mai riguros asupra Reci Pospolitei, dar și asupra unei eventuale colaborări ruso-poloneze contra sa.

În timp ce otomanii anexau o nouă cetate de la Țara Moldovei, iar spațiul de pe cursul inferior al Prutului a rămas practic pustiu, deoarece, din cauza războiului, populația s-a refugiat în alte ținuturi, tătarii din Bugeac, sub pretextul că le este favorabilă așezarea în vechile hotare²⁹, în spațiul de la Dunăre și cel inclus în hotarul lui Halil-*Pașa*, cu concursul *bey*-ului de Oceakov și de Bender, primeau pentru trai și pășunat o nouă fâșie de pământ moldovenesc, „... lungă de treizeci și două de ceasuri și lată de două ...”. Astfel, tătarii bugeceni, reveniți din regiunea limanelor dunărene, unde s-au retras după pacea de la Karlowitz din 1699, nu se mai mulțumesc cu recuperarea fostului teritoriu până în „hotarul lui Halil-*Pașa*” și trec peste acesta în regiunile moldovenești, depopulate din cauza războiului. Ne referim la o parte considerabilă de teritoriu, situată la nord și vest de „hotarul lui Halil-*Pașa*”, cum sunt ținuturile Lăpușnei, Orheiului și Tigheciului. Totuși, ca recompensă pentru această hotărnicie efectuată de tătarii nogai, domnul a reușit să obțină de la ei dijma sau chiria pentru țarinile utilizate (*ușurul*) și darea pentru pășune (*alâmul*).

Pe parcursul anului 1714, trupele otomano-tătare, practic, s-au abținut de la orice provocări împotriva Reci Pospolitei. S-au depus eforturi considerabile pentru lucrarea de reparație a cetății Hotin. Cu toată străduiala depusă de administrația otomană, finalizarea lucrărilor de reparație nu s-a reușit. Acest fapt se confirmă prin scrisoarea trimisă de Mustafa *pașa*, *muhafâz*-ul cetății Hotin, marelui *vezîr*, în care anunță că în timpul iernii pentru paza și apărarea cetății, în afară de *yeniceri* și oștenii locali, nu este nevoie de alte efective. Dar poziția administrației centrale în această

²⁹ Acest hotar cuprindea spațiul de la Dunăre și „hotarul lui Halil-*Pașa*”.

privință era alta, ținând cont de importanța strategică a cetății Hotin. Trupele staționate au fost completate cu oastea din Egipt, care, mai târziu, a fost înlocuită cu o parte din cea de Rumelia și Anatolia [53, p. 217].

Lucrările de fortificare a cetății au avut loc și pe parcursul anului următor, finalizându-se către toamnă. După aceasta, Poarta a transformat ținutul Hotinului în unitate administrativ-teritorială trecută sub directă jurisdicție a administrației otomane. La acest capitol, Cronica Ghiculeștilor consemnează că „... marele vizir a trimis firman pașei de Hotin să ia sub stăpânirea cetății tot ținutul Hotinului, iar Mustafa-pașa a scris către Nicolae vodă să trimită doi boieri cunosători ai hotarelor ținutului din toate părțile. Potrivit cu această poruncă, Nicolae vodă a orânduit doi boieri care cunoșteau hotarele și, orânduind și pașa câteva agale, a stabilit hotarele ținutului Hotin, precum să văd până azi ...” [98, p. 189]. Izvoarele turcești, de asemenea, atestă că Mustafa *pâșa*, *beylerbeyi* de Alep, a fost numit *serdar* de Isaccea și i s-a dat în grijă paza Oceacovului și Hotinului [102, p. 222]. Acest pas al Porții a marcat evoluția relațiilor politice de viitor atât în regiunea respectivă, cât și, nemijlocit, a celor dintre Imperiul Otoman și Țara Moldovei. Politicul poate fi completat și cu modificarea relațiilor juridice între părți. Astfel, dacă tratatul de la Carlowitz a semnalizat începutul declinului Imperiului Otoman în Europa de sud-est, fapt materializat și prin pierderea Podoliei în favoarea Reci Pospolitei, atunci cucerirea Hotinului viza direct interesele geopolitice ale regatului în această direcție. Un alt moment ce merită atenție este faptul că otomanii au instituit un control total asupra hotarelor de sud, de est și de nord ale Țării Moldovei. Acest fapt a permis Porții instituirea unor noi relații politice, stabilirea domniilor fanariote, dar și modificarea raporturilor juridice.

Relatări documentare ne servesc drept dovezi în favoarea argumentului că noua unitate administrativ-teritorială a otomanilor a fost înființată la 1715, dar nu anterior acestei date, cum susțin Nicolae Mustea și Vasile Mihordea [210, p. 53; 194, p. 133]. În favoarea anului 1715 ca dată a întemeierii unei noi circumscripții otomane optează și cercetătorii Ion Chirtoagă și Ion Gumenii [67, p. 92; 150, p.127].

După ce Poarta a anexat ținutul Hotinului, majoritatea boierilor moldoveni au părăsit ținutul, retrăgându-se peste Prut și Ciuhur, iar moșiile lor au fost împărțite între căpeteniile otomane [217, p. 28]. În ținut au rămas țărani și răzeși, iar pentru paza hotarului Țării Moldovei și apărarea locuitorilor de musulmanii ce s-au așezat la Hotin, domnul a creat o nouă căpitănie de hotar, anume căpitănia de la Ciuhur [217, p. 28]. Transformarea Hotinului în *nahiye* a generat scoaterea pârcălabilor, căpitanilor mari și mici, iar mai târziu – și a vameșilor de aici [159, p. 37]. Țara Moldovei s-a pomenit într-o situație extrem de complicată, anexarea ținutului Hotin amplifică dependența politică față de Poartă.

Dimensiunea teritoriului hotărnicit și încadrat în noua unitate administrativ-teritorială a generat anumite controverse în izvoarele timpului și în literatura de specialitate. Conform Cronicii Ghiculeștilor, odată cu înființarea *nahiye*-lei Hotin, a fost hotărnicit întreg ținutul Hotinului [98, p. 189]. Un registru turcesc, păstrat în Biblioteca Națională din Sofia și pus în circuitul științific de savantul bulgar S. A. Dimitrov, consemnează că, în momentul formării *nahiye*-lei Hotin, au fost trecute în registru 93 de sate, dintre care 74 distruse și pustii, iar 19 locuite [275, p. 148]. Ținând cont că sistemul fiscal otoman, care era foarte exigent, aceste date merită toată atenția. Cercetătorul L. T. Boga consideră că în *nahiye*-aia Hotin, la început, au intrat doar 20 de sate [38, p. 7], ce aveau menirea să asigure aprovizionarea cetății. Cifra este semnificativă, deoarece, practic, corespunde cu cifra de 19 sate locuite, trecute în registrul turcesc. Acest fapt ne permite să admitem că datele din *defter*-ul de la 1716, ce vizează *nahiye*-ua Hotin, corespund situației la zi. Desigur, pe parcurs, după ce situația în această circumscripție a fost reglementată, numărul satelor locuite a crescut, variind în dependență de evenimentele politice, ce s-au succedat pe parcursul secolului al XVIII-lea. Conform *defter*-ului din 5 iunie 1716, *nahiye*-aia Hotinului a obținut un statut special. Toate pământurile aflate în cuprinsul noii unități administrativ-teritoriale au fost inventariate, precizate în vechile lor hotare, iar apoi separate definitiv de Țara Moldovei și întărite după cetatea Hotinului [275, p. 148].

După ce a fost stabilit statutul pământurilor și al populației din această *nahiye*, pentru a apăra *re'âyâ*-ua de constrângere, cu concursul *muhafiz*-ului Mehmed-*pâșa*, restabilirea și renașterea satelor a fost încredințată unor *aga*-le locale și împuterniciților speciali – *mubașir*-ilor [275, p. 148]. Noua unitate creată de Poartă, inițial, era condusă de către un *pâșa*, iar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – de un *vezîr* sau *emîr* [102, p. 293]. În timp de război, căpetenia militară a Hotinului putea fi ridicată la rang de *serascher*, ca în cazul *vezîr*-ului Ahmed *pâșa*, în anul 1787, când i s-a dat comandamentul Țării Moldovei și Hotinului [53, p. 236]. O altă persoană de prim rang era *kâdi*-ul, care avea atribuții judecătorești, dar putea fi și guvernatorul unei *kâza*-le în Imperiul Otoman. Deci nu întâmplător în unele documente, această unitate administrativ-teritorială otomană apare sub nume de „cazaua Hotin” [53, p. 236]. După efectuarea acestor reglementări, circumscripția Hotinului devine atractivă pentru țăranii din alte ținuturi ale Țării Moldovei. Din această cauză, domnul Mihai Racoviță, „... vrând să ia înapoi de la turci timarlii pe oamenii țării, care, din pricina dărilor grele, fugiseră la Hotin și se refugiaseră în satele acelor timarlii ...” [98, p. 227], este nevoit să se adreseze administrației centrale, pentru a obține *fermân* pentru Mustafa-*pâșa* al Hotinului. Dar *timâr*-ioții nu doreau să-i întoarcă pe țăranii moldoveni foștilor lor stăpâni, deoarece simțeau o nevoie acută în brațe de muncă. Insistența domnului de a întoarce țăranii pribegi impune „zaim-agalele și erbapi-timarlii” să caute motivații care ar îndreptăți acțiunile lor.

La insistența acestora pe lângă *sultân*, s-a recurs la revizuirea hotarelor inițiale a *nahie*-lei Hotin. Conform Cronicii Ghiculeștilor, Mustafa-*pâșa* a alipit întreg ținutul Cernăuților până la Prut, unde se afla târgușorul Cernăuților [98, p. 227]. Pagubele domniei în urma acestei rășluiri s-au ridicat inițial la 20.000 de lei, iar haraciul Țării Moldovei, în perioada 1718-1719, era de 65.454 guruși. Acest fapt ne dovedește elocvent că noua anexare teritorială afecta substanțial nu numai interesele politice, dar și pe cele economice ale țării. Remarcăm că, de această dată, Poarta îndreptăți pretențiile de acest gen. Scrisoarea din 18 august 1717, adresată de Jerzy Lomaka, consul al Republicii nobiliare, lui Jakob Henrik, conte de Flemming, comisul Lituaniei, reține că au fost desprinse din Țara Moldovei 45 de sate și alipite la Hotin [172, p. 15]. Noua rășluire a trezit indignarea nu numai a lui Mihai Racoviță, dar și a boierilor, care aveau proprietăți în acest ținut. În situația creată, domnia face tot posibilul să protejeze interesele Țării Moldovei și a supușilor săi. Insistențele domnului, ajutorul lui Manolacho Ioan Ipsilanti, *chiurci-bașa* (staroste) al împărăției, și cheltuirea unei sume de 10.000 lei, pentru a-i face mai receptivi pe anumiți factori de decizie ai administrației centrale otomane, s-a soldat cu retrocedarea, în 1717, către Țara Moldovei a pământurilor Cernăuților [97, p. 93].

După terminarea reconstrucției cetății Hotin și desăvârșirea bazei sale materiale, aceasta a fost folosită ca pistă de operațiuni militare, inițiate contra Habsburgilor în războiul din 1716-1718. Garnizoana aflată la Hotin asigura paza hotarelor de nord-est ale Imperiului Otoman de atacurile austrieșilor, totodată, de aici erau inițiate atacuri contra Transilvaniei. Probabil, acesta este motivul aflării la Hotin a generalului ungar Esterhazi, unul dintre conducătorii mișcării maghiare de eliberare de sub stăpânirea habsburgică, care și-a găsit refugiu în Imperiul Otoman. Având susținerea domnului Țării Moldovei, a *sultân*-ului Azamet Ghirei și a lui Colceag *aga*, în vara anului 1717, în fruntea unei armate de aproximativ 20.000 de oameni pătrunde în Transilvania, acest raid încununându-se de succes [120, p. 236-237]. Dar victoriile armatelor imperiale asupra otomanilor și cucerirea Belgradului prevesteau apropierea sfârșitului războiului în detrimentul Porții. De această situație încearcă să se folosească diplomația poloneză, în persoana lui Iakob Henrik, conte de Flemming.

Instrucțiunile întocmite în acest scop la 22 septembrie 1717 ne ilustrează, în primul rând, linia politicii poloneze față de Țara Moldovei. Ele cuprindeau două categorii de cereri: maximale și minimale. În cazul în care contele Fleming ar fi întâmpinat rezistență față de realizarea obiectivului maximal – obținerea prin mijlocirea Curții imperiale a întregii Moldove –, el trebuia să insiste pentru realizarea obiectivului minimal, care consta în determinarea Imperiului Otoman să dărâme toate cetățile construite după pacea de la Carlowitz între Dunăre și Nistru, în special cetatea Hotinului, și să-i strămute pe tătari din Bugeac în altă regiune. Reci Pospolita nu era capabilă să realizeze aceste intenții. Poarta a reușit să evite includerea în tratatul de la Passarowitz

a cererilor Republicii nobiliare și chiar a reușit, în 1718, să-și întărească poziția militar-strategică la nordul Moldovei, prin extinderea *kâza*-lei Hotin „... asupra a 45 de sate moldovene, inclusiv a punctului vamal din acea zonă ...” [82, p. 56].

Noua hotărnicire, samavolniciile dregătorilor și militarilor otomani impuneau domnia să se adreseze Porții, cerând un *fermân*, prin care să pună capăt acestor abuzuri. Probabil, aceste demersuri au servit drept pretext ce l-au determinat pe *sultân*, în 1719, să-l transfere pe *Mirza pașa* de la Hotin la Bender, iar în locul lui să-l numească pe *Abdi pâșa*, care fusese *bey* de Misir. El a reușit să instituie ordinea și liniștea în această unitate administrativ-teritorială otomană de margine, pe tot parcursul conducerii sale, situație cu influențe benefice și asupra Țării Moldovei.

Folosind relațiile bune, pe care le avea cu *Abdi pâșa*, Mihai Racoviță a reușit să îndepărteze tătarii nogai, neamurile *Oracoglu* și *Orumbetoglu* din teritoriile pe care aceștia le-au ocupat în 1713, „... începând de la hotarul lui Halil-pașa până la râul Nistru, lung cale de 32 de ceasuri și lat către Moldova cale de 2 ceasuri ...” [98, p. 231]. Demersul *pâșa*-lei de Hotin la Poartă a servit drept bază pentru crearea unei comisii în care au intrat *Ali aga*, *kâdi*-ul Hotinului *Mustafa-efendi*, boierii moldoveni *Constantin Costachi spătarul*, *Donici vornicul*, *Constantin Ioan*, *velpostelnic*, pentru soluționarea acestui litigiu. Investigațiile efectuate, bazate chiar și pe mărturiile bătrânilor de origine turcă din *nahie*-aua Bender, au determinat comisia să dea câștig de cauză domnului Țării Moldovei. De la tătarii nogai s-a luat teritoriul răpit, „... precum și 12 sate ce le luaseră benderliii ...” [98, p. 233] și înapoiate țării. Dar această măsură a trezit o rezistență puternică din partea tătarilor nogai, susținuți de *hân*-ul Crimeei *Sa'adet Ghirai al III-lea*. În urma noilor negocieri dintre tătarii nogai și Mihai Racoviță, intervin modificări substanțiale. În schimbul anumitor prestații, pe care nogaii își asumau obligația să le îndeplinească regulat față de domnie, și socotind că propunerea este avantajoasă, domnul s-a dezis de intențiile sale anterioare de a recupera teritoriul răpit la 1713. Remarcăm eforturile depuse de *Abdi pâșa* pe lângă Poartă pentru soluționarea litigiului în favoarea domnului Țării Moldovei. Acest fapt ne demonstrează că domnul era vital cointerestat să aibă cu *bey*-ii unităților administrativ-teritoriale otomane de *serhat* relații de bună vecinătate și prietenie.

În perioada 24 martie – 30 mai 1722, la Hotin se află *Filip Orlik*, unul din părtașii hatmanului *Mazepa*. La 4 aprilie, el se întâlnea cu *capuchehaia* domnului Țării Moldovei. *Capuchehaia* era agentul diplomatic al domnilor români la Poartă sau la cetățile de importanță-cheie, ca *Giurgiu*, *Vidin* și altele. *Feodor Orlic* susține că și domnul Țării Românești își avea aici reprezentantul său. Acest fapt ne demonstrează că domnii din ambele țări acordau o importanță deosebită acestei zone strategice, care, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, devine un reper important al intereselor austro-polono-ruse, promovate pentru adjudecarea moștenirii „omului bolnav”, care începea să devină Imperiul Otoman. De asemenea, *F. Orlik* menționează

că, în timpul aflării sale la Hotin, pe aici a trecut solul polon, care a fost întâmpinat de *kethuda*-ua *pâșa*-lei (agentul *pâșa*-lei) cu o suită impresionată, prezentă fiind întreaga oaste, în număr de patru mii de oameni [59, p. 137-139].

Odată cu moartea lui Abdi *pâșa*, la 13 noiembrie 1722, relațiile domnului Moldovei cu administrația otomană de la Hotin și Bender din nou se tensionează. Din cauza lăcomiei *pâșa*-lelor și *serascher*-ilor din aceste circumscripții otomane, în anul 1723, domnul Țării Moldovei a fost nevoit să reintroducă desetina pe stupi [150, p. 183-184]. Pentru reglementarea divergențelor dintre părți, va fi nevoie de intervenția repetată a *sultân*-ului pe parcurs.

Unitățile militare care staționau în circumscripțiile otomane participau activ la înăbușirea rebeliunilor inițiate de unele căpetenii ale tătarilor. Așa, în 1725, de la Constantinopol au fost trimise înalte porunci, adresate „... muhafizilor de Azov (*Nzak*), de Cetatea Nouă și de Oceacov și de Bender, precum și cadiilor și căpeteniilor militare și demnitarilor de vilaiete de la locuirile de trecere Chilia, Babadag, Caffa, Odesa (*Aku*), Akkerman, Isaccea, Izmail, Brăila (*Ibrail*) și Taman...” [102, p. 247], să fie prins și trimis la Înalta Poartă Djantemir *emir* din neamul Șirin.

O nouă răscoală de proporții a tătarilor din Bugeac a izbucnit pe timpul domniei lui Grigore al II-lea Ghica, la sfârșitul anului 1727. Drept cauză a servit, probabil, adresarea domnului la Poartă, cu rugămintea de a trimite un împuternicit pentru fixarea hotarelor, încălcate regulat de tătari. Administrația otomană trimite un *kapucibași*, care îi scoate pe nogai din câteva *kâșle* [167, p. 247]. Profitând de nemulțămirea nogailor, fostul *kalga* Agil Ghirai, susținut de unii *mîrza*-ci, s-a revoltat și, prin mijlocirea *muhâfiz*-ului de Bender, a trimis la Poartă o petiție cu cererea mazilirii *sultân*-ului Mehgli Ghirai și retrocedării pământurilor Moldovei de pe care au fost alungați [102, p. 250]. Pentru a potoli răscoala, a fost organizată o expediție de represiune, la care au participat: Mengli Ghirai, *muhafiz*-ii de Bender și Oceakov, *serdar*-ii și căpeteniile de *yeniceri* din Ismail, Chilia și Akkerman, domnii Țării Românești și Țării Moldovei, Mustafa *pâșa*, *valiu* de Hotin, Kolcak-Ilyas *bey*, *mirliva* de Hotin. Conducerea campaniei i s-a încredințat *valiu*-lui de Rumelia, *vezîr*-ului Muhsinzade Abdullah *pâșa*.

Probabil, sesizând că unei asemenea forțe armate nu se va putea opune, *kalgy*-ua Adil Ghirai a hotărât să ceară îndurarea *hân*-ului Mengli Ghirai. Pocăința, dar și legăturile de rudenie l-au determinat pe *hân*-ul tătarilor din Crimeea să intervină la Poartă în favoarea prințului răsculat. După potolirea rebeliunii nogailor, oștirile otomano-tătare au fost cantonate la iernat, tătarii crimeeni – în circumscripția Bender, oștirile aflate sub comanda lui Abdulahh *pâșa* – în satele olatului Akkerman, iar tătarii nogai și bugecenii „... aflați prin cadiatele Chilia, trecătoarea Ismail și Isaccea, precum și muhafizul de Oceacov, Ali pașa, împreună cu oștile lui, vor ierna în comuna Tatar-Bunar din ținutul Akkerman ...” [102, p. 251]. Pe ordinea de zi din nou a fost invocată problema hotarelor. Din această cauză, *hân*-ul Mengli Ghirai a fost nevoit să convoace un *medjlis*,

unde s-au întrunit toți *mîrzac*-ii nogai, oameni de încredere dintre locuitorii satelor, *aga*-lele și oamenii de cuvânt ai tătarilor din Ghevalpi [102, p. 251]. În urma discuțiilor dintre părți, s-a ajuns la înțelegerea că nogailor li se mai dădea „... încă un ținut, de la râul Prut până la fluviul Nistru (*Turla*), având o întindere de 32 de ceasuri în lungime și 2 ceasuri în lățime, cu condiția că moldovenii (*Bogdanlu*) să nu se amestece acolo ...” [102, p. 251]. Prin această reglementare, practic, au fost întărite prevederile de hotar din 1713. Cu toate, că acestea au obținut de la Poartă dreptul de a se extinde peste „Hotarul lui Halil pașa”, intervenția domnului Țării Moldovei l-a determinat pe *sultân* să-și schimbe decizia. Numai că, situația reală nu a fost întocmai cum a poruncit *sultân*-ul Ahmed al III-lea. Tătarii nogai din Bugeac erau în „cele 2 ceasuri” și la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

În timpul conflictului care a durat din noiembrie 1727 până în februarie 1728, la Hotin și-au găsit refugiu doamnele lui Grigore Ghica [119, p. 932]. Prin urmare, *nahie*-aua Hotinului la acea dată, pe de o parte, se folosea drept pistă pentru aplanarea conflictelor apărute în Țara Moldovei, iar pe de altă parte, servea ca refugiu pentru familia domnească [150, p. 184].

La 1728, în actele oficiale ale Imperiului Otoman din nou este menționată localitatea Reni. *Fermân*-ul *sultân*-ului Ahmed al III-lea din 4-13 noiembrie 1728 atenționează că satul „... numit Tomarova, dependent de cazaua Isaccea și care face parte din satele de vakuf ...” [120, p. 217] se află sub supravegherea unei *aga*-le supuse Porții. Acest fapt ne demonstrează că, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, statutul juridic al Renilor nu s-a schimbat.

Răscoala tătarilor nogai din 1727-1728, sosirea trupelor otomano-tătare, pentru a potoli această revoltă, a provocat spaimă și incertitudine în rândul populației moldovenești de la hotarele estice ale Țării Moldovei. Salvându-se de aceste primejdii, o parte din populația mărginașă a țării și-a găsit refugiu în olaturile otomane. Acest fapt este confirmat prin porunca *sultân*-ului Ahmed al III-lea, adresată *vezîr*-ului Mustafa *pâșa*, *muhafîz* de Hotin, să nu înregistreze în condică pe supușii Țării Moldovei refugiați în ținutul Hotin [263, p. 182] din cauza necazurilor pricinuite de neamurile tătarilor. Această atitudine a administrației centrale era dictată de anumite considerente. În caz dacă moldovenii refugiați vor fi trecuți în condica Hotinului, se va revolta domnul Grigorie al II-lea Ghica. Pe lângă aceasta, acceptul tacit al Porții putea servi drept pildă și pentru alți conducători otomani de *serhad*, în acest sens. Scăderea numărului populației din Țările Române leza nemijlocit interesele strategice ale Imperiului Otoman, deoarece scădea și numărul contribuabililor. Politica fiscală asigura vitalitatea statului, iar *pâdișâh*-ul era garant al ei. Conducătorii circumscripțiilor otomane, deseori, nu doreau să se conformeze unor asemenea ordine venite din centru. Unica soluție era înlăturarea lor din funcții. Pentru a-și înmulți bogățiile, *pâșa*-lele foloseau orice posibilitate, pentru a jefui populația aflată sub jurisdicția nemijlocită a domnului [263, p. 185].

În vremuri grele, populația din regiunile de hotar ale Țării Moldovei se refugia în *olat*-urile otomane, în speranța unei protecții mai eficace. Aceste aspirații, probabil, se realizau doar parțial, deoarece, la un scurt interval de timp, după ce a fost potolită răscoala tătarilor nogai, este înregistrată o migrațiune a creștinilor în sens opus, din *kâza* pe teritoriul Moldovei. Așa, un număr de creștini din *kâza*-ua Hotin [120, p. 217], trecând hotarul, s-au așezat în satele Țării Moldovei. Ei și-au construit locuințe proprii în aceste sate, iar unii chiar aveau în proprietate mori și macinau făină, ceea ce le aducea un anumit profit. *Pâșa*-ua de Hotin insista ca acești *zimmî*-i, refugiați în ținutul Cernăuți, să achite toate prestațiile proprii categoriei respective în favoarea fiscului otoman, iar locuințele lor să fie dărâmate și ei să fie întorși forțat în *kâza*-ua Hotinului. Reglementarea unor asemenea migrații necesita intervenția domnului Țării Moldovei și a *pâșă*-lelor otomane.

Uneori, administrația centrală se adresa dregătorilor circumscripțiilor de hotar, ca aceștia să acorde sprijin privind soluționarea anumitor chestiuni. În acest context se înscrie porunca *sultân*-ului Mahmud I, adresată *muhafâz*-ului de Bender Osman *pâșa* și altor dregători otomani, aflați pe traseul dintre Istanbul și Țara Moldovei, să facă tot posibilul în vederea prinderii supusului creștin Manuil, starostele blănarilor fostului mare *vezîr* Ibrahim *pașa*, care este acuzat de amestec „... în mazilire și numirile patriarhilor și ale voievozilor Țării Românești și Moldovei ...” [263, p. 188], în urma cărora a „... acaparat și dobândit o sumedenie de bani, mijlocind treburile legate de tiranii ...” [263, p. 188].

Către anul 1735, situația internațională s-a tensionat la maximum. Pericolul unui război ruso-otoman devenise iminent [172, p. 20]. Poarta a început pregătirile sale încă în 1734. Ele au fost sesizate într-un raport olandez, unde se menționează că pe linia Hotin-Bender au fost plasați circa 60.000 de tătari [172, p. 20], care, probabil, aveau misiunea să urmărească mișcarea trupelor rusești de peste Nistru și evoluția evenimentelor din regatul Poloniei.

Înfrângerile suferite de către confederați, care au pierdut cetatea Cameniței în favoarea trupelor lui August al III-lea, i-au determinat să ceară Porții, în caz de necesitate, să se retragă pe teritoriul Principatelor Române [82, p. 62]. Solicitarea polonezilor a fost acceptată. Domnii Țării Moldovei și Țării Românești au primit indicații de la marele *vezîr* să acorde ajutorul necesar tuturor polonezilor, care ar fi dorit să se refugieze pe teritoriul lor [116, p. 497]. Susținătorii lui Stanislaw Leszczynski, în fața primejdiei venite din partea rușilor, s-au așezat în preajma cetății Hotin [214, p. 203]. Către luna iulie 1735, numărul refugiaților polonezi a crescut substanțial. Din această cauză, *sultân*-ul Mahmud I emite o poruncă, prin care cere domnului Grigore al II-lea Ghica să trimită la Hotin un om de încredere, pentru a aduce jumătate de oșteni polonezi refugiați acolo în Țara Românească [263, p. 213].

Războiul ruso-austro-otoman din anii 1735-1739 a cauzat importante pagube materiale moldovenilor ce locuiau în apropierea circumscripțiilor otomane din zona pruto-nistreană. În vara

anului 1735, hatmanul cazac Filip Orlik nu a respectat *fermân*-ul imperial de a ședea în cetatea Tighina, pradă și jefuiește satele moldovenești, intenționând chiar să-i stabilească pe cazaci în cuprinsul Moldovei [263, p. 216]. Realizarea acestei intenții leza atât interesele țării, cât și prioritățile Imperiului Otoman. Cazacii hatmanului Filip Orlik, în orice moment, puteau trece în tabăra adversă. Posibilitatea unei asemenea evoluții nu putea fi admisă categoric de administrația centrală otomană. Situația creată și demersul lui Constantin Mavrocordat l-a determinat pe *sultân* să emită o poruncă adresată *vezîr*-ului Mehmed *pâșa*, *muhafîz* de Bender, să nu îngăduie și să nu permită trecerea cazacilor peste fluviul Nistru, pentru a se stabili în Moldova, iar cei stabiliți să fie îndepărtați [98, p. 361].

Pentru a face față raidurilor căzăcimii și unei posibile intervenții a armatei ruse, Poarta a fost nevoită să mărească substanțial numărul efectivelor sale în această regiune. Chiar în primul an de război, în satele ținutului Orhei, „... lângă Davida, nu departe de Bender ...” [98, p. 389], a iernat o oaste de bosnieci, al cărei efectiv se ridica la zece mii de oameni. Locuitorii satelor respective au fost împrăștiați în alte sate. Desigur, asemenea măsuri de dislocare armată afecta serios evoluția vieții rurale din această regiune a Țării Moldovei.

Pentru apărarea hotarelor nordice, în afară de efectivele otomane, în 1736 a fost chemată oastea împărătească și a domnului Grigorie al II-lea Ghica. În iarna 1736-1737, temându-se de posibile atacuri din partea inamicului prin părțile Oceacovului, ale Moldovei și Hotinului, ortalele de *yeniceri* și de *cebelu* (oștean în armură de fer) au iernat în cetățile Chilia, Ismail și Brăila [101, p. 258].

În vara anului 1738, armata rusă s-a apropiat de Nistru. Acțiuni militare însă n-au avut loc, „... din cauza ciumei care bântuise la Bender în tot cursul anului precedent ...” [59, p. 195]. Pentru a evita pericolul unei molipsiri în masă, rușii au fost nevoiți să se întoarcă [31, p. 135]. La începutul lunii iulie 1739, trupele rusești au apărut din nou la Nistru. La Hotin, la acea dată, Poarta a concentrat o armată condusă de șase *pașa*-le și un *serasker*, care erau gata de o eventuală luptă cu rușii [232, p. 7].

La 17 august 1739, feldmareșalul Munnich a forțat Nistrul, zdrobind unitățile otomane, și la 19 august, aceștia redau rușilor cetatea Hotin [214, p. 238]. Conform raportului feldmareșalului Munnich, în prizonierat au nimerit și mulți demnitari otomani, inclusiv Colceag *pâșa*, comandantul cetății Hotin, *emîr*-ul Muleg și fiul său, *aga* de *yeniceri* Soliman. Același raport ne atestă că, pe timp de pace, garnizoana cetății Hotin se estima la circa 7.000 – 8.000 de oșteni, iar pe timp de război numărul acestora se putea ridica la 15.000 [116, p. 548].

La data 3 septembrie 1739, rușii intrau în capitala Țării Moldovei, orașul Iași. Aici, la 5 septembrie 1739 [198, p. 255-259], Munnich a semnat un tratat cu reprezentanții stărilor laice și eclesiastice ale Țării Moldovei. După ce a fost încheiată această convenție, Munnich s-a întors la

Hotin. La un moment dat, feldmareșalul a hotărât dărâmarea cetății, poruncind să facă „... găuri pe sub cetatea Hotinului să puie lagumuri să-l spargă; dar apoi nu l-au spart ...” [155, p. 191]. Acest fapt ne denotă, o dată în plus, importanța deosebită a cetății Hotin, indiferent sub al cui control se află.

După încheierea păcii de la Belgrad, la data 18 septembrie 1739, armata țaristă a fost nevoită să se retragă din Țara Moldovei. În urma tratatelor dintre părți, Hotinul a fost reîntors Imperiului Otoman. Domnul Grigorie Ghica a primit poruncă de la *sultân* să-l trimită pe Ahmed *pâșa*, care se afla lângă el, cu o parte din oaste să ia în primire de la ruși cetatea Hotinului, potrivit prevederilor tratatelor încheiate [98, p. 483]. În scurt timp, în cetatea Hotinului a fost reinstaurată administrația otomană. Ținutul Hotin, prin *fermân*-ul *sultân*-ului Mahmud I din 28 aprilie - 7 mai 1740 [263, p. 241-243], adresat lui Sarî Ahmed *pâșa*, *muhafiz* de Hotin, a fost retrocedat domnului Țării Moldovei Grigorie al II-lea Ghica. În act se atenționează că ținutul Hotin a fost retrocedat lui Grigorie al II-lea Ghica în schimbul majorării *hârac*-iului țării cu cinci mii de *guruș* (groși), iar soldele oștenilor din cetatea Hotin urmau să fie suportate de domn [263, p. 241-243]. Decizia a fost condiționată de mai mulți factori: mari cheltuieli suportate la zidirea noii cetăți, soldele grele ale *nefer*-ilor (arnăuți), multiplele obligații impuse Țării Moldovei de către *vezîr*-ul și apropiații săi, așezați la Hotin, fuga *re'âyâ*--lei din acest ținut. Probabil, un motiv în plus ce a determinat restituirea ținutului Hotin Țării Moldovei a fost loialitatea domnului Grigorie vodă în timpul războiului ruso-austro-otoman din anii 1735-1739.

Imediat după restituirea ținutului, țării i-a fost retrocedată și vama de la Hotin. La cererea domnului, *sultân*-ul Mahmud I ordonă *muhafâz*-ului și *naib*-ului din Hotin să faciliteze perceperea taxelor vamale de la negustori în punctul de vamă din afara cetății [263, p. 244-245]³⁰. Schimbarea statutului administrativ al ținutului Hotin a generat anumite modificări de ordin fiscal. Atunci când ținutul se afla sub jurisdicția Porții, această unitate administrativă a fost populată cu copti musulmani și creștini, supuși la plata *hârac*-ului și dărilor fixe, percepute pentru întreținerea vechiului palat. Trecerea ținutului Hotin sub jurisdicția domnului Țării Moldovei a creat anumite complicații de ordin fiscal. Din această cauză, la 6-15 iunie 1740, *sultân*-ul emite un ordin către domnul țării privind *hârac*-ul anual de 70620 *akce*. După realipirea ținutului la Țara Moldovei, această sumă, percepută mai înainte direct de la copti, acum este adăugată *cizye*-i țării, începând cu anul 1740 [263, p. 245-247].

Integrarea ținutului Hotin în Țara Moldovei s-a efectuat foarte rapid. Primind *fermân*-ele respective, domnul „... a numit îndată din partea sa ispravnic al ținutului Hotin pe Lupu, fost aga ...” [98, p. 489], care va avea în grija sa toate afacerile ce țineau de respectivul ținut. Pe 16 iunie

³⁰ După Valeriu Veliman, „pat bași” are sensul de „capătul podului”.

1740, Grigorie Ghica emitea un așezământ ce reglementa *bir*-ul locuitorilor din ținutul Hotin, care „... s-au dat iarăși în seama și stăpânirea țării ...” [95, p. 215]. Un interes vădit l-au manifestat boierii moldoveni, care încercau recuperarea moșiilor pe care le aveau în aceste părți până la hotărnicia otomană. Este relevantă, în acest sens, scrisoarea semnată de marele dragoman Ioan Teodor Calimachi fratelui său Dumitrașcu. Acesta constată că ținutul Hotinului a fost reîntors recent Țării Moldovei și-l roagă să se intereseze despre moșiile de familie pe care le aveau acolo în stăpânire până la 1715 și dacă era posibil acum de a le recupera [171, p. 138]. Aceste constatări ne demonstrează că instituția domniei depunea eforturi maxime pentru impulsionarea procesului de reintegrare a ținutului.

Dar această integrare teritorială a ținutului Hotin cu țara n-a fost realizată definitiv, deoarece, în scurt timp, ținutul a fost transformat din nou în *kâza*. Noua modificare a fost cauzată de conflictul apărut între domn și tătarii lipcani de la Hotin. Lipcanii au intervenit pe lângă *vezîr* cu rugămintea ca ținutul Hotin să fie cedat lor contra la o sută de pungi și a întreținerii garnizoanei din cetate. Administrația otomană nu s-a grăbit să accepte această propunere. Inițial, Ali-Efendi, *vezîr*-ul Porții, i-a propus lui Grigorie al II-lea Ghica păstrarea ținutului în schimbul măririi *cizye*-i țării. Domnul Țării Moldovei, motivând că nu posedă resursele bănești necesare, a refuzat plata unui *harâc*-i mărit. A urmat transformarea ținutului Hotin din nou în *kâza*.

În așa mod, jurisdicția domnului asupra acestei unități administrative s-a extins pe o durată de un singur an [98, p. 502-505]. În raportul lui Niolo Erizzo din 28 mai 1741 către dogele Veneției, se menționează că Hotinul a fost prefăcut din nou în *pașalâk* [118 a., p. 682]. Administrarea acestui teritoriu i-a fost încredințată lui Celceag *pâșa*. Dar, după trei zile de la sosirea sa la Hotin, el moare. Acest prilej a fost folosit de Suleiman *pâșa*, care trimite la Grigorie Ghica pe *capuchehaia* și *baș-cuhadâr*-ul său, ca acestea să insiste pe lângă domnie, iar domnul să intervină în favoarea sa la Istanbul. Ținând cont de povara ce urma să cadă asupra țării, în caz de trecere prin Moldova spre cetatea Hotin a unui nou *pâșa*, dar și prin trecerea lui Suleiman *pâșa* spre capitala otomană, Grigorie Ghica a hotărât să-l ajute ca să i se dea lui Hotinul. Datorită stăruinței domnului și a oamenilor apropiați, *olat*-ul Hotinului „... a fost dat prin firman împărătesc lui Suleiman-pașa ...” [119, p. 251], cinstit de împărăție cu trei tuiuri.

De asemenea, anumite schimbări de ordin administrativ intervin și în *olat*-ul Bender. La ordinul *sultân*-ului, Numan-pașa, cărmuitorul Benderului, a fost numit căpetenie în Anatolia [119, p. 257], iar în locul lui a fost desemnat Abdulah Muhsunoglu *pâșa*. La acea dată, în cetatea Benderului se duceau ample lucrări de reclădire a cetății. Domnul a primit ordin să dea diferite materiale de construcție, două sute de care, precum și numărul necesar de salahori. Cantitatea mare a cherestelei i-a înspăimântat pe locuitorii ținuturilor Orhei, Lăpușna și Soroca. Ținuturile respective erau situate în imediata vecinătate cu olaturile otomane. Imensele contribuții i-au

determinat pe locuitorii respectivelor ținuturi să părăsească satele și să fugă în Bugeac ori în unitățile administrativ-teritoriale aflate sub directa jurisdicție a Porții.

O informație importantă găsim într-o scrisoare din 28 octombrie 1741, adresată de Constantin Mavrocordat lui Iordache postelnicul, *capuchehaia* de Hotin, referitor la cererea lui Samsongi-Ali *aga*, care dorea să împrumute 10 pungi de bani. Domnul atenționează că, deoarece a preluat domnia recent, nu dispune de suma necesară, dat fiind faptul că nu a strâns *harâc*-ul. Totodată, accentuează că până acum domnii au împrumutat bani de la *pâșa*-le și niciodată n-a fost invers [168, p. 115]. Acest fapt ne demonstrează că domnii Țării Moldovei, până atunci, aveau drept creditori nu numai negustori și funcționari din Fanar, dar și pe *pâșa*-lele din olaturi.

La rândul lor, tătarii lipcani, din cauza cărora ținutul a fost trecut sub jurisdicția Porții, denunță la împărăție pe fostul pârcălab Lupul Anastasă, precum că acesta ar fi colaborat cu rușii. Reacția centrului a fost promptă și, la 10-19 decembrie 1741, a fost emis *fermân*, prin care *sultân*-ul Mahmud I îi poruncise lui Constantin Mavrocordat și unor dregători otomani staționați la Hotin să-l prindă și să-l închidă pe Lupu Anastasă, fost pârcălab de Hotin, care trădase interesele Porții în favoarea Rusiei țariste, iar averea lui să fie trecută în *defter* și confiscată [120, p. 235-236].

În anumite momente, tensionarea relațiilor dintre domnie și populația musulmană se producea din cauza unor înțelegeri anterioare, care nu erau respectate de ultimii. Drept exemplu ne servește faptul că, pentru utilizarea pământurilor din așa-numita fâșie de „două ceasuri” din apropierea Bugeacului, musulmanii de la Bender erau impuși să plătească în continuare boierilor și vistieriei plata pentru arendă [74, p. 133]. Unii dintre aceștia, sub diferite pretexte, încercau să se eschiveze de la această plată. Domnul Constantin Mavrocordat insista ca arendașii să achite plata pentru arendă, apelând la autoritățile otomane de la Bender.

O altă neînțelegere era legată de atrocitățile *lâzi*-lor musulmani, provocate în Moldova. Acești *lâzi*, contrar înțelegerilor între autoritățile țării și Imperiul Otoman, se așezau în Țara Moldovei, afectând prin activitatea lor comerțul autohton. Pentru a reglementa aceste samavolnicii, între 4-13 noiembrie 1747, a fost emisă porunca *sultân*-ului Mahmud I, adresată *vâlî*-ului de Vozia, *kâdi*-ilor și *naib*-ilor din preajma Moldovei, precum și *zabit*-ților de *yeniceri* din Hotin, Bender și Brăila, la cererea domnului Grigorie al II-lea Ghica, ca „... tâlharii lazi care se încumetă la asemenea excese și răutăți în principatul Moldovei ... să fie scoși și alungați din principatul menționat ...” [263, p. 305].

Controversele de acest gen se completau cu anumite complicații de ordin ecleziastic. Astfel, Cronica Ghiculeștilor ne informează că „... mitropolitul Proilavului a luat firman împărătesc ca să alipească ținutul Hotinului la eparhia sa ...” [98, p. 643]. Această intenție era totalmente contrarie intereselor clerului din Moldova și, din această cauză, boierii, împreună cu mitropolitul și cu episcopii, ținând cont că ținutul Hotinului era din vechime unit cu episcopia din

Rădăuți, prin urmare, cu Țara Moldovei, intervin pe lângă Constantin Racoviță cu rugămintea ca acesta să dobândească alt *fermân*, prin care cel dintâi să fie anulat. Efortul domnului a reușit. De la Poartă a fost trimis un nou *fermân*, în care se atenționa ca ținutul Hotinului să nu se desprindă de la eparhia Moldovei, dar să rămână unit cu ea, precum a fost și în trecut [98, p. 643].

Domnia lui Matei Ghica a avut efecte benefice pentru țară. Conducerea înțeleaptă a domnului a determinat o anumită stabilitate și mulțumire în sânul supușilor săi. Faima domniei lui Matei Ghica s-a răspândit repede în afara hotarelor țării. Aceasta a servit drept pretext ca să se întoarcă „... peste 4.000 (persoane – n. n.) din raialele țării, care se risipiseră în părțile Hotinului și ale Țării leșești și s-au așezat să trăiască în țara lor ...” [98, p. 667]. Prin urmare, în timpul acestei domnii înregistrăm un proces invers perioadei anterioare, când supușii domnului erau nevoiți să fugă în *kâza*-le și pe teritoriul statelor vecine.

Semnificativă este poziția ocupată de domn în cazurile când *bey*-i din *kâza*-le încercau să se amestece în treburile interne ale Moldovei. În acest context, Matei Ghica a fost nevoit să înfrunte și conflictul cu Muhsunoglu Mehmed *pâșa*, administratorul Hotinului. Acesta, dorind să-și sporească veniturile, „... a făcut arz la împărăție, arătând că din timpurile vechi a fost obicei ca locuitorii Hotinului și cei dimprejur să are și să semene pe pământul Moldovei, căci ținutul Hotinului nu era îndeajuns pentru nevoile lor, dar de câțiva ani domnii Moldovei îi opresc și îi gonesc ...” [98, p. 681]. Poarta n-a dat crezare cererii lui Muhsunoglu Mehmed *pâșa* și a trimis *fermân* [98, p. 681] lui Matei Ghica și lui *capugi-bașî* Mustafa *aga* să cerceteze atent dacă a fost un asemenea obicei vechi și unde semănau pe atunci locuitorii Hotinului. Cazul a fost discutat la curtea domnească din Iași de față cu domnul, *kapucibașii*, trimișii *pâșa*-lei și boierii pământeni, care se aflau la acea dată în capitală. Discuțiile au avut un caracter aprins, în anumite momente se ajungea la ceartă, dar hotinlii nu au reușit să dovedească că arzul făcut de Muhsunoglu Mehmed *pâșa* la Poartă se baza pe vechile obiceiuri. În final, ca răspuns la cererea domnului, a fost „... scos firman, poruncind să se respecte întocmai obiceiul vechi, adică hotinlii să nu aibă voie să treacă peste hotarele vechi ...” [98, p. 683].

Deși administrația centrală a Porții a optat în folosul părții moldovenesti, hotinlii continuau să încalce teritoriul Țării Moldovei. Acest fapt a servit drept motiv pentru emiterea unei noi porunci imperiale din 21-26 august 1753, adresată *muhafizului* de Hotin, Mehmed *pâșa*, *naib*-ului, *defterdâr*-ului, *aga*-lelor, *zabit*-țiilor din cetate să reglementeze practicarea agriculturii pe teritoriul Țării Moldovei de către locuitorii a 58 de sate din ținutul Hotinului [263, p. 325].

Tot în acest an, din nou a fost evocată problema *lâzi*-lor. Pentru a preveni abuzurile din partea lor, Matei Ghica „... și-a dat o deosebită silință să curețe cu totul întreaga țară de lazi, precum și ținuturile de lângă Hotin și, mai ales, pe cele de lângă Bender, Orhei, Lăpușna și Soroca, care erau pline de câșle și de vite de-ale turcilor, care pricinuiau raialelor suferințe fără leac și de

nedescriș ...” [98, p. 689]. La ordinul domnului, au fost dăruite 1600 de *kâșle* situate pe pământurile Moldovei.

Unitățile administrativ-teritoriale aflate la *serhat*-ul Imperiului Otoman prezentau interes strategic pentru diplomația statelor europene. Acest fapt reiese din corespondența solului francez Dessalleurs din primăvara anului 1754, care relatează că menține relații amicale cu *pâșa* de la Hotin [116, p. 659], iar acesta demonstrează simpatii față de Franța. Datorită bunelor relații stabilite cu *pâșa*-ua Hotinului, această *kâza* și în anul următor s-a bucurat de atenția diplomației franceze. Astfel, la 2 iunie 1755, baronul Francois de Tott anunță Ministerul Afacerilor Străine despre necesitatea plasării unui observator în cetatea Hotinului. Această intenție era susținută și de ambasadorul Franței la Istanbul, care, la 24 iulie 1755, scria lui Durand, ministrul Franței la Varșovia, despre utilitatea stabilirii unui post de corespondență la Hotin. La 15 august 1755, Ministerul Afacerilor Străine îl înștiința pe diplomatul francez Charlie Gravier Vergennes despre inițiativa lansată de către de Tott, care opta pentru înființarea postului de rezident la *kâza*-ua Hotin, pe care o considera extrem de convenabilă. Ambasadorul francez nu susține această inițiativă, considerând că acțiunea dată este impracticabilă. Discuții pe marginea subiectului în cauză s-au purtat până în primăvara anului 1756, dar, după retragerea lui de Tott de la Hotin, ele au fost abandonate [116, p. 659].

Încheierea de succesiune la tronul Imperiului Habsburgic a fost urmată de perioada „răsturnărilor de alianțe” în Europa. Principalele puteri europene au pus în joc toată școala diplomației lor, ca să obțină cât mai multe avantaje posibile. „Războiul de șapte ani” avea să influențeze puternic orientarea politicii statelor europene, inclusiv a Porții. Noua conjunctură a determinat administrația centrală să emită o poruncă adresată domnului Țării Moldovei, Scarlat Ghica, să furnizeze „... cherestea, salahori (*cerahor*) și harabale pentru repararea cetăților Oceacov (*Ozu*), Bender, Hotin, Akkerman și Chilia (*Kili*) ...” [53, p. 255]. La 4 noiembrie 1758, în portul Galați au sosit corăbiile, care aveau la bord muniții destinate pentru cetățile Azov, Oceakov, Bender și Hotin [161, p. 399].

În 1757, moare *serascher*-ul de Bugeac Hagi Ghirai. Succesorul său Sa’adet Ghirai se revoltă contra Porții, pradă Țara Moldovei și chiar atacă cetatea Bender. Dar nogaii sunt bătuți și respinși de la Bender de către *yeniceri*, retrăgându-se la Chilia. Acțiunile lui Sa’adet Ghirai au servit ca pretext pentru mazilirea *hân*-ului Halil Ghirai, tatăl acestuia. Noul *hân* al Crimeei, Kîrîm Ghirai, conform ordinului imperial, trebuia să întoarcă țării cele jefuite. În acest sens, remarcăm doar cifra care ne evocă numărul populației restituite Țării Moldovei. Conform registrului din 12-21 noiembrie 1758, numărul locuitorilor căzuți în captivitate și retrocedați de către tătarii din neamul Yedisian, din comunitățile Orak-oglu și Ur Mehmed-oglu, precum și locuitorii *kâza*-lelor

Izmail, Chilia, Eminlik, Geabilik și Tatarpînarî, se estima la 5.874 maturi și copii, supuși [263, p. 358] ai Țării Moldovei.

Excese față de locuitorii țării aveau loc și din partea oștenilor otomani din cetățile Bender și Hotin. Aceștia, făcându-și serviciul militar, se mai ocupau și cu camăta. Ei împrumutau bani locuitorilor din satele și târgurile Țării Moldovei. Deși supușii creștini au întors împrumuturile cu dobânzi sporite la timp, odată prinși în plasă, otomanii continuau să acapareze averile acestora. Din această cauză, a fost emisă porunca *sultân*-ului Mustafa al III-lea [263, p. 381] către *vâlî*-ul de Cozia cu indicația ca el să facă cercetări și să informeze Poarta în privința exceselor comise. Cei care încălcau ordinul trimis pentru „noul nizam” al țării să fie prinși și întemnițați prin mijlocirea *zabit*-ilor.

Abuzurile oștenilor musulmani erau completate de către dregătorii otomani din aceste unități administrativ-teritoriale. În acest context, remarcăm situația când „... omul desemnat în menționata schelă (Galați) de către *nazî*-rul Chilieii, contrar vechiului obicei și împotriva înaltelor ordine, intervine și se amestecă în darea vamală și în celelalte dări obișnuite ...” [263, p. 387], ce constituia o prerogativă a domniei, situație atestată documentar înainte de 30 august 1760 [263, p. 387]. De asemenea, erau încălcate „... părțile de la Sarâsu (Sărata Galbenă – V. V.) și pârau (bogaz) Pânzăreni (?) (*Pizeren*), care sunt hotarul stabilit al principatului menționat, înființează (*nazî*-ul Chilieii), fără sinet, construcții și locuințe în cuprinsul hotarului distinct și stabilit al pământului Moldovei, precum și în schela Galați ...” [263, p. 387]. Este semnificativ faptul că, în anul 1760, Chilia face parte din sangeacul Akkerman [263, p. 388].

În anumite cazuri, redevența pentru demnitarilor otomani aflați la Hotin, Bender și Akkerman era achitată de către domnii Țării Moldovei. Această sumă era scoasă din *cizye* percepută de către Poartă. Drept confirmare ne servește porunca *sultân*-ului Mustafa al III-lea din 30 august 1760, prin care i se comunică domnului Țării Moldovei, Ioan Teodor Callîmachi, hotărârea privind anularea plății din tributul țării, începând cu anul 1173 H. (1759-1760), a sumei de 22. 600 de guruși, ce era oferită anual comandanților din cetățile Hotin, Bender și Akkerman, și transferarea redevențelor anuale către *muhafâz*-ii din ultimele două cetăți de 10.000, respectiv 2500 guruși, în contul *harâc*-ului Țării Românești și al veniturilor fiscale, percepute de administrația Chilieii [263, p. 389-393].

La 1763, are loc un nou conflict cu polonii, în care intervin și funcționarii cetății Hotin. *Kâdi*-ul Hotinului, Mehmed *efendi*, pe 23 august 1763 [120, p. 277], scria la Istanbul că panii poloni au înființat noi vaduri de trecere peste Nistru, deși existau locuri speciale de trecere a negustorilor dintr-o parte în alta. El cerea să se emită un *fermân* pentru respectarea vechiului obicei în această privință și solicita mustrarea lui *kapici kethudâsi* (locțiitorul intendentului) al Țării

Moldovei pentru faptul că nu a anunțat administrația centrală despre situația creată la *serhad*-ul de nord al Imperiului Otoman.

O interesantă descriere a Hotinului ne-a lăsat ambasadorul Porții Resmi Ahmed *efendi* la întoarcerea sa din Prusia, poposind pe 4 septembrie 1763 [102, p. 293] în această localitate. El relatează că pentru paza Hotinului se numea un *emîn* sau *vezîr*, iar satele din această *kâza* „... erau împărțite sub formă de *odjaklık* ostașilor de acolo ...” [102, p. 293]. Dar aceste posesiuni cu drept de moștenire, condate *yeniceri*-lor, probabil, nu le satisfăceau necesitățile. Din această cauză, ei prădau periodic Țara Moldovei. Pentru a curma asemenea nelegiuiri, era necesară intervenția factorilor de decizie de cel mai înalt nivel. Drept urmare, este emisă porunca *sultân*-ului Mustafa al III-lea din 20 iulie - 6 august 1766, care îi avertizează pe *zabit*-ul de *yeniceri* din Hotin și pe toți oștenii din această cetate asupra necesității respectării dispozițiilor administrației centrale privind interdicția încălcării hotarelor și a autonomiei Țării Moldovei [263, p. 358]. În caz de nesupunere, ei erau amenințați cu pedepse aspre.

Războiul civil declanșat în regatul Reci Pospolitei a avut anumite repercusiuni asupra evoluției evenimentelor din *kâza*-lele situate la hotarele de nord ale Imperiului Otoman. Operațiunile trupelor ruse din Podolia împotriva confederațiilor erau secondate de cele poloneze, comandate de către Xawer Branicki, maestrul de vânătoare al coroanei [82, p. 119]. La jumătatea lunii mai 1768, el ocupă poziții la hotar cu *kâza*-ua Hotin și cu Țara Moldovei, încercând să atragă de partea sa armata Confederată, comandată de Joachim Potocki. Operațiile militare, desfășurate în imediata vecinătate cu granițele sale, în care era implicată și Rusia, a determinat Poarta să-și întărească cetățile de margine. Pentru realizarea acestui obiectiv, „... s-au dat vizirului Elhadj-Husein pașa, muhafiz de Bender, vizirului Esseid-Halil pașa, muhafiz de Hotin, și vizirului Mustafa pașa, muhafizul de Oceacov, câte 2000 de ostași pedestri și un număr de vreo 4000 de ieniceri, gebegii și tunari, cu multe muniții ...” [102, p. 495]. Totodată, s-au emis porunci comandanților din aceste cetăți ca ei să procure *zahire*-le, pesmeți și alte provizii, să repare locurile de trecere, „bănuindu-se că războiul va începe din nou, dacă nu se va ajunge la vreun rezultat în urma schimbului de scrisori dintre cele două împărății” [102, p. 495] ³¹.

Rezumând cele expuse, putem concluziona că prezența regelui Suediei Carol al XII-lea la Bender crea probleme nu doar de ordin local, dar și regional. Tentativele sale de a declanșa un nou război între Imperiul Otoman și Rusia țaristă, parțial, au reușit. Cu toate acestea, prin tratatul de pace semnat la Adrianopol, la 13/24 iunie 1714, se pune capăt ostilităților otomano-ruse. În urma semnării tratatului, pentru a-și compensa eforturile depuse în timpul războiului contra Imperiului Rus, Poarta a hotărât anexarea cetăților Hotin și Soroca. La rândul lor, tătarii din Bugeac,

³¹ Se are în vedere Rusia și Imperiul Otoman.

folosindu-se de faptul că populația băștinașă s-a refugiat în zona Codrilor și teritoriile de pe cursul inferior al Prutului au rămas, practic, pustii, își largesc stăpânirea spre ținuturile Lăpușnei, Orheiului și Tigheciului. După anexarea cetății Hotin, la 1715, a urmat anexarea întregului ținut și înființarea unei noi unități teritorial-administrative otomane. Acest fapt amplifică și mai mult amenințarea securității și statutul politico-juridic al Țării Moldovei.

Crearea unei noi circumscripții s-a soldat și cu reglementări de ordin administrativ-teritorial, efectuate de către Poartă. Inițial, în componența *nahie*-lei Hotin au intrat circa 20 de sate locuite, iar pentru protejarea *re'âyâ*-lei de constrângere, restabilirea și renașterea satelor distruse au fost numiți *aga*-le locale și *mubașir*-i.

Stabilitatea de care se bucurau țăranii în *kâza*-ua Hotin a devenit atractivă pentru cei din ținuturile apropiate ale Țării Moldovei. Pentru a stopa exodul țăranilor, domnul Mihai Racoviță intervine pe lângă Poartă. Acest demers a avut un rezultat contrar, deoarece leza interesele *timâr*-ioșilor. Aceștia intervin pe lângă administrația centrală, în consecință, are loc o nouă rășluire teritorială din contul Țării Moldovei. Peste un an, aceste pământuri vor fi retrocedate contra unei sume de 10.000 lei. Reconstrucția cetății Hotin, creșterea numărului garnizoanei și consolidarea bazei militare transformă această *kâza* într-o pistă benefică de inițiere a expedițiilor militare de către Imperiul Otomană contra Imperiului Habsburgic.

Tentativele regatului Reci Pospolitei, după semnarea păcii de la Passarowitz, de a obține de la Sublima Poartă, cu ajutorul Habsburgilor, anumite concesi teritoriale la est de Carpați sau, cel puțin, dărâmarea cetăților situate în spațiul pruto-nistrean, unde staționau garnizoanele otomane, au suferit eșec.

Un rol important în soluționarea litigiilor apărute în legătură cu stabilirea sau schimbarea liniei de demarcare a hotarului îl jucau *pâșa*-lele din circumscripțiile otomane. Astfel, Abdi *pâșa* intervine în favoarea domnului Mihai Racoviță, pentru a-i îndepărta pe tătarii nogai din teritoriile pe care aceștia le-au ocupat în 1713.

Unitățile militare otomane, care staționau în cetățile Chilia, Akkerman, Ismail, participau activ la înăbușirea rebeliunilor militare, declanșate împotriva Porții de unele căpetenii ale tătarilor, precum Adil Ghirai *kalgy*. Cu toate acestea, revoltele nogailor provocau noi litigii de hotar, rezolvate pe seama Țării Moldovei. În februarie 1728, tătarii nogai, pentru a sălășlui, mai primesc un ținut situat între râurile Prut și Nistru, cunoscut ca cele „32 de ceasuri în lungime și 2 ceasuri lățime”.

Spaima și incertitudinea în rândul populației creștine de la hotarele estice ale Țării Moldovei i-au determinat pe o parte din aceștia să-și găsească refugiul în *olat*-urile otomane. Administrația centrală otomană a cerut să nu se înregistreze supușii Țării Moldovei, deoarece acest fapt provoca nu doar nemulțumirea domnului țării, dar leza și interesul fiscului otoman. Totodată,

după atenuarea revoltei tătarilor, se înregistrează și un proces vice-versa de migrație a creștinilor din *kâza*-ua Hotinului în ținutul Cernăuți.

Un factor non-neglijabil în timpul războiului ruso-otoman din anii 1735-1739 în regiunea cetății Bender au devenit cazacii, conduși de hatmanul Filip Orlic, situație ce a determinat Poarta să ia măsuri hotărâte, pentru a nu permite trecerea cazacilor peste Nistru și stabilirea lor în Țara Moldovei.

Creșterea efectivelor militare otomane în „*re'âyâ*-lele” situate în spațiul pruto-nistrian s-a soldat cu un nou eșec. În urma unei înfrângeri zdrobitoare, suferite pe data de 17 august 1739, rămășițele arimatei otomano-tătare se retrag pe Prut în jos, iar cetatea Hotin este preluată de feldmareșalul Munnich. Incapacitatea de rezistență a otomanilor împotriva rușilor, într-o scurtă perioadă de timp, i-a permis lui Munich să pună stăpânire pe întreaga Țară a Moldovei.

În urma semnării păcii de la Belgrad, armata țaristă se retrage din Țara Moldovei, iar cetatea Hotinului trece sub controlul Porții. O altă soartă decât cea a cetății, pentru o scuită perioadă de timp, l-a avut ținutul Hotinului. Prin *fermân* împăărătesc ținutul Hotinului a fost retrocedat Țării Moldovei. Restituirea ținutului respectiv s-a făcut în schimbul majorării *harâc*-ului țării cu cinci mii de *guruș* și loialității lui Grigorie al II-lea Gica față de Imperiul Otoman în timpul războiului ruso-otoman din anii 1735-1739.

Noul statut administrativ al ținutului Hotin nu a fost de durată. Intervenția tătarilor lipcani pe lângă *vezîr* și imposibilitatea acceptării măririi *cizye*-i țării a avut ca efect transformarea din nou a ținutului în *kâza*. Relațiile dintre domnie și populația musulmană deseori se complicau din cauza nerespectării unor înțelegeri anterioare la care au ajuns părțile. Acestea au generat atrocități ale *lâzi*-lor în Țara Moldovei și complicații de ordin ecleziastic. În asemenea situații, instituția domniei intervenea pe lângă factorii de decizie ai Imperiului Otoman. Deseori, asemenea direferendumuri se rezolvau în favoarea intereselor Țării Moldovei.

Tentativele *bey*-ilor de a se amesteca în treburile interne ale Țării Moldovei, ca în cazul cu Muhsunoglu Mehmed *pâșa* de Hotin, care își dorea să-și sporească veniturile pe seama pământurilor din afara *kâza*-lei, întâmpinau o rezistență dură și de succes din partea domniei.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, datorită așezării strategice, *kâza*-lele otomane situate în spațiul pruto-nistrian se bucurau de un interes sporit din partea reprezentanților diplomatici ai statelor europene.

Tensiunile de hotar cu Imperiul Rus și regatul Poloniei, necesitau sume financiare importante pentru menținerea efectivelor militare otomane în spațiul respectiv. Urgențele în asemenea cazuri erau achitate de către domnii Țării Moldovei demnitarilor otomani, aflați la Hotin, Tighina și Akkerman, iar suma achitată era scoasă din *cizye*-aua țării.

Intensificarea operațiunilor militare desfășurate în imediata vecinătate cu hotarele sale, operațiunile trupelor țariste în Podolia împotriva confederațiilor polonezi au determinat Poarta să-și întărească cetățile de margine, în eventualitatea unui nou război cu Imperiul Rus.

4.2. Situația „*re'âyâ*-lelor” în contextul războaielor ruso-otomane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Lichidarea „*re'âyâ*-lelor”

Agravarea situației din Polonia și refuzul împărătesei Ecaterina a II-a de a-și retrage trupele din regat, precum și insistențele ambasadurilor Franței și Austriei, au determinat Poarta să declare, la 6 octombrie 1768, război Imperiului Rus [298, p. 70-74; 116, p. 766]. Drept urmare, Imperiul Otoman se pronunță deschis în favoarea Confederației de la Bar și devine protectoarea ei. La 29 octombrie 1768, *pâșa* de Hotin scrie lui Xawer Branicki că avea ordin de protejare a confederalilor contra tuturor celor care vor încerca să-i atace [82, p. 188]. Pentru întărirea forțelor otomane și supravegherea deplasării trupelor rusești, în data 31 decembrie 1768, la Hotin a venit *hân*-ul tătarilor împreună cu ordia sa [158 a., p. 569].

Remarcăm că autoritățile otomane din *kâza*-ua Bender manifestau un respect deosebit față de *hân*-ii tătari din Crimeea [74, p. 35], datorită faptului că *hân*-ii crâmleni se socoteau descendenți din neamul lui Cingiz-han, iar acesta era cel mai nobil neam din neamurile turco-mongoloide. Acest fapt este confirmat de relatarea baronului de Tott, care, în iarna anului 1768-1769, sosea din Crimeea, însoțindu-l pe Kîrîm Ghirai *hân*. El scria că, atunci „... când se apropie hanul, acest vizir, urmat de o suită numeroasă, descălecă împreună cu trupa sa și, apropiindu-se acest principe, se închină adânc, apoi se întoarce să-l însoțească, mergând pe jos înainte, doar după această dovadă de respect a primit voie de a încăleca din nou și a însoți pe Kîrîm Ghirai până la Nistru, care ne despărțea de cetate ...” [59, p. 616].

După ce tătarii au trecut pe la Bender la începutul anului 1769, Ioan Canta atestă că „... toată puterea turcească și tătarască să suisă în capul țării la cetatea Hotinului și țara se bejenise ...” [48, p. 176]. Conform unor surse, Imperiul Otoman pregătise pentru acest război o armată imensă, care număra 600.000 de ostași [298, p. 108] și 700 de piese de artilerie. Forțele respective au fost împărțite în trei și distribuite la Oeakov, Hotin și Azov [119, p. 457].

Operațiunile militare au fost începute în martie 1769. Corespondența lui Bianchi către Brognard ne dezvăluie că un corp de armată rusă de aproximativ 70.000 soldați a trecut râul Nistru și a asediat trei zile cetatea Hotin. Tentativa rușilor s-a soldat cu eșec, focul artileriei otomane i-a silit să se retragă. Însuflețite de acest succes, oștirile otomane organizează o incursiune peste râul Nistru, în apropierea Cameniței, avându-l drept comandant pe *serașker*-ul Hotinului, Abaza-Mehmed *pâșa*. Atacul s-a soldat cu un adevărat dezastru pentru otomani. Din cei 60.000 de soldați scapă doar Abaza-Mehmed *pâșa* și un mic număr de oameni. Vestea acestei înfrângeri s-a

răspândit repede în rândurile oastei islamice. După cum remarcă cronicarul turc Ahmed Vasîf, „... știrea împrăștierii și nimicirii soldaților aflați în oastea vizirului <Abaza> Mehmed pașa, serascher de Hotin, a pricinuit o descurajare și o deplasare printre oamenii din oastea împărătească ...” [102, p. 300].

Situația s-a complicat și pentru trupele otomane staționate la Bender. Lipsa de provizii în depozitele cetății, întârzierea sosirii la timp a *zahire*-lelor provocau fuga zilnică din oastea imperială a 2000-3000 de oameni [102, p. 300]. Atacul întreprins de cazaci și jefuirea împrejurimilor cetății Oceakov l-au determinat pe *vezîr*-ul Suleymân *pâșa*, *muhafîz*-ul acestei cetăți, să se adreseze după ajutor. Drept răspuns, s-a dat ordin să fie recrutați circa 3.000 de ostași de sacrificiu (*dalkilic*) și 2.000 de pedestri de prin părțile Ismailului și Chilieii, care trebuiau să vină în sprijinul oastei islamice aflate la Oceakov.

Luptele dintre armată țaristă și otomană au continuat și în regiunea Hotinului. La începutul lunii mai, rușii întreprind un nou atac asupra cetății Hotin. Apărătorii fortăreței reușesc să-i respingă, dar în a doua jumătate a lunii, trupele țariste obțin două victorii consecutive asupra musulmanilor [119, p. 458-459]. Pierderile suferite în urma acestor înfrângeri au determinat comandamentul armatei otomane să ia măsuri în vederea regroupării forțelor și modificării la capitolul cadrelor. La inițiativa *vezîr*-ului, valiul Rumeliei Mehmed *pâșa* este numit *serasker* la Hotin. Lui i-a fost încredințată o armată de circa 100.000 de oameni, care trebuia să vină în ajutorul corpului de ostași aflat la Hotin [119, p. 524].

După ce cetatea Hotinului a fost cucerită, ea a fost pusă sub administrarea militară rusă [150, p. 205]. Administrația civilă a ținutului a fost restituită domnului Grigore al III-lea Ghica (1768-1769), care l-a delegat în ținut pe reprezentantul său – pe pârcălab [150, p. 205]. Noua administrație țaristă, pentru a-i atrage de partea sa pe boierii pământeni, hotărî restituirea satelor și moșiilor din ținut vechilor proprietari [28, p. 137].

Următorul bastion important ce trebuia luat de către ruși, după ce a fost cucerit Hotinul, era cetatea Bender. Atacul corpului de armată ce număra aproximativ 20.000 de oameni a fost respins de *serasker*-ul Benderului și *hân*-ul tătar. Dar situația în zona pruto-nistreană rămâne în continuare incertă pentru otomani. Moralul decăzut al soldaților, pierderea influenței căpeteniilor militare, dezertarea în masă, au afectat puternic capacitatea de luptă a forțelor militare de care dispunea Poarta în regiune. Conjunctura prielnică a fost folosită de către ruși, care, în noiembrie 1769, atacă și ocupă orașul Galați. Cronicarul turc Ahmed Vasîf relatează că acțiunile armatei țariste erau salutate și susținute de către populația creștină din Țara Moldovei [28, p. 137].

După ce a fost cucerit orașul Galați, un efectiv de ostași ruși s-a îndreptat spre localitatea Reni-Tomaroa. Intervenția promptă a *kapicibași*-ului Daghestani Ali *aga* s-a soldat cu victoria otomanilor și renunțarea temporară a rușilor de a ocupa această localitate [150, p. 308].

Realansarea operațiunilor militare avea loc în primăvara anului 1770, când *hân*-ul Kaplan Ghirai al II-lea pornește expediția de recucerire a Țării Moldovei, inițiativă soldată cu un eșec total, datorită tacticii de luptă aplicate de către trupele ruse. Rezistând atacului aliaților tătaro-otomani, armata a II-a, condusă de generalul P. I. Panin, forțează râul Nistru și, la 15 iulie 1770, înconjoară cetatea Bender [74, p. 137]. Construind sub valul de pământ al cetății o mină, în care au introdus butoaie de pulbere, pe data de 14 septembrie, rușii au produs o explozie. A urmat asaltul general, care s-a soldat cu capitularea, în dimineața zilei de 15 septembrie 1770, a garnizoanei otomane conduse de Mehmed *emîn* [74, p. 137]. În timpul asaltului, artileria rusă nu a cruțat orașul, care, practic, a fost distrus. Conștient de importanța strategică, pe care o avea cetatea și orașul Bender, divanul Țării Moldovei trimite la Petersburg o delegație, care avea drept misiune să intervină pe lângă Ecaterina a II-a cu rugămintea să fie retrocedată Țării Basarabia, în special cetatea Benderului, care era numită „cheia Bugeacului și a Dunării” [16, p. 207]. Această solicitare a fost respinsă de guvernul rus, iar Benderul cu cetatea și localitățile din jur a trecut în subordonarea comandantului armatei țariste P. A. Rumeanțev.

În timpul asediului, mulți locuitori din Bender s-au refugiat în alte localități, care au fost expuse mai puțin restriștilor războiului. Acest fapt a servit drept un motiv în plus pentru autoritățile militare ruse de a mobiliza locuitorii din satele apropiate la repararea cetății [74, p. 138]. Din cauza concentrării unui număr de trupe militare pe teritoriul Țării Moldovei, mizeriei și lipsurilor pe care le provoca războiul pe teritoriul țării, au fost înregistrate cazuri de ciumă [74, p. 138].

În campania din 1770, trupele ruse au atacat și cetățile din sudul Țării Moldovei. La 26 iulie 1770, cetatea Ismail s-a predat rușilor, practic, fără a opune vreo rezistență. Dacă Benderul, în urma asediului, aproape a fost distrus, atunci Ismailul, conform raportului generalului P. A. Rumeanțev din 2 august 1770, adresat Ecaterinei a II-a, „... a fost ferit de distrugeri. Moldovenii și armenii, care locuiesc în el, își continuă ocupațiile de construire a caselor și de comerț ...” [74, p. 188]. Probabil, după ce rușii au transformat Benderul în ruină, și-au dat seama că în pierdere rămân, în primul rând, ei, iar pentru a restabili orașul și cetatea din nou, erau necesare importante resurse materiale și umane. O altă cauză care a înlesnit cucerirea Ismailului, credem că a fost rezistența slabă a garnizoanei otomane [28, p. 138].

Trecerea cetății Ismail în mâinile rușilor a afectat starea de spirit a ostașilor otomani aflați la Chilia. Despre aceasta ne vorbește o scrisoare, datată cu 1 august 1770, când din Chilia la Ismail au sosit doi parlamentari, unde staționau trupele generalului P. A. Rumeanțev. În acest răvaș se stipula „... în Chilia nu sunt turci, dacă și sunt, doar nu mai mulți de o sută. Armeni și creștini sunt mulți. Pașa care a fost aici a plecat și nu sunt turci ...” [74, p. 91]. Deși numărul oștenilor otomani era mult diminuat, motivația enunțată de cei doi soli a fost suficientă ca principele Repnin să

asedieze cetatea Chilia. La 23 august 1770 garnizoana cetății, în număr de 3.000-4.000 *yeniceri*, a capitulat [74, p. 91].

După ocuparea cetăților Ismail și Chilia, pământurile Bugeacului, unde locuiau neamurile tătarăști, au devenit spații de manevră pentru armata rusă. Totodată, printre tătari s-a răspândit vestea că cei din tribul Jedisan, de la un timp, au găsit limbă comună cu rușii și au hotărât să rămână la locuințele lor sub protecția Imperiului Rus. Ca să nu molipsească de o asemenea idee și alte triburi tătare, *hân*-ul a dat ordin triburilor supuse să pornească cu el spre Akkerman, dar cetatea nu a putut fi salvată și, la începutul lunii octombrie 1770, garnizoana otomană a capitulat [116, p. 27].

Cucerirea Hotinului și a cetăților situate la est de râul Prut a deteriorat semnificativ linia de apărare a Imperiului Otoman la hotarele de nord ale imperiului, ceea ce i-a silit pe otomani să înceapă negocierile de pace. În perioada 24 iulie 1772 - 22 martie 1773, și-a ținut lucrările Congresul de pace de la Focșani și București. În timpul tratativelor de pace de la Focșani, delegația Rusiei țariste a înaintat cererea ca Poarta să le cedeze Benderul și alte localități [246, p. 68]. Această pretenție de ordin teritorial a fost repetată și în timpul negocierilor de la București [246, p. 79].

Modificarea poziției Imperiului Habsburgic, manifestată prin transigența în chestiunea Țărilor Române, a determinat Rusia țaristă să-și modifice cerințele înaintate ulterior. Conform tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi din 10/21 iulie 1774, articolul al XVI-lea, Imperiul Rus se obliga să „... restituie Sublimei Porți întreaga Basarabie cu Akkerman, Chilia, Ismail și cu târgurile și satele și tot ce cuprinde această provincie, după cum îi restituie și fortăreața Bender ...” [198, p. 261]. De asemenea, rușii părăseau teritoriul celor două principate, care reveneau sub suzeranitatea Porții.

O poziție fermă diplomația țaristă a manifestat-o în problema exercitării credinței. Această carte de joker, religia creștină de rit ortodox, Rusia țaristă tot timpul o va folosi în sprijinul expansiunii sale în Balcani. Punctul trei din tratat stipula că Imperiul Otoman este obligat „... să restituie mănăstirilor și altor particulari pământurile și posesiunile mai sus menționate, care le-au aparținut și care le-au fost luate în afara oricărei dreptăți, situate în împrejurimile Brăilei, Hotinului, Benderului etc., numite azi raia ...” [198, p. 261-262]. Din această prevedere rezultă că teritoriul din jurul cetăților, care, pe parcursul cuceririlor otomane, au format unități administrativ-teritoriale trecute sub directă jurisdicție a Porții, se restituiau vechilor stăpâni și, astfel, deveneau componente ale Țării Moldovei. Acceptarea unei asemenea concesi de către Constantinopol a fost o chestiune de moment, deoarece, imediat după retragerea armatei ruse din Țara Moldovei și din circumscripțiile otomane din stânga Prutului, ținuturile Hotinului, Tighinei, Akkermanului etc. au

fost retransformate în *kâza*-le, instaurându-se legislația și administrația de înaintea războiului ruso-otoman din 1768-1774 [28, p. 139].

Problema Hotinului este invocată din nou în legătură cu secesiunea teritorială a Bucovinei, ocupată abuziv de Imperiul Habsburgic. Acțiunile arbitrare din partea imperialilor au trezit proteste vehemente din partea boierilor și a domnului țării. Fiind conștient de faptul că Habsburgii nu se vor dezice de pretențiile lor teritoriale, domnul Grigore Alexandru Ghica a încercat să soluționeze problema Bucovinei pe seama Porții. Drept confirmare, ne servește corespondența internunțiului și ministrului plenipotențiar Thugut cu cancelarul Kaunitz, din care rezultă că domnul Țării Moldovei a propus imperialilor, în schimbul ținutului Bucovinei, distrugerea cetății Hotin, aceasta fiind un important bastion strategic al otomanilor [119, p. 110-133]. Acceptarea inițiativei domnului era puțin atractivă, deoarece, pe de o parte, Habsburgii intrau în conflict direct cu Imperiul Otoman, iar pe de altă parte, pierdeau un teritoriu pe care Poarta era dispusă să-l cedeze. În susținerea acestei teze vine raportul internunțiului Thugut către cancelarul Kounitz din 4 martie 1774, unde se precizează că Poarta este gata să cedeze Bucovina și că problema surpării cetății Hotin nu trebuie abordată, deoarece ea va trezi nemulțumiri din partea otomanilor [119, p. 142].

La 7 mai 1775 [117 b, p. 465-470], Imperiul Otoman semnează cu Habsburgii o convenție referitoare la cedarea Bucovinei, în ciuda protestărilor vehemente ale Țării Moldovei. Conform articolului 1 din respectiva convenție, hotarul de delimitare teritorială trebuie să treacă „... dincolo de Prut aproape de Cernauca, loc din districtul Cernăuți, și care rămâne în interiorul limitelor imperiale până la teritoriul Hotinului ...” [198, p. 264]. Totodată, se stipula că teritoriul rezervat *kâza*-lei Hotin în întregime rămâne în stăpânirea Porții, iar din partea comisarilor Imperiului Habsburgic „... să nu se arate opoziție și împotrivire ...” [263, p. 468]. Contrar acestei prevederi, austriecii creau substanțiale dificultăți în procesul delimitării acestuia de circumscripția Hotinului, fapt atestat de scrisoarea mareșalului-locotenent, baronul Barco din 5 noiembrie 1775, care semnală greutățile apărute la demarcarea granițelor în ținutul Hotin. Intențiilor comisarilor austrieci de a atrage beneficii din contul Hotinului, s-a opus vehement *pașa*-ua acestei unități administrativ-teritoriale, invocând prevederile *fermân*-ului pe care l-a primit de la Poartă [102, p. 300]. Tentativele de a-l intimida pe *pâșa* de Hotin, întreprinse de austrieci, n-au dat niciun rezultat. În final, imperialii sunt nevoiți să accepte anumite concesii în chestiunea delimitării granițelor *kâza*-lei Hotin. Drept limită de demarcare părțile convin pe linia Ruhotinului [102, p. 247].

În primăvara anului 1776, Imperiul Otoman reușește să-și reglementeze relațiile sale cu Imperiul Habsburgic privind diferendele de hotar. Prin „convenția explicativă” din 12 mai 1776, Habsburgii renunță la pretențiile lor asupra unor sate din olatul Hotinului. Drept urmare, la 2 iulie

1776, în localitatea Blamutca, pe Nistru, este semnat între părți actul de cesiune. La fixarea definitivă a hotarului pe teren, Habsburgii au fost nevoiți să se retragă din 59 de sate, dintre care 9 din circumscripția Hotinului [219, p. 11]. Acordurile semnate și măsurile întreprinse erau menite să rezolve definitiv controversele dintre părți. Dar imperialii continuau să reclame încă cinci sate din circumscripția Hotinului [19, p. 49]. Aceste localități rurale erau situate nemijlocit pe linia de hotar, care despărțea teritoriile stăpânite de părți [150, p. 208]. Insistențele Habsburgilor au eșuat, hotarele au rămas intacte până la desființarea olatului Hotin.

Interesele de durată au generat contradicții între Poartă și Imperiul Rus în problema Hanatului Crimeei. Conform tratatului din 1774, Hanatul devenise stat independent. Pierderea influenței directe în zona de nord a Mării Negre invoca, în lanț, mai multe prejudicii de ordin strategic, cu care s-a ciocnit Poarta. Pentru a-și păstra pozițiile sale de altădată, otomanii încearcă de mai multe ori să-și restabilească suzeranitatea în Crimeea, tentative ce nu erau tolerate de Rusia și, la ordinul Ecaterinei a II-a, la 22 noiembrie 1776 [74, p. 157], armata rusă pătrunde în Crimeea. Relațiile ruso-otomane din nou s-au tensionat la maximum. Apariția noului focar putea avea repercusiuni mult mai largi. Din această cauză, Poarta face eforturi substanțiale, pentru a întări cetatea Bender și alte cetăți din regiunea pruto-nistreană cu forțele locuitorilor din cele două principate.

Este necesar de atenționat încă asupra unui fenomen interesant care a avut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – venirea țăranilor din Imperiul Rus, care, după cum remarcă lui I. Anțupov, fugeau din cauza asupririi crunte, a recrutării în armată, a persecuțiilor religioase, dar și din cauza că participaseră la lupta de clasă, și așezarea lor lângă cetățile Chilia, Ismail, Bender, Hotin, precum și în suburbiile acestora. Colonizarea acestor regiuni cu cazaci și țărani ruși și ucrainenii venea în contradicție cu ideologia sovietică oficială despre „jugul” insuportabil al otomanilor și tătarilor, de aceea el trebuia minimalizat și numitul istoric scrie că, în urma biruințelor asupra Imperiului Otoman, Rusia a primit dreptul să se amestece în treburile Țării Moldovei și Valahiei și, în virtutea acestui drept, a reținut samavolnicia feudalilor și funcționarilor turci din zonă [267, p. 4]. Argumentul istoricului sovietic intră în contradicție cu realitatea, deoarece regiunile indicate – cetățile Chilia, Ismail, Bender, Hotin și suburbiile acestora – erau sub control otoman direct, unde rușii nu au primit niciun drept să intervină. Exemplul invocat atestă cu totul altceva, anume că situația în „*re-âyâ-lele*” otomane era mult mai bună decât în Imperiul Rus, dar istoriografia sovietică nicidecum nu putea recunoaște acest lucru, deoarece, în acest caz, erau puse serios sub semnul întrebării „argumentele” ideologice ale „eliberatorilor” [102, p. 29].

Intensificarea procesului de colonizare a raialei Chilia o atestă studiul întreprins de Dan I. Haidarlî, conform căruia, până la războiul din anii 1768-1774, în cetatea și raiaua Chilia, 38,0%

erau musulmani, iar 62% - nemusulmani. Evident, în timpul celor două războaie ruso-otomane, populația musulmană și *re'âyâ*-ua a părăsit orașul, dar, după încheierea păcii, populația și administrația otomană a revenit. De asemenea, a început un aflux de imigranți, printre care se numărau ucraineni, ruși, armeni, bulgari etc. Concomitent, autorul observa că, judecând după unele informații, acea parte a populației orașului care a fost înregistrată ca „moldoveni”, într-o anumită măsură, a fost completată cu migranți din Țara Românească [312, p. 185], adică erau români.

Chestiunea orientală prezenta un deziderat pentru mai multe state cu statut de mare putere în Europa. În lupta pentru moștenirea otomană s-a încadrat activ și Prusia lui Frederic al II-lea. Prusia formulase propriul plan de rezolvare a problemei orientale, cunoscut sub denumirea de *planul Hertzberg*, după numele ministrului de externe al Prusiei, de către care a și fost elaborat. O variantă a planului respectiv preconiza convingerea Imperiului Otoman să renunțe la Hanatul Crimeei și să cedeze cetatea Oçakov Imperiului rus, iar teritoriul dintre Prut și Nistru, circumscripția Oçacovului și portul Akkerman să fie predate Imperiului Habsburgic sau Poloniei. Asemenea perspective, categoric, nu puteau fi acceptate de Poartă la acea dată [28, p. 141].

La 8 mai 1778, feldmareșalul Rumeanțev trimite o scrisoare unui *efendi*, în care scrie despre tratativele duse de Alexandru Stahiev, ambasadorul Rusiei la Istanbul, și menționa că, deși tratatul de pace din 1774 prevedea ca Poarta să nu se amestece în treburile Hanatului Crimeei, această stipulație este brutal încălcată [53, p. 290]. Măsurile întreprinse de către otomani erau considerate de ruși ca o declarație oficială de război a Imperiului Otoman contra sa. La rândul său, Poarta, conștientă de faptul că această situație putea, în orice moment, degenera într-un nou război dintre părți, a emis un ordin pentru repararea hambarelor de la Reni și Giurgiulești [53, p. 346], destinate aprovizionării trupelor otomane, în cazul conflagrațiilor militare în zona respectivă.

O nouă tentativă de a reglementa tensiunile dintre Poartă și Imperiul Rus s-a întreprins prin semnarea convenției de la Aynî Kovak la 21 martie 1779. Articolul doi prevedea să fie restituite pământurile și proprietățile mănăstirilor și proprietarilor particulari de către Poartă, care se aflau „... în jurul cetăților Brăila, Hotin, Tighina, fiind denumite acum cu numele de proprietăți de raiale ...” [263, p. 497]³². La acea dată, acestea erau teritorii aflate sub directă jurisdicție a Porții. Aceste proprietăți au fost luate în stăpânire de către otomani după încheierea păcii de la Belgrad, în anul 1739, și le-au completat pe cele anexate deja anterior. Redresarea și întărirea temporară a pozițiilor militare ale Imperiului Otoman în sud-estul Europei, după războiul din anii 1735-1739, s-a soldat cu anumite extinderi ale unităților administrativ-teritoriale din acest spațiu pe seama principatelor române.

³² „re'âyâ emlâki”, prin proprietăți de „raiale” se au în vedere teritorii din jurul cetăților stăpânite de către Poartă.

Modificările de ordin diplomatic efectuate la Istanbul se aduceau la cunoștință nu numai aparatului administrativ central, dar și demnitarilor otomani de la periferii. În acest sens, este relevant *fermân*-ul imperial din 1780, prin care se comunica *pâșa*-lelor de Hotin, Bender și Silistra, că la Istanbul a fost numit un nou consul rus [115 b, p. 160]. La acea dată, comandantul cetății Hotin era un *pâșa* cu trei tuiuri, iar garnizoana cetății era alcătuită din o mie cinci sute de ostași [155, p. 194]. Demnitatea *pâșa*-lei și numărul apărătorilor cetății ne demonstrează că Poarta acorda o atenție deosebită acestui bastion strategic al Imperiului Otoman la acea dată.

Desele războaie, presiunea fiscală provocau nemulțumirea locuitorilor Țării Moldovei nu numai față de dominația otomană, dar și față de domnie. Țarismul urmărea atent evoluția situației politice din Țările Române, fiind pregătit în orice moment de a face pași concreți în concordanță cu interesele proprii. Drept exemplu de acest gen ne servește faptul informării cneazului Repnin despre nemulțumirea locuitorilor Țării Moldovei și Țării Românești de cârmuirea domnilor și plângerile *re'âyâ*-lelor din *kâza*-ua Hotin împotriva abuzurilor *pâșa*-lei de aici, care cerea bani, într-un mod arbitrar, de la locuitorii circumscripției [115 b, p. 163].

Deși părțile depuneau anumite eforturi pentru reglementarea relațiilor ruso-otomane, situația rămânea destul de tensionată în continuare. Interesul rușilor față de cetatea Bender, manifestat în timpul tratativelor de pace de la Focșani, plasarea ei ca prim-bastion care trebuia să reziste în fața armatei țariste, în caz de un nou conflict armat, probabil, au determinat Poarta să ia anumite măsuri de precauție de ordin strategic. Conform dispoziției centrale, *serasker*-ul provizoriu și-a dislocat sediul la Ismail, iar la Bender a fost numit un comandant de rang inferior [74, p. 141].

Regalitatea și nobilimea poloneză, deși acceptase dezmembrarea teritorială a Reci Pospolitei, impusă forțat la 1772, după ce își redresează forțele, depune efort maxim nu numai pentru a-și proteja hotarele proprii, dar și pentru a le extinde pe seama vecinilor. În acest context, probabil, se înscrie și tentativa lui Stanislaw August Poniatowski de a reactualiza includerea celei mai mari părți a Țării Moldovei, inclusiv cetățile situate în zona pruto-nistreană în hotarele regatului polon, pentru a se asigura Republicii nobiliare ieșirea la Marea Neagră [82, p. 145].

Eforturile diplomatice întreprinse de Rusia țaristă și Imperiul Otoman în vederea soluționării anumitor probleme, în dependență de deziderate, aveau și finalități pozitive. Exemplu în acest sens ne servește *fermân*-ul emis la 13 ianuarie 1783, adresat *pâșa*-lelor de Hotin, Giurgiu, Brăila, precum și domnilor din Țara Românească și Țara Moldovei, care îi înștiințează despre acordul semnat de Poartă și Imperiul Rus, în vederea extrădării supușilor celor două imperii și repatrierea prizonierilor vizați [115 b, p. 194]. La scurt timp după semnarea acestui acord, ambele puteri depuneau eforturi accentuate pentru pregătirea de un nou război, fapt certificat de curierul

Porții care, împreună cu *bina emîn*-i (împuternicit), intendentul cetății Hotin și o mare suită, se îndrepta spre fortăreață [115 b, p. 198].

Pregătirile pentru un viitor război, preconizate de Poartă contra puterilor creștine, deveneau o povară grea, pe care trebuia să o suporte Țara Moldovei. Domnul avea drept sarcină să aprovizioneze cetățile Hotin, Bender, Akkerman cu orz, grâu, făină, materiale de construcție, care cu boi, salahori, cu toate cele necesare pentru trebuințele cetăților. Deși garnizoanele cetăților erau aprovizionate cu toate cele necesare, iar comandanților de aici li se ofereau solde regulate, numărul abuzurilor și încălcărilor înregistrate la hotarele Țării Moldovei este în creștere. Pentru a pune capăt exceselor comise din partea soldaților și demnitarilor otomani de la margine, *sultân*-ul Abdul Hamid I, pe 21 aprilie 1785, emitea un *fermân* imperial, prin care poruncește lui Alexandru Mavrocordat ca nimeni, în afară de negustorii „*fermanlî*” și „*defterlii*” și de locuitorii de la hotar, să nu aibă voie să intre în Țara Moldovei. Drept motivație pentru scoaterea *fermân*-ului respectiv a servit faptul că „... unii locuitori și iamacii din <raialele> : Hotin, Bender, Ismail și Chilia (Kili), contrar ilustrelor porunci, îndrăznesc să intre în Moldova, fără poruncă, pentru vreo misiune și să se așeze pe moșiile raialelor țării, și să are, și să semene pământurile lor, și că această stare de lucruri pricinuieste înspăimântarea sărmanilor raiale și le face să renunțe la arături și la semănături ...” [121, p. 62]. Exodul populației din circumscripțiile otomane și așezarea lor pe pământurile Țării Moldovei avea o semnificație negativă dublă pentru Imperiul Otoman. Pe de o parte, se micșora numărul locuitorilor din *kâza*-lele otomane, ceea ce știrbea puterea militară și economică a acestor unități administrativ-teritoriale, pe de alta, alungarea moldovenilor de pe pământurile ce erau prelucrate de aceștia, se reflecta negativ asupra posibilităților țării de a achita *cizye*-aua Porții. Pentru a curma aceste nelegiuiri, au fost emise porunci severe separate *serasker*-ului de Ismail, *muhafiz*-ilor de Bender și de Hotin [121, p. 302-303].

Enorme cheltuieli, care erau suportate de Țara Moldovei pentru întreținerea cetăților otomane de margine și a garnizoanelor din ele, erau completate și cu cele trecute în contul *cizye*-lei Țării Românești. Raportul întocmit, probabil, de unul dintre *defterdâr*-ii Porții, înainte de 1785, ianuarie 3 (1199 *safer* 21), ne invocă sumele predate în contul *cizye*-i sau oferite pentru anumite cheltuieli de către Mihai Suțu, domnul Țării Românești. În acest raport sunt trecute plăți ce acopereau anumite necesități ale circumscripțiilor otomane, formate pe teritoriul Țării Moldovei, ca, de exemplu: *huvala*-a pentru Cetatea Albă – 3.750 de *guruș*-i, *hâss*-ul (feudă) anual al *muhafiz*-ului de Tighina – 10000 de *guruș*-i, *hâss*-ul anual al *muhafiz*-ului de Cetatea Albă – 3.500 de *guruș*-i, simbrile lucrătorilor și căruțașilor, precum și costul cherestelelor și al materialelor pentru cetatea Ismail – 6.500 de *guruș*-i, la ultima sumă se mai adaugă 16000 *guruș*-i, folosiți pentru necesitățile Ismailului, urmează soldele pentru garnizoanele Tighinei și Hotinului, în sumă de 239.813 *guruș*-i [263, p. 500-551]. Deci, conform condicii respective, *cizye*-aua Țării Românești la acea dată

alcătuia 619 pungi de *akce*, circa 309.500 *guruş-i*³³. În contul *cizye*-lei pe anul 1784-1785 domnul Mihai Suţu – doar în primele patru luni, pentru necesităţile cetăţilor Akkerman, Bender, Ismail şi Hotin – a cheltuit o sumă de 338.063 *guruş-i*. Comparaţia celor două cifre ne demonstrează că alocaţiile efectuate de domnul Țării Româneşti timp de patru luni depăseau cu circa 8,5% suma tributului anual plătit Porţii. Acest fapt ne permite să concluzionăm că Imperiul Otoman nu dorea să se mulţumească cu prevederile păcii de la Kuciuk-Kainargi şi depunea un efort substanţial pentru întărirea sistemului defensiv, situat în nord-estul *serhat*-ului otoman, în speranţa luării revanşei faţă de Rusia ţaristă şi restabilirea autorităţii sale în spaţiul de nord al Mării Negre.

Controverse la hotare apăreau nu numai între demnitarii unităţilor administrativ-teritoriale otomane şi domnii ţării, dar şi între tătari şi locuitorii Țării Moldovei. Pentru a soluţiona aceste diferende, era necesară implicarea administraţiei centrale de la Istanbul. În acest sens, în aprilie 1786, era emis *fermân*-ul de către *sultân*-ul Abdul-Hamid I, în care se comunica *muhafiz*-ului de Bender hotărârile şi regulamentele elaborate anterior cu privire la teritoriul numit „Cele două ceasuri” de lângă „Vatra lui Halil Paşa”. Se atenţionează că tătarii care locuiau „... pe teritoriul liber dintre hotarul Moldovei şi cazalele Akkerman, Bender, Chilia, Ismail, Sarata, – care nu se află în stăpânirea şi posesiunea nimănui şi care este pământul cunoscut sub numele de „Vatra lui Halil Paşa”, şi ale cărui hotare şi graniţe sunt stabilite –, nemulţumindu-se cu locurile lor, atacau pământurile Moldovei ...” [121, p. 73]. Aceste atacuri erau materializate de bugeceni prin înfiinţarea de sate tătărăşti pe teritoriul Țării Moldovei. Conform ordinului imperial, *muhafiz*-ul de Bender avea drept sarcină să restabilească liniştea în această regiune şi să facă dreptate între părţile implicate în acest conflict.

Situaţia tătarilor din Bugeac se schimbă după anul 1774, când Hanatul Crimeei nu mai depindea de Imperiul Otoman. Ținând cont de noua situaţie, Poarta emite, în 1780, un ordin *vezîr*-ului de Bender, Ali *pâşa*, să numească oameni speciali cu dreptul de a percepe impozite de la locuitorii Basarabiei [74, p. 222]. Ordinul viza satele care, până la 1770, se aflau sub autoritatea *hân*-ului din Crimeea [74, p. 222].

Pentru a consolida prezenţa militară, în 1786 intervin anumite schimbări în conducerea circumscripţiilor otomane. Pe 2 august 1786, mai mulţi comandanţi militari otomani au primit porunci de la Constantinopol. În conformitate cu ele, Ali *pâşa* de Ismail rămânea mai departe în funcţia sa, la Hotin de la Şumna era trimis Arnăut *pâşa*, *pâşa* de Hotin îl înlocuia pe Melnic Mehmed *pâşa* de Bender [115 b., p. 379]. Modificările efectuate consemnau ideea unui nou război cu Rusia ţaristă, fapt atestat de scrisoarea viceconsulului rus la Iaşi Ivan L. Selunski din 30 martie 1787 către Ivan I. Severin, consulul general al Imperiului Rus în Moldova şi Țara Românească

³³ O pungă de akce se egala cu 500 de *guruş-i*.

[115 b., p. 379], unde sesizăm informații despre intențiile Imperiului Otoman de a declara război Rusiei și despre faptul că la Ismail este cantonată o oaste de circa 40.000 de oameni cu patru *pașale*, care, după toate probabilitățile, va fi divizată între Bender, Hotin și Bălți [115 b., p. 446-447].

Pentru a face față viitoarelor confruntări cu trupele rusești, care posedau o artilerie mai performantă, era necesar să fie pregătite cetățile situate la hotarele nord-estice ale Imperiului Otoman. În acest sens, au fost emise porunci imperiale intendenților din cetățile Ismail și Hotin ca aceștea să procure cherestea, var, fier și alte materiale de construcție, precum și meșteri, în vederea reparării acestor cetăți. Alexandru Ipsilanti trebuia să acorde ajutor și sprijin intendenților vizați în vederea realizării obiectivelor indicate. Circulația intensă a dregătorilor de diferit rang și a trupelor otomane spre cetățile Hotin, Bender și Oceakov, deși era strict reglementată de diverse porunci emise de cancelaria imperială, din cauza nerespectării acestor prevederi, provoca mari pagube și stricăciuni Țării Moldovei. Ținând cont de situația creată, *sultân*-ul Abdul-Hamid I emite un *fermân*, prin care se stipulează ca cei „... care se duc spre Bender și Oceakov ...să fie puși să treacă prin trecătoarea de la Ismail, iar cei care pornesc spre părțile Hotin să treacă prin trecătoarea de la Isaccea ...” [121, p. 128].

În vederea aprovizionării armatei otomane ce trebuia să se concentreze la Bender și Hotin, *sultân*-ul Abdul-Hamid I îi cere domnului Moldovei ca 20.000 chile de grâu și 84.525 chile de orz să fie duse la cetatea Bender [121, p. 132]. Cantitatea de provizii furnizate pentru cei ce staționau la Bender era mult mai mare decât pentru cei aflați în cetatea Hotinului. Acest fapt denotă atenția sporită pe care o acorda Poarta cetății Bender, care era „cheia Bugeacului și a întregii Dunări” [16, p. 207]. La 24 aprilie 1787, domnul Alexandru Ipsilanti primea ordin să predea intendentului de construcții de la Ismail, *kapucibași* Ahmed, suma de 30.000 *guruș*-i, necesară cetăților Ismail și Hotin [121, p. 138]. Au urmat noi porunci trimise domnului Moldovei în vederea trimiterii a 90 de scânduri necesare construirii tunurilor din cetatea Bender, a expedierii cherestelei și salahorilor pentru construcția cetății Ismail.

La începutul lunii mai 1787, la Ismail au început să se adune oștile otomane. Peste o lună, o parte din aceste efective, sub comanda *serasker*-ului de Ismail, sosesc la Oceakov, Hotin și Bender. Pentru a ridica spiritul efectivelor armate cantonate la Oceakov, Hotin și Bender, marele *vezîr* Iusuf *pâșa* trimite scrisoare domnului Alexandru Ipsilanti ca acesta să trimită suma de 52.442, 5 *guruș*-i [53, p. 326] pentru soldele celor aflați în cetățile vizate, care n-au fost plătite de mai mulți ani. Măsura, probabil, a fost condiționată de faptul că administrația centrală de la Istanbul se temea de revolte în cadrul armatei înaintea operațiunilor militare – griji întemeiate pe deplin, deoarece în luna august au fost înregistrate dezertări ale unor cete de ostași otomani din apropierea Ismailului.

Pe 24 august 1787 [75, p. 124], Poarta declară război Rusiei, invocând drept pretext că rușii n-au respectat condițiile tratatelor de pace de la Kuciuk-Kainargi și Aynali-Kovak, iar prin intrigi

au ocupat Hanatul Crimeei, Azerbaijanul și Georgia. Alexandru Ipsilanti primea ordin să dea ajutor *vezîr*-ului Ahmed *pâșa*, căruia i s-a dat comandamentul Țării Moldovei și al Hotinului. Pentru a rezista unui posibil asediu din partea armatelor ruse, Poarta continua să trimită dispoziții în vederea măririi cantităților de provizii necesare garnizoanelor și trupelor dislocate pe lângă cetăți. Conform ordinului emis la data de 25 august 1787, domnul Țării Moldovei trebuia să expedieze la Bender 57.500 chile de grâu, 20.000 chile de făină și 26.666 chile de orz, iar la Hotin – 32.333 chile de grâu, 23.166 chile de făină și 6.666 chile de orz [121, p. 179]. Un alt *fermân* imperial, emis la aceeași dată, îl însărcina pe Alexandru Ipsilanti să cumpere la preț de *mîrî*-e 2.500 de oi și să le predea intendentului de popasuri de la Hotin, Abbas, pentru rația oștilor staționate în această regiune [121, p. 179-180].

Deși încă la începutul lui august au fost date dispoziții de a achita salariile trupelor staționate în cetățile de la hotarele nord-estice ale Imperiului Otoman, îndeplinirea acestor indicații se tergiversa. Aceasta a servit drept motiv pentru ostașii otomani aflați la Ismail, în septembrie 1787, să se revolte. Pentru a tempera spiritele în cadrul celor răsculați și a aplană conflictul, *serasker*-ul de Ismail îi dispersează, trimițându-i pe unii la Bender, iar pe alții – la Hotin [115 b., p. 476].

Pentru paza Țării Moldovei și a circumscripției Hotin, a fost numit Ahmed *pâșa*, hotărâre certificată de scrisoarea marelui *vezîr* Iusuf *pâșa* către Alexandru Ipsilanti, în care se atenționa că *serasker*-ul de Ismail Ali *pâșa* a primit dispoziții să-l ajute pe Ahmed *pâșa* cu tunuri, muniții și un număr îndestulător de oști [121, p. 190]. La sfârșitul lunii septembrie 1787, Poarta mărește numărul efectivelor militare, care au fost desemnate să apere hotarele Țării Moldovei de eventualele atacuri ale oștirilor rusești, iar comandant de oaste în principat și Hotin este numit *vezîr*-ul Darendeli Ibrahim *pâșa* [121, p. 198-199].

La începutul lunii octombrie, lucrările de reparare și aprovizionare a cetăților de margine continuau. Acest fapt este certificat de poruncile imperiale trimise domnilor din Țara Moldovei și Țara Românească. Pe 3 octombrie 1787, Alexandru Ipsilanti primește *fermân* prin care i se iartă suma de 15.000 de *guruș*-i din cei 25.000 cu care fusese încărcat pentru luarea în posesia sa a bunurilor confiscate de la fostul domn Alexandru Mavrocordat. Restul de 10.000 de *guruș*-i se cereau să fie „... făcuți havalea pentru construirea cetății Ismail și pentru defterdarul de Hotin ...” [121, p. 199].

Lucrările de reparație continuau și la cetatea Bender. Buna desfășurare a acestora se afla în obiectivul permanent al administrației centrale. Drept răspuns la cererea lui Ahmed *pâșa*, *muhafiz* de Bender, pe 11 octombrie 1787, *sultân*-ul Abdul-Hamid I porunca lui Alexandru Ipsilanti să trimită la Bender diferite materiale de construcție și meșteri pricepuți la tuneluri [121, p. 200]. Interes prezintă ultima mențiune în această enumerare. Probabil, rușii, asediind cetățile otomane

pe parcursul războaielor anterioare, nu rareori foloseau metoda săpării unor tuneluri pe sub zidurile cetății. După ce tunelul era gata, în el se depozita praf de pușcă, provocându-se o puternică explozie. Drept urmare, zidurile cedau și se dărâmau, înlesnind pătrunderea asediatorilor în cetate. Pentru a preveni asemenea cazuri, se foloseau oameni speciali, iscusiți în meșteșug. În competența lor intrau și contramăsurile menite să asigure securitatea celor asediați. În scurt timp, domnul primește un nou ordin, conform căruia trebuia să furnizeze materialele necesare pentru repararea tunurilor aflate în cetate [53, p. 343]. De asemenea, se stipulează să trimită 100 de grinzi pentru repararea cetății Hotin [53, p. 343].

Sursele documentare ne demonstrează că Alexandru Ipsilanti era receptiv la cererile Porții privind aprovizionarea cetăților otomane aflate la hotar. În schimb, autoritățile otomane din cetăți, uneori, nu puteau face față situației la zi. Dovadă în acest sens ne servește faptul că domnul este nevoit să sesizeze *mîrî*-a (tezaur public) că *zahire*-lele transportate din țară la cetățile Hotin și Bender se strică din cauza lipsei de magazii [121, p. 202-203]. Desigur, neglijența funcționarilor din cetăți avea anumite repercusiuni negative, ce afectau interesele economice ale Țării Moldovei. Completarea cu cele necesare se făcea pe seama principatelor.

Imperiul Otoman acorda atenție sporită poziției strategice a cetăților Hotin și Bender, care „...alcătuiesc barierele țărilor musulmane, dar, mai ales, ale Țării Românești și Molodovei ...” [121, p. 205], situație care explică desăvârșit permanentele sesizări efectuate de Poartă față de domnie, în sensul întăririi capacității de apărare și aprovizionării necesare ale cetăților vizate. În noul război, Imperiul Otoman a intrat mai pregătit, comparativ cu cel din 1768-1774. Șef suprem al trupelor otomane cantonate în spațiul pruto-nistrean și Țara Moldovei în prima decadă a lunii octombrie era Ali *pâșa*, *serasker* de Ismail. Comandant al trupelor otomane, ce aveau drept sarcină apărarea Țării Moldovei, a fost numit *vezîr*-ul Ibrahim *pâșa*. Acesta se afla în subordinea *serasker*-ului de Ismail. Poarta își concentra forțele, pentru a face față unui eventual atac din partea armatei ruse lângă cetatea Ismailului. De aici diverse active armate se preconiza să fie trimise în Țara Moldovei sub comanda mai multor căpetenii ca „... dervișpașazade Numan bei, Pankuduzoglu, Miheili Mustafa ga, Hasan aga fratele lui Abbas aga ș.a. ...” [53, p. 334].

După ce cucerește localitatea Nemirov, o armată de circa 20.000 de ostași în frunte cu generalul Repnin a invadat Țara Moldovei. Pentru a face față acestei situații, marele vizir Iusuf *pașa* îl înștiințează pe domnul Alexandru Ipsilanti, printr-o scrisoare *vezîr*-ială din 13 octombrie-11 noiembrie 1787, că împotriva lui Repnin a fost trimis Șahbaz Ghirai, *hân*-ul de Cubani, cu toată oastea tătară de Bugeac și de prin împrejurimi pentru apărarea Țării Moldovei [53, p. 335].

Creșterea numărului efectivelor armate, dislocate de Poartă în zona de est a țării, necesita resurse suplimentare de aprovizionare. Conform *fermân*-ului imperial din 15 octombrie 1787, pentru nevoile cetăților Bender și Hotin au fost cerute de la domnie 89.333 chile de grâu, 43.166

chile de făină, 33.333 chile de orz [53, p. 336]. Solicitarea proviziilor necesare pentru întreținerea trupelor otomane și a celor necesare pentru repararea cetăților vor continua pe parcurs nu numai de la administrația centrală a Imperiului otoman, dar și din partea *bey*-lor de margine.

Pentru a ridica spiritul combatant al soldaților săi, de regulă, Poarta folosea puterea banului, fapt realizat prin *fermân*-ul *sultân*-ului Abdul Hamid I, adresat domnului Alexandru Ipsilanti, ca acesta, în mare grabă, să trimită 3390 de *guruș*-i, destinați achitării soldelor ostașilor din cetățile Bender, Hotin și Ismail [53, p. 338]. Eforturile depuse de centru nu au găsit înțelegere totală în cadrul armatei otomane. Continuau dezertările în masă ale soldaților otomani staționați la Ismail. Fugarii foloseau caicele care se aflau la distanță de două ore de Galați, la gurile râului Siret, pentru a se refugia în sudul Dunării [121, p. 200-221]. Pentru a împiedica aceste evadări în masă, au fost emise porunci imperiale adresate domnului țării, *kâdi*-ilor și căpeteniilor otomane de pe linia Dunării. Dezertările ne demonstrează – o dată în plus – că Imperiul otoman, la sfârșitul anilor optzeci ai secolului al XVIII-lea, trecea printr-o fază complicată. Situația se explica și prin faptul că, dacă *sultân*-ul Abdul Hamid I a reușit să instituie calmul în capitală pe parcursul întregii sale domnii, în schimb autoritatea sa este doar recunoscută în provincii. Importante taxe și venituri care, în mod normal, ar fi trebuit să ia drumul trezoreriei de la Istanbul se depozitau în buzunarele notabililor de la periferii. Acest fapt afecta potențialul financiar al statului cu efecte și repercusiuni negative de ordin militar.

Tentativele Porții de a face regulă în cadrul armatei situate în sud-estul Moldovei nu au dat rezultatele dorite. În luna octombrie 1787, oastea otomană de sub comanda *vezîr*-ului Ibrahim *pâșa bașbug* în Țara Moldovei s-a răzvrătit, atacând și jefuind *re'âyâ*-ua țării. *Nefer*-ii și ostașii rebeli au luat nu numai lucrurile găsite în locuințele creștinilor, dar au prădat și proviziile trimise pentru aprovizionarea armatei otomane. Unii, părăsind taberele de prin părțile Movilăului, Sorociei și Rașcovei, s-au retras spre niște bălți aflate la o depărtare de opt ceasuri, probabil, mai spre sud. Aici, nemulțumindu-se cu locuințele existente, au început construcția de noi case, grajduri și băi și cer „... tainuri, cafea, orz și zahăr peste cele trebuincioase ...” [121, p. 223]. Acțiunile rebelilor pe teritoriul țării erau totalmente contrare prevederilor și stipulațiilor acordate Țării Moldovei de Imperiul Otoman pe parcursul secolelor. Soluționarea acestei chestiuni a fost încredințată lui Ali *pâșa, serasker* de Ismail [121, p. 225].

Eforturi substanțiale de ordin fiscal, pe care era obligată să le îndeplinească domnia, constituiau sarcinile față de dregătorii din Hotin și Ismail. *Muhafîz*-ul de Hotin primea anual de la domn circa 10.000 de *guruș*-i, care reprezentau apanajul său din vechime. De asemenea, *havale* (obligație) din *harâc*-iul Țării Moldovei se făceau și pentru alți demnitari otomani din cetățile Ismail – 3.400 *guruș*-i, Vidin – 6.400 *guruș*-i ș. a. [53, p. 343].

Revoltele soldaților otomani, dezertarea și abuzurile față de populația creștină, manifestări tratate de centru ca posibile incertitudini din partea *serasker*-ului de Ismail, au dus la înlăturarea lui Ali *pâșa*, în locul său fiind numit *vezîr*-ul Ieghen Mehmed *pâșa* [53, p. 346].

Consolidarea rezervelor alimentare necesita și o infrastructură dezvoltată. Noile dispoziții emise vizau repararea hambarelor „... de la Reni (Timarabad) și Giurgiulești (Giurgiuleș) lângă Prut. De asemenea, a fost construită o tabără (tabur) în Moldova, cu sprijinul vizirului Ismail pașa, acum muhafîz de Odesa (Hogea- Bey) ...” [53, p. 346]. Pentru înlesnirea trecerii unor fluvii mici de către trupele otomane, domnul Alexandru Ipsilanti, în luna decembrie 1787, primește ordin de la Poartă să construiască paisprezece *donbaz*-uri [53, p. 347].

Domnii Țării Moldovei, de regulă, se străduiau să întrețină relații amicale cu dregătorii circumscripțiilor otomane de la *serhad*. Dar, uneori, se ajungea și la situații de învinuiri reciproce. Avem cazul când domnul Alexandru Ipsilanti îi reproșează *defterdâr*-ului de Hotin Abbas *aga* pentru calomniile, aduse împotriva sa, cu privire la nerespectarea poruncilor împărătești. Se evocau anumiți factori ce au îngreunat aprovizionarea trupelor otomane aflate la Hotin, care nu au nicio tangență cu intențiile domniei. Așa, „... datorită adunării austrieșilor în jurul Hotinului și din pricina pătrunderii, din câteva locuri, a cătanelor nenorocite în interiorul Moldovei, sărmatele raiale au fost cuprinse de teamă și de groază și au început să se împrăști și să se răspândească în toate părțile ...” [121, p. 249]. Din această cauză, căruțele, încărcate cu provizii, care se apropiau de hotarele circumscripției Hotinului, au fost nevoite să se întoarcă înapoi, iar *re'âyâ*-le, de spaimă, fug în munți.

În ianuarie 1788, în părțile Ismailului se înregistrează sporirea substanțială a numărului trupelor otomane. Pentru înlesnirea aprovizionării acestora, sunt repetate poruncile anterioare de a repara și a construi noi hambare la Reni și Giurgiulești, precum și într-un loc numit „Tarăra” din Țara Moldovei, lucrări desfășurate sub supravegherea *kapucibași*-ului Hagi Halil de Bender [53, p. 346]. În situații excepționale, în achiziționarea cerealelor pentru satisfacerea necesităților armatei, Poarta acorda domnilor nu numai înlesniri de ordin fiscal, dar și sume considerabile în numerar. Pe 18 ianuarie 1788, a fost emis *fermân* imperial, care îl anunță pe Alexandru Ipsilanti că i s-au trimis din vistieria statului 75.000 de *guruș*-i, ca să cumpere, la prețul curent, 90.000 chile de orz, care urmau să fie transportate și depozitate în hambarele de la cetatea Bender și Isaccea [121, p. 349].

Atenție sporită în cadrul viitoarelor operațiuni militare, planificate a fi desfășurate pe teritoriul Țării Moldovei și în imediata vecinătate, se acordă stării satisfăcătoare a drumurilor și trecerilor peste fluvii. În acest sens, marele *vezîr* Iusuf *pâșa* intervine pe lângă domnie în legătură cu începerea cercetării situației drumurilor și apelor pe traseul de la Isaccea la Hotin, în vederea preconizatei expediții în acele părți a oastei împărătești [121, p. 356].

Desele solicitări din partea Imperiului Otoman a diverselor prestații pe care trebuia să le îndeplinească Țara Moldovei, în anumite momente, epuizau complet puterea resurselor materiale și financiare de care dispunea țara. Pentru a fi menținute vechile obiceiuri, ce vizau aceste relații, se cer anumite măsuri lansate nemijlocit de către administrația otomană. Drept răspuns la intervenția agenților diplomatici ai lui Alexandru Ipsilanti, care au cerut „... să se anuleze și să se ierte a patra rată (*takşit*) de 2.500 guruși, care urmează să se dea din banii giziei Moldovei ca ajutor pentru solda muhafizului cetății Hotin, precum și cei 10.000 de guruși făcuți havalea din banii pe anul <1>202, pentru soldele ienicerilor din Bender și Hotin ...” [121, p. 357], se atenționează că prestațiile respective sunt niște apanaje vechi ale *muhafiz*-ilor otomani. Pentru a nu încălca vechile tradiții, se emite *fermân*, conform căruia domnul primea drept ajutor din partea Porții 10.000 de *guruș-i*, pentru a-i folosi la plata *hâss*-ului și a soldelor *yeniceri*-lor din Bender și Hotin, care făceau parte din cele „... cinci cetăți ...” [121, p. 357]³⁴.

Către luna ianuarie 1788, armata rusă, în număr de circa 20.000 de soldați, și-a stabilit tabăra la vreo două ceasuri apropiere de localitatea Balta [121, p. 259]. De aici, conform părerii *serasker*-ului de Ismail, rușii intenționau a trece în Țara Moldovei prin trecătoarele de la Soroca și Ismail. A fost dat ordin domnului Alexandru Ipsilanti să ia toate măsurile pentru oprirea înaintării trupelor țariste, colaborând, în acest scop, cu Ali *pașa*, *serasker* de Ismail. De asemenea, s-a hotărât să pornească în întâmpinarea armatei ruse *hân*-ul de la Kuban, Șehbaz Ghirai *hân*, împreună cu tătarii [121, p. 259].

Pe parcursul anului 1788, Țara Moldovei continua să acorde ajutor militar și financiar cetăților otomane, situate în imediata vecinătate de principat. Satisfăcând cererea *kapucibași*-ului Esseid Abbas, *defterâr* al cetății Hotin, *sultân*-ul Abdul Hamid I emite *fermân* adresat domnului Alexandru Ipsilanti, datat cu 20 februarie 1788, ca acesta să furnizeze *zahire*-a pentru rațiile oastei de *yenicer*-i, *cebelu*-ii și tunari [53, p. 353].

După ce Imperiul Habsburgic declară război Imperiului Otoman (9 februarie 1788) și se alătură Imperiului Rus, Poarta este nevoită să întreprindă măsuri, care aveau drept scop eficientizarea comandamentului armat la nord de Dunăre. Marele *vezîr* Iusuf *pâșa* primește ordin să plece împotriva austriecilor, iar *serasker*-ul de Ismail, Ali *pâșa*, este numit *serdâr* independent la nord de Dunăre și în Țara Moldovei [121, p. 265].

La rândul său, Imperiul Habsburgic concentrează forțe armate în Bucovina. Optarea în favoarea Bucovinei ca bază de inițiere a operațiunilor militare de către austrieci nu a fost întâmplătoare. Motivația rezultă din scrisoarea împăratului Iosif al II-lea din 13 februarie 1782, adresată țarinei Ecaterina a II-a. Din această corespondență rezultă că Iosif al II-lea, pentru

³⁴ Probabil, este vorba de Hotin, Bender, Giurgiu, Rusciuc, Vidin.

participarea într-un eventual război de partea Rusiei împotriva Imperiului otoman, drept recompensă cerea cetatea Hotinului și teritoriul din jur, Oltenia, ambele maluri ale Dunării, de la Nicopole până la Belgrad, iar de aici – o linie dreaptă până la golful Drina [227, p. 346]. Intenția austrieșilor avea drept scop final anexarea cetății și circumscripției Hotin, astfel depozitând Poarta de acest punct strategic și stabilind o pistă benefică pentru desfășurarea unor acțiuni armate ce puteau fi inițiate pe viitor [28, p. 143].

Bey-i cetăților de margine, după ce Habsburgii declară război Porții, probabil, erau conștienți de faptul că operațiunile militare, desfășurate contra a doi adversari concomitent, vor avea mai mult un caracter defensiv. Iar pentru a face față unei astfel de situații, era necesară repararea și mărirea numărului unităților de artilerie din cetăți. La cererea *vezîr*-ului Ahmed *pâșa*, *muhafîz* de Bender, Alexandru Ipsilanti a primit ordin să trimită pentru „... cundacile tunurilor, baliemez de la cetatea Bender, următoarele cantități de cherestea: 359 scânduri de ulm, 70 scânduri pentru roți, 200 scânduri de brad ...” [53, p. 356].

Factorii de decizie de la Istanbul nu se limitau doar la măsuri defensive. În dependență de situație, se preconizau și operațiuni ofensive. Despre aceste intenții aflăm din *fermân*-ul imperial, adresat domnului Țării Moldovei în martie 1788, prin care se cerea ca el să procure și să expedieze *tombaș*-uri, cherestea și alte materiale necesare pentru construirea unui pod peste râul Nistru [53, p. 257].

Concentrarea trupelor austriece în imediata vecinătate a *kâza*-lei Hotin a trezit o vădită îngrijorare în cadrul comandamentului otoman. Pentru a preveni un eventual atac și penetrarea dușmanului în teritoriile Înalțului *Devlet*, *serasker*-ul de Izmail Iusuf *pâșa* poruncește lui Abdi *aga*, *bașbug*-ul unor companii de *yeniceri*, ca *yeniceri*-i aflați în târgul Chișinău să meargă în apărarea Hotinului și a împrejurimilor cetății [53, p. 358]. Efectivele otomane staționate la Hotin au fost completate cu 500 de călăreți trimiși de Alexandru Ipsilanti în ajutorul *muhafâz*-ului de Hotin, Osman *pâșa* [121, p. 286].

În luna mai, trupele austriece atacau cetatea Hotinului [116 a., p. 85]. Rezistența dârză depusă de garnizoana cetății i-a determinat pe imperiali să se retragă peste Nistru. Aici austrieșii au așteptat venirea aliaților, care, pe 2 iunie 1788, ajung la Nistru [117 b., p. 590]. Drept obiectiv rușii, chiar de la bun început, aveau asediarea cetății Hotin. Unindu-se cu austrieșii, aliații forțează Nistrul și încercuiesc cetatea Hotin. Rezistența garnizoanei otomane a durat mai mult de trei luni de zile, dar, izolată de restul armatei și lipsită de aprovizionare, ea a fost nevoită să capituleze [129, p. 92], fapt confirmat și de informația contelui Saltâcov din 20 septembrie, care declară că Hotinul, cu trei zile în urmă, a capitulat în fața trupelor rusești [150, p. 215]. Renunțând la armament, provizii și muniții, garnizoanei otomane i s-a permis să plece spre Bender. Pentru paza Hotinului a fost lăsat un detașament din soldați ruși și austrieși.

După căderea Hotinului, a urmat ocuparea de către imperiali încă a unei părți din teritoriul Țării Moldovei. Comandantul armatei austriece, prințul de Saxa-Cobourg, ca administrator general, cu titlu de comisar al teritoriului ocupat îl numi pe baronul Metzburg. Ca ajutor i-a fost dat, în circumscripția Hotin, pe direcția militară – generalul Filo, iar pe direcția civilă – Szulkiewicz [228, p. 443]. La data ocupării de către imperiali, ținutul Hotin cuprindea o sută șazeci și patru de sate. Ținutul se împărțea în două componente – „Hotinul de sus” și „Hotinul de jos”. La rândul lor, aceste două părți erau divizate în următoarele ocoale: Nistrul de Jos, Prutul de Sus, Prutul de Jos, Mijlocul, Ciuhurul și Racovățul. În fruntea fiecărui ocol ca funcționari administrativi stăteau mazilii, lor li se supuneau vornicii și jurații satelor [235, p. 8-9]. După ce a fost stabilită administrația guvernului austriac din Galiția, circumscripția Hotin a fost alipită districtului Suceava din Bucovina [228, p. 445]. Tentativa de a integra ținutul Hotin în Bucovina s-a făcut pentru a păstra acest teritoriu și după terminarea războiului cu otomanii.

În august 1789, armata rusă ocupa cetatea Akkerman, iar pe data de 3 noiembrie capitulează garnizoana cetății Bender. Ocuparea acestui important bastion a însemnat, la moment, încheierea operațiunilor militare, în limitele teatrului european de război, a campaniei armatei ruse din 1789. La 23 octombrie 1790, armata rusă, comandată de generalul de artilerie Muller, suferind substanțiale pierderi umane, datorită greșelilor de ordin tactic, totuși a reușit să ocupe Chilia, cei 3500 de *yeniceri* și flotila otomană de șalupe și „bombarde” nu au putut rezista în fața efectivelor militare rusești net superioare [167, p. 252].

Dar prin pacea de la Șiștov din 4 august 1791, Imperiul Habsburgic ieși din război [102, p. 396]. Practic, părțile reveneau la starea de dinaintea începerii acestei conflagrații, dar Curtea de la Viena tindea să lărgască stăpânirile sale din nordul Țării Moldovei prin integrarea ținutului Hotin în Bucovina. Pentru realizarea unei astfel de intenții, la moment, s-a convenit că Hotinul va rămâne drept gaj în mâinile oștirilor austriece, până la încheierea păcii dintre Poartă și Rusia țaristă [102, p. 396], care a reușit să pună stăpânire pe Bugeac, cetățile Chilia, Akkerman, Bender și Ismail. Pe 9 ianuarie 1792, la Iași a fost semnată pacea dintre Imperiul Otoman și Imperiul Rus. Articolul patru stipula ca: „Bugeacul și Benderul și Chilia și Akkermanul și cetatea Ismail, și Moldova, care a fost ocupată de către statul Rusiei, să fie înapoiate și predate Înaltului Devlet ...” [102, p. 397].

Tratatul respectiv făcea referință și la situația cetății Hotin, care și în continuare rămânea în stăpânirea Austriei. Încercarea otomanilor de a prelua cetatea în iunie 1792 a eșuat [116 a., p. 495]. Staționând la hotarele ținutului Hotin, efectivele otomane au fost împărțite prin sate. În această situație, austriecii își consolidează forțele și chiar intenționează să ocupe 94 de sate ce aparțineau Țării Moldovei, astfel întărindu-și stăpânirea în ținutul Hotinului [116 a., p. 500]. Planurile imperialilor, categoric, contraveneau politiciei promovate de Poartă în această zonă. Noua

conjunctură i-a determinat pe otomani să întreprindă o serie de contramăsuri, printre care și întărirea cetății Soroca, în cazul în care Austria nu va dori retrocedarea Hotinului [115 b., p. 502]. Presiunea exercitată de Imperiul Rus asupra curții de la Viena i-a determinat pe austrieci să retrocedeze Hotinul Imperiului Otoman [115 b., p. 29]. Astfel, tentativa fortificării și întăririi cetății Soroca și transformării ei într-o bază militară otomană nu mai avea rost.

După ce a fost reinstaurată conducerea și administrația otomană în *kâza*-le, problema abuzurilor la hotar redevine actuală pe ordinea de zi. Pentru a soluționa antagonismele dintre părți, intervine administrația centrală. Prin *fermân*-ul imperial din 12-21 mai 1793, *muhafiz*-ul de la Ismail primea ordin să depună eforturi în vederea respectării clauzelor stabilite anterior între moldovenii și tătarii de pe teritoriile „*Halil Paşa Yurdu*” și „*Cele două ceasuri*” [122, p. 43]. În acest scop, sunt reproduse regulamentele și alte documente întocmite în trecut pentru curmarea certurilor dintre moldoveni și tătari. Aceștia din urmă stăpâneau pământuri situate „între hotarul Moldovei și cazalele Akkerman, Bender, Chilia, Ismail și Sarata” [122, p. 43].

După ce austriecii au părăsit cetatea și ținutul Hotin, aici apare iarăși problema abuzurilor de ordin fiscal. Pentru suprimarea unor astfel de fenomene nedorite, a fost emis *fermân*-ul imperial din 25 noiembrie 1793, prin care se poruncea autorităților otomane din Silistra, Vidin, Hotin, Akkerman, Adrianopol, Salonic, Belgrad, precum și domnilor Țării Românești și Moldovei, ca să perceapă de la negustorii austrieci vamă numai de 3%, o dată și într-un singur loc pentru aceeași marfă importată și exportată din țările islamice [53, p. 382].

Frământările din Polonia și capitularea Varșoviei în fața armatelor ruse au avut repercusiuni imediate asupra Principatelor Române. Împotrivindu-se întăririi pozițiilor Imperiului rus în Polonia, Poarta relansează pregătiri intense pentru un nou război. Un rol-cheie în cadrul acțiunilor preconizate îl constituia repararea și fortificarea cetăților Ismail, Chilia, Bender și Hotin. Ca de obicei, aceste sarcini au fost puse pe seama Țării Moldovei și Țării Românești. Știrile trimise din Iași în luna ianuarie 1794 ne atestă faptul că începuse deja fortificarea Cetății Hotin [115 b., p. 527-528].

În mai 1794, au fost refăcute porțile și cazematele cetății Bender, iar celelalte lucrări de întărire a fortăreței urmau să fie încheiate către 1 august [116, p. 551]. Pregătindu-se de un eventual război cu rușii și austriecii, Poarta era, în același timp, foarte precaută în acțiunile sale. După înfrângerea de către armata rusă a răscoalelor conduse de Tadeusz Kosciuszko, mii de polonezi s-au refugiat peste hotarele Poloniei, inclusiv în Țara Moldovei. Temându-se de conflictele de la hotarele de nord, Poarta cerea autorităților de la Iași să-i îndepărteze pe fugarii poloni de pe teritoriul țării [116, p. 384-385].

Apropierea armatelor ruse de Nistru a trezit îngrijorarea *pâșă*-lelor de la Hotin și Bender, situație care i-a determinat să trimită emisari la Istanbul. În același timp, domnul Țării Moldovei

a primit *fermân*, prin care era obligat să expedieze un corp de *yenicer*-i în ajutorul acestor cetăți [115 b., p. 335], iar o altă poruncă imperială îl însărcina pe domn ca în fiecare ținut să se pregătească butoaie cu praf de pușcă de 35 și 50 de oca, majoritatea cărora trebuiau să fie transportate la cetatea Hotin [115 b., p. 563].

Un important punct strategic pe linia Dunării, la acel moment, îl constituia cetatea Ismail, deteriorată de ruși la finele anului 1790. După încheierea păcii de la Iași, Poarta întreprinde măsuri concrete pentru refacerea cetății și poruncește domnului Mihail Suțu să taie cât mai multe palisade și pari „... pentru clădirea și construirea cetății Ismail ...” [53, p. 55].

Războiul ruso-austro-otoman din 1787-1792 a afectat nu numai fortificațiile otomane situate la Nistru și Dunăre, dar și populația care a evadat din circumscripțiile Bender, Chilia, Akkerman și Izmail pe teritoriul Țării Moldovei. O altă problemă ce necesita o soluționare cât mai rapidă devine cea a aprovizionării fortificațiilor. Printr-o scrisoare, marele *vezîr* îi cerea domnului să ia măsuri pentru înapoierea creștinilor [53, p. 57, p. 67], ceea ce demonstrează că buna funcționare a unităților administrativ-teritoriale otomane era determinată de numărul și situația supușilor creștini din aceste circumscripții.

În noiembrie 1794, după cum preciza consulul rus Ivan Severin, autoritățile otomane intenționau să trimită la Hotin pe Zihuali Ali *pâșa* de Silistra cu 4000 de ostași, alți 4000 aflându-se deja în cetate [115 b., p. 603]. Dispoziția respectivă avea drept scop consolidarea efectivului armat și a pozițiilor otomane în zonă. Lucrările de reparare și aprovizionare a cetăților din circumscripțiile otomane au continuat pe parcursul perioadei anilor 1794-1795. Astfel, pe 25 aprilie 1795, marele *vezîr* Mehmet Izzet *pâșa* porunca domnului Mihail Suțu „... să furnizeze o cantitate de zahere pentru oastea de gardă a cetății Hotin, unde băntuie mare lipsă din cauza secetei ...” [53, p. 387].

Autoritățile otomane, în anumite situații, reglementau numărul supușilor creștini din *kâza*-le și, în caz de necesitate, *reaya*-lele puteau fi strămutate dintr-o circumscripție în alta. În acest sens, este relevant ordinul marelui *vezîr* către domnul Țării Moldovei de a trimite la cetatea Bender, care a fost fortificată, o parte din raialele care au fugit în Țara Românească și în Țara Moldovei, în timpul revoltelor de acolo, din Chilia și Akkerman și care erau considerate prizoniere în acele părți [53, p. 388].

Domnia, de regulă, întreținea bune relații cu reprezentanții administrației otomane din circumscripțiile de hotar. Prin scrisoarea din 21 iulie 1795, Alexandru Callimachi îi mulțumește lui Seid Osman, *muhafîz* de Akkerman, care îl felicitase printr-un „inayet name” pentru urcarea pe tronul Țării Moldovei [53, p. 391].

Chestiunea refugiaților polonezi în Țara Moldovei va constitui unul dintre obiectivele diplomației habsburgice și în anul următor. Corespondența dintre Timoni și Thugut din 21 aprilie

1797 informează că, potrivit rapoartelor întocmite de doi ofițeri din Bucovina și de unii dregători de la Cernăuți, numărul polonezilor în Țara Moldovei și în *kâza*-ua Hotinului a crescut foarte mult, încât nu poate fi evaluat [161, p. 94], iar domnul Alexandru Callimachi le acordă ajutor în bani și provizii polonezilor ce se aflau pe teritoriul *kâza*-lei Hotin [119, p. 79], urmărindu-se crearea unei situații complicate pentru stăpânirea habsburgică în Bucovina, dar și focalizarea atenției Imperiului Habsburgic și a Rusiei țariste asupra problemei poloneze. Astfel, Imperiul Otoman obținea răgaz și posibilitatea unei durate în timp pentru redresarea potențialului său militar, în eventualitatea unei noi confruntări cu puterile creștine. În acest context se înscriu eforturile domnului Alexandru Callimachi pentru aprovizionarea cetăților din unitățile administrativ-teritoriale otomane. La 7 iulie 1797, domnul Țării Moldovei primește ordin de la Poartă de a pregăti provizii pentru cetățile Bender, Hotin și Akkerman, iar în august este emis un nou *fermân*, prin care se cerea aprovizionarea cetăților Hotin și Bender cu 120.000 de sferturi de ovăs [119, p. 79].

Erau întărite și efectivele militare ale fortărețelor. La Chilia, în vara anului 1798, se află o garnizoană formată din circa 300 de soldați [117 a., p. 174]. De asemenea, se efectuau lucrări intense de fortificare a cetăților, în eventualitatea unui nou război cu Imperiul Rus. Relevantă, în acest sens, este scrisoarea marelui *vezîr* către domnul Alexandru Calimachi, care îi aduce laude pentru „... efectuarea la timp a tuturor poruncilor împărătești, trimițând cele necesare pentru zidirea cetăților Chilia și Akkerman, zidind în scurtă vreme două hambare la Bender ...” [53, p. 397].

La 10/22 noiembrie 1806, fără a declara război, armata țaristă a trecut Nistrul și a invadat Țara Moldovei [116 a, p. 371]. În opinia cercetătorului Vlad Mischevca aceasta poate fi socotită ca dată a începutului războiului ruso-otoman din 1806-1812 [195, p. 208]. Operațiunile militare desfășurate în spațiul pruto-nistean au produs schimbări nu doar de ordin politic-economic, dar și socio-demografic.

Conform unor date, în 1806, în Akkerman locuiau 303 moldoveni și greci, 632 armeni, 59 de evrei, 36 de țigani și 28 de ucraineni [65, p. 130]. Registrele, întocmite în iulie 1807, atestă 522 de familii musulmane, în număr total de 2409 oameni [286, p. 37]. Populația nemusulmană atingea numărul de 1058, ceea ce constituia 31 % din totalul orașenilor. Spre deosebire de alte etnii, care sunt trecute în revistă, independent unii de alții, în 1806, la Akkerman, numărul moldovenilor și grecilor este prezentat printr-o singură cifră. Din această cauză, se poate afirma doar cu aproximație că, din numărul total al populației orașului, ponderea moldovenilor nu atingea nici 9%.

În 1806, în Chilia trăiau 3460 de orașeni, dintre care 698 moldoveni, 27 greci, 22 sârbi, 9 bulgari și 2704 turci [286, p. 40]. Populația creștină alcătuia 756 oameni, circa 21,9 %, iar cea musulmană - 78,1 %. Spre deosebire de Akkerman, ponderea etnicilor români la Chilia este mult mai mare – circa 20, 2 %.

Cel mai populat centru urban, la 1806, în sudul Basarabiei era Benderul. Numărul total al orașenilor la acea dată se estima la 5155 oameni, dintre care 3971 de turci, 500 de moldoveni, 315 evrei, 230 de țigani, 54 de sârbi și bulgari, 45 de ruși și ucraineni, 40 de armeni [286, p. 39]. Ponderea etnicilor români din numărul total al orașenilor este de 9,7 %, ceea ce constituia aproximativ aceeași valoare pe care o aveau autohtonii și la Chilia.

Inițial, prin ordinul comandantului suprem al armatei ruse Ivan Mihelson din 20 aprilie 1807, administrarea Basarabiei, adică a teritoriilor dintre Dunăre, Prut, Nistru și Marea Neagră, cu excepția Ismailului, cucerit de ruși abia în septembrie 1809, a fost încredințată general-maiorului de orientare filorusă, Ilie F. Catargi [304, p. 631]. Repede însă, pe la începutul lunii mai 1807, țarul a acceptat propunerea lui I. Mihelson (1740-1807) ca regiunile părăsite de turci și tătari să fie trecute sub controlul autorităților moldovene [303, p. 220-221].

Pentru reglementarea fiscalității în perioada 18 iunie 1808 – 18 iunie 1811, s-a efectuat un nou recensământ al locuitorilor. În el au fost incluse și orașele Akkerman, Chilia și Bender. Trecerea în revistă a orașenilor este făcută conform rangului și apartenenței etnice. În liste a fost inclusă doar populația de gen masculin³⁵. Conform acestor date, în Akkerman, la acel moment, locuiau: 1 evreu de rangul întâi, 5 evrei de rangul doi, 12 evrei de rangul trei. Toți erau indigeni, în total 18 persoane. Armeni băștinași din oraș - 12 de rangul întâi, 28 de rangul doi și 92 de rangul trei, deci numărul acestora se estima la 132 de persoane [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 30 v.]. Populația de origine românească a fost segmentată în trei categorii: prima o constituiau localnicii, a doua – cei ce au fugit din sate înainte de ordonanța din 11 iunie și cei ce au sosit în oraș din sate după această ordonanță. Din prima categorie fac parte 11 moldoveni de rangul întâi, 31 de moldoveni de rangul doi, 87 de moldoveni de rangul trei, cifra finală ridicându-se la 134 [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 30 v.]. Categoria a doua este compusă din 11 moldoveni de rangul doi, 10 moldoveni de rangul trei, în total 21 de persoane. După emiterea ordonanței, în Akkerman au sosit 13 moldoveni din localitatea Șaba și 16 sârbi din Catarj. Tabloul final al componenței numerice și etnice din Akkerman la acea dată este următorul: 18 evrei, 132 de armeni, 168 de moldoveni și 16 sârbi. În total în oraș locuiau 334 de bărbați. Dacă această cifră o înmulțim cu patru, atunci obținem un număr de 1336 oameni. Ponderea etnicilor români era de circa 50,3 %. Comparativ cu anii 1806-1807, numărul populației în oraș a scăzut simțitor – de la 3467 la 1336 de oameni. Acest fapt a fost generat de plecarea în masă a populației de origine musulmană. Consecințele războiului au contribuit, parțial ori chiar în întregime, la părăsirea Akkermanului de armeni, evrei, greci, țigani și ucraineni. În consecință, în oraș a crescut brusc ponderea băștinașilor [269, p. 76].

³⁵ Putem presupune că erau doar capii de familie.

Aceleași caracteristici sunt proprii și celor ce locuiau în Chilia. În oraș, conform statisticii, se aflau 144 de moldoveni de rangul întâi, 167 de moldoveni de rangul doi, 82 moldoveni de rangul trei, 58 de piliponi de rangul doi (adeptii sectei religioase de rit vechi – n. a.), 27 de evrei supuși ai imperiului țarist [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 34]. Numărul total se ridică la 420 de bărbați, dacă această cifră o înmulțim convențional cu patru, atunci, probabil, Chilia era populată de 1680 de locuitori. Majoritatea covârșitoare o constituiau etnicii români – 393 de bărbați, sau 93,6 %. Practic, de la 1806, numărul orașenilor scade de două ori: de la 3460 la 1680 de oameni. Lipsesc complet mențiuni clare despre greci, sârbi, bulgari și turci. Dacă populația musulmană se strămuta în masă la sud de Dunăre, după ce orașele au fost ocupate de forțele militare rusești, atunci lipsa etniilor mai sus enumerate trezește anumite nedumeriri. Presupunem că o parte din acestea au găsit refugiu în alte centre urbane din ținut sau chiar de pe teritoriul Imperiului Rus, iar cei rămași au fost incluși în alte obști. De exemplu, când sunt trecuți în revistă moldovenii de rangul trei, apar așa nume ca Ivan Bolgari, Ivan sîn Lazarovi, Gheorghii Carabut ș. a. [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 33-33 v.].

Criterii identice se respectă când este trecută în revistă populația din Bender. În urbe, la acea dată, locuiau 15 evrei de rangul întâi, 17 evrei de rangul doi, 38 de evrei de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Obștea evreiască era completată și cu evrei supuși ai imperiului țarist, în următoarea proporție: 8 evrei de rangul întâi, 3 evrei de rangul doi, 20 de evrei de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Lista este completată de rușii ortodocși și piliponii loiali imperiului: 3 de rangul întâi, 11 de rangul doi, 38 de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Aceste două categorii sunt suplinite de armenii localnici: în oraș locuiau 3 armeni de rangul doi, 6 armeni de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Aici majoritatea populației, la acel moment, era alcătuită de etnici români. Statistica arată că toți sunt nou-veniți. Astfel, din ținut în oraș s-au mutat 5 moldoveni de rangul întâi, 24 de moldoveni de rangul doi, 82 de moldoveni de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Acest număr a fost completat cu 6 moldoveni de rangul doi și 18 moldoveni de rangul trei, veniți din localitatea Lipcani. Lor li se alătură moldovenii ce au găsit refugiu în oraș în luna martie – 4 moldoveni de rangul doi, iar 30 de moldoveni de rangul trei [1, fond 1, inv. 1, d. 214, f. 27 v.]. Către 1811, Benderul era locuit de 331 de bărbați sau, convențional, de 1324 oameni. Moldovenii alcătuiau circa 169 bărbați, ori 51,4 %. Comparativ cu Akkermanul și Chilia, numărul populației a scăzut catastrofal – de la 5155 la 1324 de oameni, sau aproximativ de patru ori. Faptul s-a datorat plecării turcilor, care la 1806 alcătuiau o comunitate de circa 3971 de oameni. Lipsesc totuși informații despre țigani, sârbi și bulgari. Presupunem că o asemenea situație a fost generată de procese similare celor care au avut loc la Akkerman și la Chilia [269, p. 77].

De rând cu informația despre cele trei orașe puse în discuție, merită atenție evoluția numerică a etniilor în orașele Ismail și Reni. Conform surselor, la 1809, în Ismail trăiau 190 de familii nemusulmane, circa 900 de oameni, dintre care 162 familii de moldoveni, circa 810 locuitori [65, p. 130]. Alții alcătuiau armeni și ȝigani. Acest număr era completat de 4600 de oameni [65, p. 130] de origine turcă. Astfel, orașul era locuit de circa 5500 de persoane, dintre care 17,3% etnici români. Aceste cifre ne demonstrează că Ismailul era cel mai populat oraș, la acel moment, de pe teritoriul Basarabiei. O cifră apropiată de populație o avea Benderul – 5155 oameni, dar ponderea etnicilor români la Ismail era aproximativ de două ori mai mare. O asemenea situație poate fi explicată prin valoarea acestui punct strategic, mai ales, după ce Imperiul țarist a trecut în ofensivă în Balcani. Relatările din 1809 ne atestă la Reni 84 de familii de moldoveni, circa 420 de oameni [65, p. 130]. Pe lângă acestea, în oraș și în împrejurime locuiau aproximativ 940 de turci [65, p. 130]. Indicii demonstrează că Reniul, la acea dată, reprezenta cel mai mic oraș din sudul bazinului pruto-nistean.

În timpul desfășurării tratatelor de pace dintre Poartă și Rusia, la Giurgiu a fost efectuat un nou recensământ al populației din Valahia și Moldova. Această sursă reflecta și aspectul demografic al orașelor Akkerman, Bender și Chilia. La 8 mai 1812, în Akkerman locuiau 115 persoane, dintre care 45 de moldoveni, 30 de armeni, 40 de evrei, un total de 115 oameni [1, inv. 1, d. 3693, 57 v.]. Pe liste au fost trecuți numai capii de familie. Dacă înmulțim cifră cu patru, atunci obținem un număr de 460 de orășeni. Etnicii români alcătuiau 38,6% din populație. În Bender au fost înregistrați 50 de moldoveni, 10 moldoveni veniți din Lipcani, 130 de evrei și 30 de armeni [1, inv. 1, d. 3693, 56 v.], deci, în total, 230 capi de familie. Convențional, în oraș locuiau 920 de oameni, etnicii români alcătuind circa 25, 7 %. Mai săracă în populație, conform acestui recensământ, era Chilia. În urbe au fost atestați 46 de moldoveni, 30 de armeni, 28 de evrei [1, fond 1, inv. 1, d. 3693, 57 v.]. În sumă obținem 104 familii, aproximativ 416 orășeni, dintre care 44,2% de etnici români.

Dacă comparăm aceste date cu datele statistice din 1806, vedem că s-a produs o reducere bruscă a populației din orașele vizate, aproximativ de nouă ori, dar este de remarcat creșterea substanțială a ponderii etnicilor români, comparativ cu alte etnii. Desigur, o asemenea stare poate fi explicată atât prin confruntările dintre ruși și otomani, ce aveau loc în zonă, cât și prin instituirea unei noi dominații. Toate acestea creau o situație de instabilitate, care afecta populația urbană de meșteșugari și comercianți, dar și pe cea care practica agricultura.

În timpul războiului ruso-otoman din anii 1806-1812, guvernul țarist a acordat înlesniri negustorilor și meșteșugarilor din guberniile ruse și celor străini încadrați în comerțul cu Țările Române. Asemenea măsuri erau necesare, deoarece musulmanii părăseau orașele din Basarabia și acest gol trebuia completat. Pentru a nu permite elementului etnic românesc stabilirea în orașe,

completarea târgurilor și orașelor era efectuată cu străini și, în baza dispoziției guvernatorului civil I. M. Harting din 1813, a fost interzisă acordarea vizei de reședință populației din așezările rurale ale Basarabiei în orașele-cetăți Akkerman, Chilia, Bender și Ismail [248, p. 307].

Anumiți pași de ordin administrativ factorii de decizie, care reprezentau țarismul în Țările Române, i-au întreprins atât în timpul războiului din anii 1806-1812, cât și după semnarea păcii de la București. Astfel, la 1810, în apropierea zidurilor vestice ale cetății Ismail, conform dispoziției generalului Tucikov, a fost fondat un târgușor, unde s-au așezat coloniști bulgari și sectanți ruși. Prin dispoziția imperială din 14 octombrie 1812 [248, p. 318], acest târgușor a fost denumit Tucikov.

Un alt proiect inițiat de administrația țaristă în 1816 este cel de a construi un nou oraș populat de armeni în apropierea Reniului [304, p. 273]. Această inițiativă se înscrie într-un plan bine gândit de administrația țaristă, care prevedea întărirea cetăților de margine, fondarea unor noi târguri în imediata apropiere a acestora, pentru a le transforma pe parcurs în orașe, și popularea acestora cu elemente străine, neglijând în totalitate factorul etnic autohton.

Încheierea războiului dintre Imperiul Rus și Sublima Poartă, politica promovată de guvernul țarist au creat condiții favorabile de regenerare a târgurilor și orașelor basarabene. Deja la 1814, în Chilia au fost înregistrate 243 de familii de moldoveni, 322 de familii de ucraineni, 160 de familii de lipoveni, 32 de familii de ruși, 18 familii de evrei, 16 familii de bulgari, 10 familii de greci, 5 familii de țigani, în total circa 806 familii [304, p. 276]. Numărul locuitorilor se estima la 610 moldoveni, 464 de ucraineni, 350 de lipoveni, 34 de ruși, 36 de evrei, 38 de bulgari, 28 de greci, 12 țigani [304, p. 277]. Orășenii alcătuiau 1593 de oameni, dintre aceștia aproape o treime erau etnici români – 30,1%. Prin urmare, populația Chiliei a crescut aproape de patru ori timp de doi ani. De asemenea, gama etnică a fost completată cu noi elemente, ca ucraineni, lipoveni, ruși, bulgari, greci, țigani. Este de menționat creșterea masivă a elementului slav în urbe – ceva mai mult de 53 %.

De asemenea, conform datelor statistice, la 1815 se produce o creștere substanțială a populației și la Akkerman. În oraș sunt atestate 145 de gospodării de greci, 112 gospodării de armeni, 12 gospodării de țigani, 231 de gospodării de moldoveni, 66 de gospodării de bulgari, 25 gospodării de evrei [12, fond 5, inv. 3, d. 474, f. 135-162], în total – 591 de gospodării. Numărul orășenilor se estima la 2364, iar ponderea etnicilor români era de circa 39,1%. Spre deosebire de Chilia, în Akkerman remarcăm un număr mare de gospodării ale grecilor și armenilor și, practic, lipsa totală de elemente etnice ca ruși, ucraineni și lipoveni. O asemenea stare poate fi explicată prin faptul că în procesul recensământului, involuntar, ei au fost incluși în gospodăriile altor obști, fiind într-un număr nesemnificativ.

În 1817, în Ismail locuiau 272 de armeni, 173 de evrei, 131 greci, 508 bulgari, 1722 de velicoruși, 1726 de moldoveni, 3251 de ucraineni, în total – 7783 de oameni [248, p. 327]. Etnicii români alcătuiau aproximativ o cincime din populație, 22,2%. Comparativ cu anul 1809, a avut loc o creștere evidentă a urbei din punct de vedere numeric, practic, cu vreo 50 %. O asemenea situație poate fi explicată prin poziția strategică excelentă a orașului în zona respectivă și acele posibilități pe care le găseau aici nou-veniții imediat la sosire.

De asemenea, o creștere evidentă a fost înregistrată și în Reni. La 1822, în oraș populația atingea numeric o cifră de 1487 oameni, dintre care 122 de greci, 173 de bulgari, 745 de moldoveni, 273 de ucraineni, 132 de velicoruși, 39 de evrei [12, fond 5, inv. 3, d. 474, f. 119 v.]. Astfel, circa 50,7 % din numărul total o alcătuiau etnicii români. Ținând cont că la 1809 în oraș sunt atestați 420 de creștini, atunci vedem că numărul lor a crescut aproximativ de 3,5 ori. Pe lângă populația autohtonă de origine română, în Reni și-au găsit condiții prielnice de trai și reprezentanții altor etnii alogene, oferite pentru acestea după războiul ruso-turc din 1806-1812.

Odată cu sfârșitul războiului, politica administrației țariste a creat condiții prielnice pentru revigorarea vieții în târgurile și orașele basarabene. Măsurile întreprinse aveau menirea să atragă în orașe nu atât populația autohtonă, cât pe cea de origine străină. Acest lucru a reușit de minune, ca exemplu ne pot servi orașele Ismail, la 1817, și Reni, la 1822. Afluxul intens al velicorușilor, ucrainenilor, bulgarilor și al altor etnii a schimbat atât evoluția numerică, cât și dinamica etnică din aceste urbe.

Războiul ruso-otoman din anii 1806-1812 a cauzat ținutului dintre Prut și Nistru mari prejudicii de ordin economic. Șeful vămilor de control N. Baicov, la 1813, susținea următoarele: „Această țară ce abunda în turme, jefuită și pustiită în urma operațiunilor militare din anii 1806 până în 1810, prezintă un vast teritoriu pustiu și nepopulat” [249, p. 243]. Consecințele dezastruoase ale războiului au căzut pe umerii oamenilor simpli, afectând întreaga economie a Basarabiei, o componentă substanțială fiind fostele „*re'âyâ-le*” otomane din acest spațiu. Starea de lucruri se complica și mai mult prin faptul introducerii anumitor impozite suplimentare și prețuri fixe în favoarea noilor stăpâni. Astfel, după sfârșitul războiului, populația autohtonă a fost obligată să asigure cu provizii Armata a 2-a rusă, dislocată pe teritoriul pruto-nistrean. Iar prețurile la produsele alimentare – pentru un sfert de făină - 19 ruble, pentru unul de crupe – 22 ruble – erau neconvenabile, afectând direct interesele locuitorilor [249, p. 244].

Un alt factor ce a influențat economia regiunii, dar și procesul formării burgheziei comerciale în Basarabia, erau tendințele de a reorienta comerțul de la piețele tradiționale europene și cele ale Imperiului Otoman spre piața internă rusă, întreprinse în timpul războiului ruso-otoman din 1806-1812 de președinții Divanului Moldovei și Țării Românești, senatorii S. S. Kușnicov și V. I. Krasno-Milașevici [249, p. 246].

Țarismul a intervenit și sub aspect spiritual în acest spațiu. Drept exemplu, în acest sens, ne poate servi scrisoarea mitropolitului și exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, adresată președintelui Divanurilor Moldovei și Valahiei, Serghei S. Kușnicov [3, fond 1, inv. 1, d. 442, f. 1], în care solicita să-i permită transformarea moscheii din comuna Ursoia, județul Tighina, în biserică, solicitare susținută de autoritățile rusești.

Însumând cele relatate mai sus, putem concluziona că pentru întărirea trupelor otomane și supravegherea deplasării efectivelor militare rusești, în decembrie 1768, la Hotin sosește *hân*-ul din Crimeea cu hoarda sa. Operațiunile militare din martie 1769 s-au soldat cu un adevărat dezastru pentru armata otomană condusă de *serasker*-ul Hotinului Abaza-Mehmet *pâșa* în apropierea cetății Camenița. Într-o situație complicată s-au pomenit și trupele otomane staționate la cetatea Bender. Înfrângerile suferite de către otomani au determinat Poarta să efectueze un șir de remanieri, în vederea întăririi conducerii militare de vârf a armatei. Dar nici aceste remanieri nu au adus rezultatul scontat. Cetatea Hotin a fost cucerită și pusă sub administrarea militară rusă, iar administrația civilă a ținutului i-a revenit domnului Grigorie al III-lea Ghica. Ulterior, a fost cucerit și orașul Bender. Importanța strategică pe care o avea cetatea și orașul Bender a determinat Divanul Țării Moldovei să trimită o solie la Petersburg, care avea drept misiune să intervină pe lângă împărăteasa Ecaterina a II-a cu rugămintea ca teritoriul dintre râurile Prut și Nistru, în special cetatea Bender, să fie reîntors Țării Moldovei. Misiunea soliei a eșuat, iar teritoriul cucerit a trecut în gestiunea comandatului armatei țariste P. A. Rumeanțev.

Soarta Hotinului și a Benderului au împărțășit-o și cetățile Chilia, Ismail și Cetatea Albă. Folosindu-se de situația creată, Imperiul țarist, în timpul Congresului de pace de la Focșani și București, a cerut Porții Otomane cedarea cetății Bender și a altor localități ale Țării Moldovei. Doar intervenția Imperiului Habsburgic a restabilit, practic, situația existentă înainte de război.

Conform tratatului semnat la Kuciuk-Kainargi, Hanatul din Crimeea devenise independent, iar trupele ruse părăsesc Țara Moldovei, otomanii restabilesc controlul asupra „*re'âyâ*-lelor” stuate în spațiul dintre Nistru și Prut.

În timpul războiului ruso-austro-otoman, Țara Moldovei, inclusiv teritoriile ocupate efectiv de otomani, au fost din nou cucerite și ruinate. Tratatul semnat la Iași pe 9 ianuarie 1792 prevedea întoarcerea tuturor cetăților și teritoriilor ocupate de armata țaristă Porții, iar prin ordinul din 30 ianuarie 1793, curtea de la Viena retroceda cetatea și ținutul Hotin foștilor stăpâni. Prin urmare, sfârșitul secolului al XVIII-lea nu a adus schimbări radicale în ceea ce vizează spațiul pruto-nistrean, controlat de către otomani. Rivalitatea puterilor creștine și, probabil, abilitatea diplomației otomane le-a permis celor din urmă păstrarea cetăților și teritoriilor din jur sub controlul său până la o viitoare conflagrație militară de proporții.

Războiul ruso-otoman din anii 1806-1812 a avut un impact direct asupra evoluției politico-administrative, economice, sociale, etno-demografice și spirituale din „*re'âyâ-le*” de pe teritoriul Țării Moldovei, constituite pe parcursul anilor de dominație ale Imperiului otoman. Sub aspect administrativ, teritoriul Basarabiei, la începutul războiului, era alcătuit din două părți: teritoriul care să afla sub stăpânire otomană, cu statut de *dâr al-Islâm*, și cel controlat de tătarii nogai din Bugeac. Cetățile Chilia, Ismail, Akkerman (Cetatea Albă), Bender (Tighina) și Hotin, cu împrejurimile și așezările din jur, alcătuiau „*re'âyâ-lele*” otomane. De asemenea, la Est de râul Prut se aflau ținuturile Țării Moldovei: Soroca, partea de Răsărit a ținutului Iași, Orhei, Lăpușna, Codrul Greceni și Hotărniceni. În primăvara anului 1807, administrația militară rusă de ocupație a trecut localitățile din „*re'âyâ-lele*” otomane și cele din Bugeacul tătărăsc în subordinea unui demnitar din Țara Moldovei, apoi în subordinea Divanului Țării Moldovei.

Tratatul de pace între Rusia țaristă și Sublima Poartă, semnat la 16/28 mai 1812 la București, prevedea destrămarea în două a Țării Moldovei și răpirea de către Imperiul Rus a regiunii dintre Prut și Nistru, denumită, din 1813, Basarabia. A fost formată o nouă provincie în componența Imperiului Rus. Administrația țaristă a întreprins o serie de măsuri, care aveau drept scop buna funcționare a acestei unități, conduse de către funcționarii ruși sau de cei care erau loiali noilor stăpâni.

Impactul noii guvernări va fi unul contradictoriu și, de regulă, negativ pentru populația românească din acest spațiu. Procesele de ordin politic, economic, administrativ, social, spiritual, demografic și etnic, care s-au derulat timp de mai puțin de un deceniu, vor schimba radical soarta locuitorilor Basarabiei.

În componența „*re'âyâ-lelor*”, pe lângă cetățile cu garnizoane otomane, își desfășurau activitatea orașele Ismail, Chilia, Akkerman, Bender și Hotin. În limitele acestor unități administrativ-teritoriale se aflau târgurile Reni (Tomarova), Lipcani, Briceni, iar în Bugeacul tătărăsc – Căușenii.

4.3. Concluzii la capitolul 4

Rezumând cele tratate în prezentul capitol, putem concluziona următoarele:

1. După înfrângerea de la Poltava, regele Suediei Carol al XII-lea se retrage la Bender, în speranța declanșării unui nou război între Imperiul Otoman și Rusia, lucru care i-a reușit, dar rezultatele confruntării militare dintre Rusia și Imperiul Otoman nu au corespuns așteptărilor regelui suedez. El este înlăturat din posesiunile otomane, iar tratatul de pace semnat la Adrianopol, pe 13/24 iunie 1714, pune capăt ostilităților otomano-ruse.

2. În efortul de a compensa pierderile suferite în confruntările cu Imperiul Rus, Poarta a decis să anexeze cetățile Hotin și Soroca. Tătarii din Bugeac au profitat de situația în care populația locală s-a refugiat în zona Codrilor, lăsând teritoriile de-a lungul cursului inferior al râului Prut practic pustii. Acest fapt a permis tătarilor să-și extindă controlul către regiunile Lăpușnei, Orheiului și Tigheciului. În anul 1715, otomanii au înființat o nouă unitate administrativ-teritorială în nordul Țării Moldovei, anume la *kâza*-ua Hotin, ceea ce a complicat și mai mult situația și securitatea în țarii.

3. După semnarea păcii de la Passarowitz, regatul Poloniei, cu ajutorul Habsburgilor, încearcă să obțină anumite concesi de la Poartă: unele cedări teritoriale la est de Carpați sau, cel puțin, dărâmarea cetăților situate în spațiul pruto-nistrean, unde staționau garnizoanele otomane, dar fără succes. Iar un rol important în soluționarea litigiilor apărute în legătură cu stabilirea sau schimbarea liniei de demarcare a hotarului îl jucau *pâș*a-lele din *kâza*-le.

4. Un factor important în timpul războiului ruso-otoman din anii 1735-1739 în regiunea cetății Tighina au devenit cazacii, conduși de hatmanul Filip Orlic, situație ce a determinat Poarta să ia măsuri hotărâte, pentru a nu permite trecerea cazacilor peste Nistru și stabilirea lor în Țara Moldovei.

5. Încercările *bey*-ilor de la *serhat* de a se amesteca în treburile interne ale Țării Moldovei, pentru a-și spori veniturile pe seama pământurilor din afara *kâza*-lei, întâmpinau o rezistență dură și de succes din partea domniei.

6. La mijlocul secolului al XVIII-lea, datorită așezării strategice, circumscripțiile otomane situate în spațiul pruto-nistrean se bucurau de un interes special din partea reprezentanților diplomați ai statelor europene.

7. Tensiunile de hotar cu Rusia țaristă și Reci Pospolita necesitau sume financiare importante pentru menținerea trupelor militare otomane în spațiul respectiv. În asemenea cazuri, sprijin financiar *bey*-ilor otomani aflați la Hotin, Tighina și Cetatea Albă îl acordau domnii Țării Moldovei, iar suma achitată era scoasă din *cizye*-aia țării.

8. Războiul ruso-otoman din 1806-1812 a provocat dislocări de populație, ceea ce, evident, a modificat numărul locuitorilor din așezările urbane, proces care a avut impact nu atât asupra târgurilor moldovenești, cât asupra orașelor din fostele „*re'âyâ*-le” otomane, din care s-au retras etnicii mahomedani, iar în locul lor au venit coloniști străini. În urma războiului ruso-otoman din 1806-1812, Imperiul Rus, încălcând flagrant dreptul internațional, anexează imediat nu doar fostele „*re'âyâ*-le” otomane, înființate pe parcursul secolelor în acest spațiu, dar și întreg teritoriul situat între râurile Prut și Nistru. Noua putere va folosi politici și măsuri mult mai dure față de populația locală, în speță cele de deznaționalizare și rusificare.

9. Din punct de vedere economic, teritoriul dintre Prut și Nistru a fost izolat de piața economică unică internă românească, care se constituia pe măsura afirmării statului român modern. Au fost întrerupte până la sfârșitul anilor '20, prin instalarea cordoanelor vamale pe Prut și Nistru, nu numai relațiile tradiționale cu centrele economice românești de peste Prut, dar și cele cu piața europeană și alte pieți tradiționale.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Analiza, interpretarea și evaluarea istoriografiei, precum și a izvoarelor publicate și inedite, privitoare la înființarea și evoluția „*re'âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea și până la începutul secolului al XIX-lea, realizată în teză, generează mai multe concluzii:

1. În rezultatul investigației istoriografiei existente, s-a evidențiat absența unei lucrări ample și cuprinzătoare dedicate istoriei „*re'âyâ*-lelor” otomane din Țara Moldovei, cuprinzând perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XIX-lea. Această lacună a determinat reconstituirea tabloului general al discursului istoriografic referitor la constituirea și evoluția „*re'âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei. Această reconstituire a reliefat patru etape fundamentale în cadrul tematicii cercetate.

2. În cadrul cercetării, am efectuat o examinare și analiză a bazei izvoristice disponibile, evidențiind diversitatea acestora. Am probat, că valoarea istorică a surselor folosite în investigația noastră variază considerabil între diferitele categorii, atât în ceea ce privește gradul lor de subiectivism și autenticitate, cât și importanța lor pentru înțelegerea istoriei „*re'âyâ*-lelor” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea. Am identificat că unele surse, cum ar fi relatări ale călătorilor străini sau cronicari, necesită o abordare critică mai atentă datorită potențialelor lor subiectivități sau interpretări individuale. Această diversitate în valorile și caracteristicile surselor istorice disponibile subliniază complexitatea și necesitatea unei analize critice și ponderate.

3. S-a realizat o reconstituire obiectivă a istoriei „*re'âyâ*-lelor” otomane în Țara Moldovei, acoperind perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea. Această amplă reconstituire a necesitat o analiză sintetică și o reinterpretare a studiilor istoriografice existente, orientată spre includerea lor pertinentă în contextul cercetării noastre. În plus, pentru a completa și a aduce perspective noi asupra problematicii abordate, am introdus în sfera științifică surse inedite ce contribuie la o mai profundă înțelegere a acestei tematici.

4. În urma investigației, s-a evidențiat faptul că ocuparea cetăților Chilia și Cetatea Albă de către Poartă nu a generat doar o problemă la nivel regional, ci și o problemă cu repercusiuni la nivel internațional. Această acțiune a afectat nu doar interesele imediate ale Țării Moldovei, dar și ale regatelor Poloniei și Ungariei pe termen scurt, iar consecințele s-au resimțit și asupra intereselor Imperiului Habsburgic și ale Imperiului Rus pe termen lung. Astfel, ocuparea acestor cetăți a avut un impact complex și extins asupra echilibrului politic și geopolitic al epocii, influențând multiple state și relațiile dintre ele.

5. S-a stabilit că campania din vara anului 1538, condusă de Suleymân Magnificul, a avut drept efect cucerirea cetății Tighina și înființarea unei noi „*re'âyâ*-le”. Sub controlul otomanilor

rămâne și Bugeacul. Formarea *sancâk*-ului de Bender a diminuat substanțial rolul Chilie ca unitate atât în plan politico-administrativ, cât și în cel militar. În schimb, au crescut sarcinile politico-administrative și militare ale *sancâk*-urilor Akkerman și Bender. În acest sens, remarcăm că, la numirea domnilor Țării Moldovei, susținerea din partea *sancâkbey*-iului de Bender, deseori, era hotărâtoare. Constituirea *sancâkbey*-ilicului de Bender a neutralizat, practic, în totalitate interesele și posibilitățile intruziunii coroanei poloneze în acest spațiu. Acest fapt nu va împiedica Polonia să încerce să se implice în procesele ce se vor derula în regiune. Totodată, este de remarcat și amestecul unor forțe terțe, cum sunt tătarii și lituanienii, care devin subiectul frecventelor discuții între Imperiul Otoman și regatul Poloniei.

6. Cercetarea noastră a demonstrat că tentativele de reglementare pașnică a conflictelor de hotar, deseori, erau perturbate de tătari, ceea ce a determinat Poarta să-i scoată din Bugeac. Chiar dacă această intenție nu a reușit pe deplin, un număr substanțial al cetelor de tătari a fost nevoit să ia calea Crimeei, iar cei rămași, contrar poziției oficiale a administrației otomane centrale, s-au extins până spre bazinul Ialpugului. Poarta, conștientă de importanța deosebită pe care o reprezentau cele trei unități administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei, a întreprins un șir de măsuri pentru a-și consolida prezența în regiune.

7. S-a stabilit că, pe parcursul perioadei de la sfârșitul secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea, Țara Moldovei a pierdut importante teritorii situate în spațiul pruto-nistean. Poziția strategică a cetăților cucerite pe parcurs a determinat Sublima Portă să intervină forțat în gestiunea acestora. Împreună cu teritoriile aferente, ele au fost anexate de către Istanbul și transformate în unități administrativ-teritoriale trecute direct sub controlul Imperiului Otoman. Stepa situată la sud de Codrii Tigheciului devine spațiu controlat de tătari, iar spațiul din sud-estul Țării Moldovei, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, prezenta un interes sporit atât pentru Imperiul Otoman, cât și pentru regatul Poloniei, iar un rol strategic important, în acest sens, îl jucau „*kâza*-lele” otomane.

8. În urma cercetării, s-a demonstrat că demersurile diplomatice ale Poloniei către Poartă de a trece sub jurisdicția sa cetățile Chilia, Akkerman, Bender și Ismail s-au soldat cu eșec. Înființarea unei noi unități teritorial-administrative la începutul secolului al XVII-lea – *kâza*-ua Ismail – a consolidat prezența Imperiului Otoman la nord de Dunăre. Un important factor de decizie în câmpia Bugeacului și cea a țărmului Mării Negre devin tătarii nogai. Prezența acestora crește semnificativ la acea dată. Schimbări semnificative intervin în sistemul administrativ-militar din *kâza*-le: apare funcția intermediară între *bey*-ii cetăților și *sipâhi*-i – cea de *alaybey*-i, măsură impusă, probabil, de noua conjunctură internațională, destul de tensionată la acel moment. Permanentele provocări militare au determinat Imperiul Otoman să treacă la forme mai eficiente de organizare militară – unitățile de *levençi*. O administrare mai eficientă a unităților teritorial-

administrative otomane în situații de criză și crearea posibilităților optime în procesul desfășurării operațiunilor militare necesitau numea unei singure căpetenii militare peste două sau mai multe *sancâk-uri*.

9. Investigația noastră a evidențiat, că un factor crucial în procesul de numire și destituire a domnilor în Țara Moldovei îl reprezentau influențele și opiniile *bey-ilor* din Akkerman și Bender. Pentru a se asigura de sprijinul și protecția acestor *bey-ii*, domnii Moldovei, uneori în mod voluntar, cedau anumite teritorii care treceau sub administrația directă a Imperiului Otoman. Acest schimb de teritorii era adesea motivat de necesitatea de a menține relațiile favorabile cu *bey-ii* locali și de a se asigura de susținerea lor în poziția de conducere.

10. Conform surselor documentare, contextul politic și militar la nivel local, în perioada anilor douăzeci-treizeci ai secolului al XVII-lea, a fost influențat semnificativ de prezența și autoritatea puternică a lui Kantemir *mîrza*, liderul tătarilor din Bugeac. Ascensiunea prestigiului și popularității acestui lider tătar a stârnit îngrijorare nu doar în rândul *hân-ilor* Crimeii, ci și la nivelul Sublimei Porți. Pentru a gestiona această situație, s-a recurs la o abordare tradițională: Kantemir *mîrza* a fost convocat la Istanbul și ulterior executat. Această acțiune a fost o reacție la ascensiunea sa în popularitate și la amenințarea percepută asupra stabilității și autorității existente în regiunea Bugeacului și în cadrul controlului otoman asupra acestei zone.

11. Expediția otomanilor contra Coroanei polone din anul 1621 s-a soldat cu noi pierderi teritoriale pentru Țara Moldovei. O serie de localități din stânga Dunării au fost anexate și trecute în administrarea *kâza-lei* Isaccea. Ce mai importantă dintre acestea a fost localitatea „... satul Reni”. Iar agresiunea cetelor de cazaci a determinat creșterea însemnată, în perioada anilor 1630-1631, a tătarilor în unitățile administrativ-teritoriale otomane din spațiul pruto-nistrean, stepa Bugeacului și teritoriul satelor hănești din jurul Cioburciului. Acest fapt afecta semnificativ nu doar interesele Țării Moldovei, dar și pe cele ale regatului Poloniei. Pentru a găsi o soluție pașnică, Poarta și regatul Poloniei au inițiat tratative diplomatice, care, de regulă, se finalizau cu anumite concesiuni reciproce.

12. Sursele folosite în cercetarea noastră atestă că transferarea tătarilor nogai în stepa Bugeacului a fost reglementată și garantată prin crearea unui cadru juridic favorabil trecerii tătarilor nogai în supunerea directă a Imperiului Otoman. Pentru serviciile acordate Porții, tătarii nogai au primit o zonă din teritoriului istoric al Țării Moldovei, care va fi cunoscută ca „Hotarul lui Halil pașa”.

13. Analiza detaliată a relevat că ocuparea cetății Hotin în anul 1715 a generat anexarea întregului teritoriu și stabilirea unei noi unități administrativ-teritoriale otomane. Această acțiune a reprezentat o amenințare considerabilă la adresa securității și statutului politic-juridic al Țării Moldovei. Prin capturarea acestei cetăți strategice, Imperiul Otoman a consolidat controlul asupra

întregii regiuni, amplificându-și influența și punând sub semnul întrebării autonomia și stabilitatea politică a Moldovei în acel moment istoric.

14. Examinarea situației din timpul războiului din anii 1716-1718 a permis formularea concluziei că tentativele regatului Poloniei, după semnarea păcii de la Passarowitz, de a obține, cu ajutorul Habsburgilor, de la Sublima Poartă anumite concesii teritoriale la est de Carpați sau, cel puțin, dărâmarea cetăților situate în spațiul pruto-nistrean, unde staționau garnizoanele otomane, au suferit eșec. Un rol important în soluționarea litigiilor apărute în legătură cu stabilirea sau schimbarea liniei de demarcare a hotarului îl jucau *pâșa*-lele din *kâza*-le.

15. Semnarea păcii de la Șîștov, la 4 august 1791, prevedea că *kâza*-lele înființate pe teritoriul Țării Moldovei reveneau Imperiului Otoman, cu excepția circumscripției Hotin, care rămânea ca gaj în gestiunea Habsburgilor, până la încheierea păcii dintre Sublima Poartă și Imperiul Rus. Iar tratatul de pace, semnat la Iași pe data de 9 ianuarie 1792, prevedea întoarcerea tuturor cetăților și teritoriilor ocupate de armata țaristă Porții Otomane, iar prin ordinul din 30 ianuarie 1793, curtea de la Viena retroceda cetatea și ținutul Hotin foștilor stăpâni. Prin urmare, sfârșitul secolului al XIX-lea nu a adus schimbări radicale în ceea ce vizează spațiul pruto-nistrean controlat de către otomani. Astfel, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, situația în spațiul pruto-nistrean controlat de otomani nu a cunoscut schimbări radicale. Rivalitatea între puterile creștine și, posibil, abilitatea diplomației otomane le-au permis acestora din urmă să mențină controlul asupra cetăților și teritoriilor din jur până la o eventuală conflagrație militară de amploare.

16. Semnarea tratatului de pace la 16/28 mai 1812 în București a dus la anexarea întregului teritoriu cuprins între râurile Prut și Nistru de către Imperiul țarist. Conform surselor invocate, „*re'âyâ*-le” otomane au fost desființate în primăvara anului 1807 și inițial au fost plasate sub autoritatea unor boieri originari din Țara Moldovei, apoi sub controlul Divanului țării. Odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, administrația rusească a fost instituită în fostele teritorii „*re'âyâ*-le” otomane. Această administrație era străină tradiției istorice a acestor meleaguri, însă era conformă cu specificul Imperiului Rus și era condusă de funcționari țariști. Astfel, tratatul de pace și evenimentele ulterioare au marcat transformări fundamentale în administrația și controlul teritorial al regiunii dintre Prut și Nistru, impunând o nouă structură administrativă și conducere în această zonă de periferie a Imperiului Rus.

17. Datele provenite din surse inedite utilizate în studiul nostru confirmă că războiul ruso-otoman din perioada 1806-1812 a generat mișcări și dislocări semnificative ale populației, determinând modificări demografice semnificative în așezările urbane. Această transformare a avut un impact considerabil, nu atât asupra târgurilor moldovenești, ci asupra orașelor fostelor „*re'âyâ*-le” otomane. În urma războiului, etnicii mahomedani s-au retrăs din aceste orașe, lăsând locul pentru coloniști străini, în timp ce populației locale le-a fost interzis să ocupe aceste așezări

urbane. Respectivul schimbări demografice și socio-culturale au avut un impact profund asupra dinamicii urbane, modificând compoziția și caracterul populației din orașele care anterior fuseseră parte a „re'âyâ-lelor” otomane.

În urma cercetărilor întreprinse asupra problemei înființării și evoluției „re'âyâ-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea și în temeiul concluziilor și al generalizărilor de mai sus, pot fi înaintate unele **recomandări și propuneri:**

1. Continuarea cercetărilor pe direcția investigării evoluției „re'âyâ-lelor” otomane pe teritoriul Țărilor Române, în vederea elaborării unei teze de doctor habilitat, realizate, inclusiv, din perspectivă comparativă și publicarea unui studiu monografic amplu (ilustrat). În acest sens, este necesar a lărgi cercetarea fondurilor de arhivă, îndeosebi din arhivele străine, și cele bibliografice.

2. Continuarea cercetării altor aspecte ale problematicii „re'âyâ-lelor” otomane, care au rămas în afara studiului nostru, reieșind din scopurile și obiectivele propuse, dintr-o perspectiva multidisciplinară.

3. Includerea subiectului tematic privind înființarea și evoluția „re'âyâ-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea în completarea lucrărilor de specialitate și didactico-metodologice, inclusiv, elaborarea unui curs universitar la ciclul II, master.

4. Elaborarea unui *Dicționar* ce va include terminologia otomană, în baza problematicii „re'âyâ-lelor” otomane înființate în spațiul Balcanic și la nord de Dunăre.

5. Popularizarea în mass-media a istoriei unităților administrativ-teritoriale otomane înființate la est de Carpați.

6. Organizarea unor lecții publice la diferite nivele, pentru a prezenta istoria teritoriilor din spațiul pruto-nistean, care, începând cu sfârșitul secolului al XV-lea, au trecut în stăpânire otomană, iar după pacea de la București din 16/28 mai 1812 – în stăpânirea Imperiului Rus.

BIBLIOGRAFIE

1. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 214.
2. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 252.
3. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 442.
4. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 704.
5. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 1065.
6. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 1822.
7. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 2004.
8. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 3081.
9. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 3639.
10. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 3888.
11. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 1, inventar 1, dosar 3908.
12. DGAN ANA RM, ANRM, Fond 5, inventar 3, dosar 474.
13. ABRAHAMOWICZ, Z. *Katalog dokumentow tureckich. Dokumenty do dziejow Polskikrojoj osciennych w latach 1455-1672.* red. A. Zajączkowski. Warszawa, 1959. 361 p.
14. ANATALFFI, A. Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei și Cetății Albe în 1484. În: *Revista istorică*. 1934, vol. 1-3, pp. 33-42.
15. ARBORE, Z. *Basarabia în secolul al XIX-lea.* București: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1898. 790 p.
16. *Arhiva românească*. Ediția a II-a. Vol. I. Iași, 1960, 147 p.
17. *Basarabia. Monografie. Sub îngrijirea d-lui Ștefan Ciobanu.* Chișinău, 1926. 482 p.
18. BARKAN, O. L. Les deportations comme methode de peuplement et de colonization dans l'Empire Ottoman. În: *Revue de la faculté des sciences econommique de l'Université d'Istanbul*. Tom II. Nr. 1-4. 1950, pp. 67-131.
19. BĂCILĂ, I. C. Schiță istorică asupra hotarelor Basarabiei. În: *Arhivele Basarabiei*. nr. 3. 1929, pp. 163-181.
20. BELDICEANU, N. La campagne ottomane de 1484: ses preparatifs militaires et sa chronologie. În: *Revue des études roumaines*. 1960, vol. V-VI. Paris, pp. 67-77.
21. BELDICEANU, N. La conquette des cites marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayazid II. În: *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566): Institutions, société, économie*. London, 1976, pp. 36-90.
22. BELDICEANU, N. La Moldavie Ottomane a la fin du XV siecle et au debut du XVI siecle. În: *Revue des études islamiques*. 1969, nr. 2. pp. 239-266.
23. BELDICEANU-NĂDEJDE, N. Știri otomane privind Moldova ponto-dunăreană (1486-1520). În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, 1992, tom. XXIX. pp. 211-235, ISSN 0074-039X.

24. **BERCU, I.** Chilia și Cetatea Albă în cadrul relațiilor otomano-polone (sfârșitul secolului al XV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea). În: *Istorie locală și națională în context european* (lucrările Conferinței Internaționale de Istorie „Acta Historia Civitatis Lugosiensis, Lugoj, 17-19 septembrie 2021). Oradea: Editura Muzeul Țării Crișurilor, 2022, pp. 30-48. ISBN 978-606-8925-41-7.
25. **BERCU, I.** Formarea „raialelor” otomane în sudul Țării Moldovei (sfârșitul sec. al XV-lea – prima jumătate a sec. XVI-lea). În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova*. Seria „Științe socio-umane”. Volumul II. Chișinău, 2000, pp. 65-69. ISBN-917-68-2.
26. **BERCU, I.** L'organizzazione amministrativa e militare delle *re'âyâ* otomane in moldavia dalla fine del XV alla fine XVI secolo. În: *Transylvanian Review*. Vol. XXIX. Supplement No. 1. 2020, pp. 65-74. ISSN 2067-1016.
27. **BERCU, I.** Moschei transformate în biserici ortodoxe după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova. Nr. 4 (84). 2015, pp. 80-84. ISSN 1811-2668.
28. **BERCU, I.** „*Re'âyâ*-lele” otomane de pe teritoriul Țării Moldovei în contextul războaielor ruso-austro-otomane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: *Istorie și civilizație de-a lungul Dunării de Jos*. Culegere de studii dedicate zilei internaționale a fluviului – 29 iunie. I, Brăila, Ismail, Cahul, Galați: Editura Istros I Muzeul Brăilei „Carol I”. 2018, pp. 135-146. ISBN 978-606-654-320-0.
29. BERINDEI M., VENȘTEIN, G. L'Empire Ottoman et les Pays Roumaines. 1544-1545. În: *Études et documents*. Paris, 1987, pp. 243- 266.
30. BERINDEI M., VENȘTEIN, G. Reglements fiscales de la province de Bender-Akkerman. 1570. În: *Cahiers du monde russe et sovietique*. 1981, nr. 23. pp. 77-96.
31. BEZVICONI, C. *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*. București, 1958. 232 p.
32. BIDIAN, I. Moldova în tratatele polono-otomane într-un document din anul 1538. În: *Studii și materiale de istorie medie*. 1974, nr.7. pp. 63-76.
33. BOGA, L. T. *Documente basarabene. Hirisoave și cărți domnești: (1677-1812)*. Vol. IX. Chișinău: Cartea românească, 1929. 342 p.
34. BOGA, L. T. *Documente basarabene. Hirisoave și cărți domnești: (1560-1725)*. Vol. X. Chișinău: Cartea românească, 1930. 402 p.
35. BOGA, L. T. *Documente basarabene. Hirisoave și cărți domnești: (1704-1732)*. Vol. XII. Chișinău: Cartea românească, 1930. 388 p.
36. BOGA, L. T. *Documente basarabene. Hirisoave și cărți domnești: (1732-1738)*. Vol. XIII. Chișinău: Cartea românească, 1930. 367 p.
37. BOGA, L. T. *Documente basarabene. Hirisoave și cărți domnești: (1607-1806)*. Vol. XIV, Chișinău: Cartea românească, 1931. 432 p.
38. BOGA, L. T. Paza marginii: căpităniile de margine de pe Nistru, Ciuhur spre raiaua Tighinei și Bugeac. Chișinău: Cartea Românească, 1932, În: *Basarabia pământ românesc*, Vol. II, Chișinău, 2012, pp. 597-619. ISBN 978-9975-3205-7-3.

39. BOGDAN, I. *Cronicele slavo-române din sec. XIV-XVI*. București: Editura Academiei, 1959. 329 p.
40. BOGDAN, I. *Documentele lui Ștefan cel Mare*. Vol. I. București, 1913. 518 p.
41. BOGDAN, I. *Documentele lui Ștefan cel Mare*. Vol. II. București, 1913. 611 p.
42. BĂLAN, T. *Documente bucovinene*. Vol. III. 1573-1720. Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1937. 257 p.
43. BĂLAN, T. *Documente bucovinene*. Vol. IV. 1720-1745. Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1938. 299 p.
44. BĂLAN, T. *Documente bucovinene*. Vol. V. 1745-1760. Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1939. 265 p.
45. BĂLAN, T. *Documente bucovinene*. Vol. VI. 1760-1833. București: Editura casei școalelor și a culturii poporului, 1942. 505 p.
46. BRIE, M., HORGA I. *Relațiile internaționale de la echilibru la sfârșitul concertului european (secolul XVII – începutul secolului XX)*. Ediția a II-a. Oradea: Editura Universității din Oradea, 2009. 389 p. ISBN 978 973 759 925 4.
47. CAGATAY, N. Osmanli imparatorlugu arazi ve reaya kanun-namelerinde, ilhak edilen memleketlerin adet ve kanunlan ve istilahlan. În: *III. Turk Tarih Kongresi*. Ankara, 1948, pp. 484-603.
48. CANTA, I. *Letopiseșul Țării Moldovei de la a doua domnie și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod*. București, 1987. 311 p.
49. CANTEMIR, D. *Descrierea Moldovei*. București: Lyceum, 1967. 327 p. ISBN 978-973-746-4.
50. CANTEMIR, D. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane. În: *Opere complete*. Vol. VIII. tom II. ediție critică publicată și îngrijită de Virgil Cândea. București: Editura Academiei Române, 1987. 786 p.
51. CANTEMIR, D. *Scrisoarea Moldovei*. Craiova: Editura Sitech, 2008. 304 p. ISBN 978-973-972-4.
52. *Catalogul documentelor turcești*. vol. I. Întocmit de Mihail Guboglu. București: Editura Academiei Române, 1960. 683 p.
53. *Catalogul documentelor turcești*. vol. II (1455-1829). Întocmit de Mihail Guboglu. București: Editura Academiei Române, 1965. 696 p.
54. *Călători străini despre Țările Române*. Volum îngrijit de Maria Holban. vol. I. București: Editura Științifică, 1968. 588 p.
55. *Călători străini despre Țările Române*. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu. vol. II. București: Editura Științifică, 1970. 688 p.
56. *Călători străini despre Țările Române*. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu. vol. III. București: Editura Științifică, 1971. 767 p.

57. *Călători străini despre Țările Române*. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu. vol. V. București: Editura Științifică, 1973. 701 p.
58. *Călători străini despre Țările Române*. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu. vol. VI. București: Editura Științifică, 1976. 822 p.
59. *Călători străini despre Țările Române*. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu. vol. IX. București: Editura Academiei Române, 1997. 732 p.
60. CÂNDEA, I. *Brăila 1711. Documente și studii*. Muzeul Brăilei „Carol I”. Brăila: Editura Istros, 2011. 252 p. ISBN 978-973-1871-82-0.
61. CÂNDEA, I. *Cetatea Albă. Cercetări arheologice și istorice*. Brăila: muzeul Brăilei „Carol I”-Editura Istros, 2016. 317 p. ISBN 978-606-654-216-6.
62. CÂNDEA, I. *Comunitatea greacă de la Brăila din cele mai vechi timpuri până în secolul al XIX-lea*. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2004. 197 p. ISBN 973-9469-44-2.
63. CHIRTOAGĂ, I. Cetatea Chilia. În: *Destin românesc*. Revistă de istorie și cultură. 1994, nr. 2, pp. 137-148. ISSN: 1221-6984.
64. CHIRTOAGĂ, I. Destinul populației românești din Moldova ponto-danubiană în sec. XV-XVIII. În: *Moldova: deschideri științifice și culturale spre Vest*, Vol. I, Chișinău: Știința, 1993, pp. 238-239. ISSN 0041-6940.
65. CHIRTOAGĂ, I. *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii '30 ai secolului al XIX-lea*. Chișinău: Editura Museum, 1999. 224 p. ISBN 978-9975905358.
66. CHIRTOAGĂ, I. Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii *Basarabia*. În: *Revista de istorie a Moldovei*. 1994, nr. 2, pp. 9-13. ISSN 1857-2022.
67. CHIRTOAGĂ, I. Hotinul. În: *Destin Românesc*, Nr. 5, 1995, pp. 86-96. ISSN 1221-6984.
68. CHIRTOAGĂ, I. Istoria Chilie și Cetății Albe. Unele precizări. În: *Cugetul*. Nr. 2, 1991, pp. 42-47. ISSN: 0868-7730.
- 68 a. CHIRTOAGĂ, I. Întărirea otomanilor la gurile Dunării și pe cursul inferior al Nistrului (1484-1590). În: *Revista de Istorie a Moldovei*, Nr. 3-4, 2019, pp. 5-27. ISSN 1857-2022.
69. CHIRTOAGĂ, I. Orhei. În: *Destin Românesc*, Nr. 1, 2006, pp. 121-133. ISSN 1221-6984.
70. CHIRTOAGĂ, I. Populația din sud-estul interfluviului Nistru-Prut sub dominație otomană (1484-1595). În: *Revista de Istorie a Moldovei*, Nr. 4, 1992, pp. 12-20. ISSN 1857-2022.
71. CHIRTOAGĂ, I. Renii. În: *Destin românesc*. Revista de istorie și cultură, Nr. 3, 1996, pp. 111-123, ISSN 1221-6984.
72. CHIRTOAGĂ, I. Soroca. În: *Destin românesc*. Revista de istorie și cultură, Nr. 4, 1994, pp. 117-128. ISSN 1221-6984.
73. CHIRTOAGĂ, I. *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699). Expansiune și dominație turco-tătară*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1999. 207 p. ISBN 973-577-233-7.

74. CHIRTOAGĂ, I. *Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*. Chișinău: Editura: Prut International, 2004. p. 272. ISBN 9975-69-487-X.
75. CHIRTOAGĂ, I. *Teritoriile din estul Țării Moldovei sub administrarea turco-tătară (1699-1806). Evoluția administrativă, social-economică și cultural-spirituală*. Chișinău: Editura Cartier, 2020. 661 p. ISBN 978-9975-86-437-4.
76. CHIRTOAGĂ, I. Tighina. În: *Destin românesc. Revista de istorie și cultură*. Nr. 3. 1994, pp. 111-122. ISSN 1221-6984.
77. CHIRTOAGĂ, I. Unele aspecte ale utilizării normelor juridice în Moldova de Sud-Est (până la finele sec. al XVI-lea). În: *Revista de Istorie a Moldovei*. 1994, Nr. 3-4, pp. 98-124. ISSN 1857-2022.
78. CHIȚESCU, L. Cu privire la cetățile Moldovei voievodale. În: *Revista de Istorie*. 1975, tom 28, nr. 10, pp. 77-93.
79. CIOBANU, Șt. Cetatea Tighina. În: *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice din România*. Secția din Basarabia. Anul II. Chișinău: Cartea Românească, 1928. pp. 15-57.
80. CIOBANU, V. *La granița a trei imperii*. Iași: Editura Junimea, 1985, 208 p. ISBN-978-3-030-31865-9.
81. CIOBANU, V. *Politica și diplomație în secolul al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*. București: Editura Academiei Române, 1994. 248 p. ISBN 973-27-0438-1.
82. CIOBANU, V. *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*. București: Editura Academiei, 1980. 238 p.
83. CIOBANU, V. *Țările Române și Polonia secolele XIV-XVI*. București: Editura Academiei Române, 1985, 224 p.
84. CIORĂNESCU, A. *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele Simacos*. București: Editura Academiei Române, 1940. 390 p.
85. CIORĂNESCU, A. Petru Rareș și politica orientală a lui Carol Quintul. În: *Analele Academiei Române*. Memoriile secțiunii istorice. s. III, tom. XVII, 1935-1936, pp. 241-246.
86. CIUCĂ, M. D. Din relațiile Moldovei cu Imperiul otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea. În: *Revista de Istorie*. 1978, tom. XII, nr. 7, pp. 88-101.
87. CODRESCU T. *Uricariul*. Vol. I-XXV, Iași-Huși, 1852-1906.
88. CLOT A. *Soliman Magnificul*. București: Editura Artemis, 1997. 376 p. ISBN 973-566-046-6.
89. COLUMBEANU, S. Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare. În: *Revista de Istorie*. 1975, tom. 28, nr. 1, pp. 73-90.
90. CORFUS, I. Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia. În: *Romanoslavica*. 1964, nr. X, pp. 315-340.
91. CORFUS, I. *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, secolul al XVI-lea*. București. Editura Academiei Române, 1979. 418 p.

92. CORFUS, I. *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, secolul al XVII-lea*. București. Editura Academiei Române, 1983. 363 p.
93. COSTIN, M. *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*. Editat de P. P. Panaitescu. București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1956. 432 p.
94. COSTIN, M. *Opere*. București: Editura pentru literatură, 1965. 324 p.
95. *Creșterea Colecțiilor Academiei Române. Vol. X*, București, 1907. 288 p.
96. CRISTEA, O. Campania din 1484 în lumina unor noi izvoare venețiene. În: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*. 2004, Putna, p. 187-274, ISBN 9738122775, 9789738122772.
- 96 a. CROITORU G.-F. Echilibrul puterii în administrația locală a Imperiului Otoman. Studiu de caz: kaza-ua Giurgiu. În: *Acta Terrae Fogarasiensis*. 2016, nr. V, pp. 225-238 ISSN-2285-5130.
97. *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*. Studii și ediție critică de Dan Simonescu. București: Editura Academiei Române, 1975. 170 p.
98. *Cronica Ghiculeștilor: Istoria Moldovei între anii 1695-1754*. Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Adriana Camariano-Cioran. București: Editura Academiei, 1965. 808 p.
99. *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*. Publicate de Ion Bogdan. Ediție revizuită și completată de p. P. Panaitescu. București: Editura Academiei Române, 1959. 332 p.
100. *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase. vol. I. Sec. XV – mijlocul sec. XVII. Volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet. București: Editura Academiei Române, 1966. 562 p.
101. *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase. vol. II. Sec. XVII – începutul sec. XVIII. Volum întocmit de Mihail Guboglu. București: Editura Academiei Române, 1974. 541 p.
102. *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase. vol. III. Sec. XVI – mijlocul sec. XIX. Volum întocmit de Mustafa Mehmet. București: Editura Academiei, 1980. 444 p.
103. DECEI, A. *Istoria Imperiului otoman până la 1656*. București: Editura Științifică și Enciclopedică , 1978. 410 p.
104. DENIZIE E. Petru Rareș și Moldova dintre Prut și Nistru. În: *Revista istorică*. 1997, tom VIII, nr. 7-8, pp. 477-483.
105. DENIZIE E. Începuturile problemei Basarabiei. Ștefan cel Mare. În: *Studii și materiale de istorie medie*. 1998, vol. XVI, pp. 31-48.
106. *Documentele anexării Basarabiei. Corespondența diplomatică*. Paris – Sankt Petersburg 1807 – 1812. București: Centrul de Studii pentru Resurse Românești, 2012. 149 p. ISBN-978-973-88870-6-0.
107. *Documente privind Istoria României. Seria A. Moldova. veacul XVI. vol. I (1501-1550)*. București: Editura Academiei, 1953. 778 p.
108. *Documente privind Istoria României. Seria A. Moldova. veacul XVI. vol. II (1551-1570)*. București: Editura Academiei, 1951. 385 p.
109. *Documente privind Istoria României. Seria A. Moldova. veacul XVI. vol. III (1571-1590)*. București: Editura Academiei, 1951. 660 p.

110. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVI. vol. IV (1591-1600). București: Editura Academiei, 1952. 470 p.
111. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVII. vol. I (1601-1605). București: Editura Academiei Române, 1952. 454 p.
112. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVII. vol. II (1606-1610). București: Editura Academiei Române, 1953. 639 p.
113. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVII. vol. III (1611-1615). București: Editura Academiei Române, 1954. 417 p.
114. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVII. vol. IV (1616-1620). București: Editura Academiei Române, 1956. 702 p.
115. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVII. vol. V (1621-1625). București: Editura Academiei Române, 1956. 667 p.
- 115 a. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, vol. I, partea 3 (1709-1812). Bucuresci, 1889. 596 p.
- 115 b. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu. (serie nouă). vol. I. (1770-1796). București, 1962. 812 p.
116. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, Supliment I, volumul 1. (1518-1780). Bucuresci, 1886. 632 p.
- 116 a. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, Supliment I, volumul 2. (1781-1814). Bucuresci, 1885. 755 p.
117. *Documente privitoare la Istoria Românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu (se citează Hurmuzaki E. Documente...). Supliment II, volumul I. 1510-1600. Bucuresci, 1893. 603 p.
- 117 a. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, vol. IV. (1797-1806). Bucuresci, 1974. 681 p.
- 117 b. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, vol. VII. (1750-1818). Bucuresci, 1897. 584 p.
118. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, vol. VIII. (1376-1650). Bucuresci, 1894, 540 p.
- 118 a. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, vol. IX, partea 1. (1650-1674). Bucuresci, 1897, 691 p.
119. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de de Eudoxiu de Hurmuzaki*. vol. XIV/2. (1717-1777). București: Socec, 1917. 1288 p.
120. *Documente turcești privind istoria României*. vol. I (1455-1774). Întocmit de Mustafa A. Mehmed. București: Editura Academiei Române, 1976. 411 p.
121. *Documente turcești privind istoria României*. vol. II (1774-1791). Întocmit de Mustafa A. Mehmed. București: Editura Academiei Române, 1986. 373 p.
122. *Documente turcești privind istoria României*. vol. III (1791-1812). Întocmit de Mustafa A. Mehmed. București: Editura Academiei Române, 1986. 422 p.

123. DRON, I. Originea toponimicului „Ismail”. În: *Studii și cercetări*, Chișinău, 2001, pp. 137-140. ISBN 978-9975-3201-15.
124. *Enjeux politiques, écomomiques et militaires en mer noire (XIVe-XXIe siècles). Études à la memoire Migail Guboglu. Sous la direction de : Faruk Bilici, Ionel Cîndea, Anca Popescu*, Brăila: Musee Braila I Editionus Istros, 2007, 753 p. ISBN 9739469949, 9789739469944.
125. EREMIA, A. Toponimia Bugeacului: aspecte și conexiuni interdisciplinare (I). În: *Limba Română*. Revista de știință și cultură. Nr. 1-2 (235-236), ianuarie-aprilie, Chișinău, 2016, pp. 262-277. ISSN 0235-9111.
126. EREMIA, I. Capitulațiile Imperiului Otoman cu Rusia la începutul secolului al XVIII-lea. În: *Studia Universitatis Moldaviae*, nr.10 (110) 2018, pp. 112-125. ISSN 1814-3199.
127. EREMIA, I. A. *Țara Moldovei și Rusia. Relațiile politice în a doua jumătate a sec. XVII-lea*. Chișinău, 1993. 232 p. ISBN 978-9975-51-133-1.
128. FATTAL, A. *Le statut legal non-musulmans en pays d'Islam*. Beyrouth: Imprimerie catholique, 1958. 394 p.
129. FURTUNĂ, D. Însemnări de prin biserici. În: *Revista istorică*, nr. V, 1919, pp. 74-93.
130. GEMIL, T. Legăturile româno-turce de-a lungul veacurilor* (până în 1981). În: *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*. Coordonatori prof univ. dr. Tasin Gemil, dr. Gabriel Custurea, dr. Delia Roxana Cornea, Constanța: Editura Top Form, 213, pp. 33-80. ISBN 978-606-8550-08-4.
131. GEMIL, T. Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul otoman (1486). În: *Revista arhivelor*. 1983, nr. 2, pp. 117-128.
132. GEMIL, T. Quelques observations concernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l'Empire ottoman (1486) et la delimitation de leur frontiere. În: *Revue roumaine d'histoire*, Nr. 3, 1983, pp. 225-238.
133. GEMIL, T. *Regimul timariot și aplicarea lui în ținuturile românești administrate de Poarta otomană*. Constanța: Ovidius University Press, 2004. 148 p. ISBN 973-614-201-9.
134. GEMIL, T. *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești. 1601-1712*. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, 1984. 531 p.
135. GEMIL, T. *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*. București: Editura Academiei Române, 1991. 231 p. ISBN 973-27-0198-6.
136. GEMIL, T. *Țările Române în contextul politic internațional (1621-1672)*. București: Editura Academiei Române, 1979. 231 p.
137. GHEAȚĂ, A. Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea. În: *Studii istorice sud-est Europene*. vol. I, 1974, pp. 211-233.
138. GHIBĂNESCU, Gh. *Ispisoace și zapise*. Vol. I. Iași-Huși, 1906-1933. 323 p.
139. GHIBĂNESCU, Gh. *Surete și izvoade*. Vol. I-XXV. Iași-Huși, 1906-1932. 415 p.
140. GIURESCU, C. C. *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București: Editura Enciclopedică, 1997. 364 p. ISBN 973-684-143-X.

141. GIURESCU, D. C. *Ion Vodă cel Viteaz*. Chișinău: Universitas, 1992. p. 153. ISBN 978-973-37-1630-3.
142. GONȚA, Al. I. *Documente privind istoria României*. Seria A. Moldova. Indicele numelor de locuri. Ediția I. Caproșu. București: Editura Academiei, 1990. 301 p. ISBN 9732700920, 9789732700921.
143. GONȚA, Al. I. *Documente privind istoria României*. Seria A. Moldova. Indicele numelor de persoane. Ediția I. Caproșu. București: Editura Academiei, 1995. 799 p. ISBN 9732700920, 9789732700921.
144. GONȚA, Gh. *Țara Moldovei și Imperiul Otoman (sec. XV-XVI)*. Chișinău: Știința, 1990. 422 p. ISBN 5-376-01136-4.
145. GONȚA, Gh. Țara Moldovei între Imperiul Otoman și Marile Puteri Creștine la mijlocul secolului al XVI-lea –începutul secolului al XVII-lea. În: *Limba Română*, nr. 9-12, 2013, pp. 246-261. ISSN 0335-9111.
146. GOROVEI, Ș. S. Câteva însemnări pentru istoria relațiilor româno-otomane. În: *Românii în Istoria Universală*. Iași: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1986, vol. I, pp. 31-41.
147. GOROVEI, Ș. S. Domnia lui Ștefan Lăcustă. Coordonator Leon Șimanschi. În: *Petru Rareș*, București: Editura Academiei Române, 1978, pp. 161-174.
148. GUBOGLO, M. Despre arhiva turco-orientală din biblioteca de stat „V. Kolarov”. În: *Revista Arhivelor*, № 1, Sofia, 1960, pp. 134-182.
149. GUBOGLO, M. Inscripția sultanului Suleyman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538). În: *Studii. Revista de Istorie*. 1956, nr. 2-3, pp. 107-124.
150. GUMENĂI, I. *Istoria ținutului Hotin, de la origini până la 1806*. Chișinău: Civitas, 2002. 304 p. ISBN 9975-936-93-8.
151. HAMMER, J. De. *Histoire de l'Empire Ottoman*. (1656-1676), Vol. II. Paris, 1838. 511 p.
152. HOLBAN, I. Două știri despre luptele de la Hotin din 1672. În: *Revista istorică*, 1938, pp. 144-151.
153. HORGA, I., ȘIPOȘ, S. *De la „Mica” la „Marea Europă”. Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente*. Oradea: Editura Universității din Oradea, 2006, 60 p. + 59 f. reproduc. manuscris și foto., ISBN 973-86871-1-x.
154. HUSAR, A., GONȚA, Gh., DIMITRIU-CHICU, S. *Cetăți de pe Nistru*. Chișinău: Asociația Culturală „Grai și suflet”, 1998. 212 p.
155. HUSAR, Al. *Dincolo de ruine: cetăți medievale*. Institutul European, 2003. 212 p. ISBN 9975-918-08-5.
156. IACOBESCU, M. *Istoria Bucovinei (1774-1867)*. De la administrația militară la autonomia provincială. București: Editura Academiei Române, 1990. 550 p. ISBN 973-27-0448-9; ISBN 973-27-0449-7.
157. IEREMIA, I. *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858*. Tratatate. Chișinău: Universitas, 1992. 372 p. ISBN 5-362-01003-4.

158. INALCIK, H. *Imperiul Otoman. Epoca clasică. 1300-1600*. București: Editura Enciclopedică, 1996. 495 p. ISBN 973-45-0168-2.
- 158 a. IORGA, N. *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*. Vol. I. 1389-1768, București, 1895. 400 p.
159. IORGA, N. Din ținuturile pierdute. Boieri și răzeși în Bucovina și Basarabia în cele dintâi decenii după anexare. În: *Analele Academiei Române*, seria 2, Tomul 35, 1912-1913, pp. 13-92.
160. IORGA, N. *Documente privitoare la familia Callimachi*. București: Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1902. Vol. I, 803 p.
161. IORGA, N. *Documente privitoare la familia Callimachi*. București: Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1903. Vol. II, 373 p.
162. IORGA, N. *Documente privitoare la familia Cantacuzino*. București: Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1902. 360 p.
163. IORGA, N. *Documentele românești din arhivele Bistriței*. București: Editura Librăriei „Socescu”, 1899. 103 p.
164. IORGA, N. *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*. Bucarest, 1921. 281 p.
165. IORGA, N. *Scrisori domnești*. Vălenii de Munte: Editura Neamului Românesc, 1912. 214 p.
166. IORGA, N. *Scrisori de boieri*. Vălenii de Munte: Editura Neamului Românesc, 1912. 166 p.
167. IORGA, N. *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1899. 418 p.
168. IORGA, N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. Vol. V/1. București: Tipografia „Socec”, 1903. 721 p.
169. IORGA, N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. Vol. VIII. București: Tipografia „Socec”, 1904. 654 p.
170. IORGA, N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. Vol. IX. București: Tipografia „Socec”, 1905. 215 p.
171. IORGA, N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. Vol. XXI. București: Tipografia „Socec”, 1906. 614 p.
172. IORGA, N. *Știri despre veacul al XVIII-lea în țerile noastre după corespondențe diplomatice streine. I. 1700-1730*, București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1909. 39 p.
173. IOSIPESCU, S. Ștefan cel Mare – coordonator de strategie pontică. În: *Ștefan cel Mare și războaiele sale (I)*. Volum întocmit de Constantin Rezachevici. Chișinău: Cartdidact, 2019. p. 431-445. ISBN 978-9975-3315-6-2.
174. *Istoria Imperiului otoman. Coordonator Robert Mantran*. București: BIC ALL, 2001. 675 p. ISBN 973-571-363-2.

175. *Istoria Moldo-României...cu unu fragmentu istoricu....* București: Editura Tehnică, 1958. 387 p.
176. IŞIK, M. XVI. Yüzylda Akkirman Sancagi. În: *Karadeniz Aratrmalar*, nr. 18, 2008, pp. 19-37.
177. Încercările turcilor de a lua Chilia și Cetatea Albă și căderea acestora în 1484 (fragment), În: *Cugetul*, nr. V-VI, 1993, pp. 8-16. ISSN 0868-7730.
178. JOSANU, V. *Monument al civilizației medievale românești Marea cea Mare: Cetatea Albă – Moncastro*. Ediția I. București: Editura Fundația Collegium, 2014. 777 p. ISBN 978-606-93866-0-6.
179. KARADJA, C. I. Le Voyage de Michel Eneman de Bender a Constantinopol en 1709. În: *Revue Historique du Sud-Est Européen*, Paris-București, 1929, pp. 365-372.
180. KOGĂLNICEANU, M. *Cronicile Romaniei seu Letopiseșile Moldaviei și Valahiei*. Tomu II. Bucurescu: Imprimeria Națională, C. N. Rădulescu, 1872. 501 p.
181. KOGĂLNICEANU, M. *Cronicile Romaniei seu Letopiseșile Moldaviei și Valahiei*. Tomu III. Bucurescu: Imprimeria Națională, C. N. Rădulescu, 1874. 535 p.
182. KOSE, O. *1774 Kucuk Kaynarca Andalaşmasi (oluşumu-tahlili-tatbiki)*. Ankara: Turk Tarih Kurumu, 2006. 402 p. ISBN-13 978-9751618658.
183. LE CLERC, A. F. *Memoriu topografic și statistic asupra basarabiei, Valahiei și Moldovei. Provinciile ale Turciei din Europa*. Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, 2004. 90 p. ISBN 973-86871-1-x.
184. LUNGU, V. Despre olatul Hotinului (1715-1806). În: *Cercetări istorice*, An. V-VII, 1929-1931, pp. 253-290.
185. MAXIM, M. *Brăila 1711. Noi documumente otomane*. Brăila: muzeul Brăilei „Carol I”-Editura Istros, 2012. 605 p. ISBN 978-973-1871-82-0.
186. MAXIM, M. *Culegere de texte otomane*. Fasc. I. Izvoare documentare și juridice (sec. XV-XX). București : Centrul de multiplicare al Universității din București, 1974. 179 p.
187. MAXIM, M. Din istoria relațiilor româno-otomane – „capitulațiile” În: *Anale de istorie*. 1982, tom. XXVII, nr. 6, pp. 43-56.
188. MAXIM, M. *O istorie a relațiilor româno-otomane cu documente noi din arhivele turcești*. Vol. I. Perioada clasică (1400-1600). Brăila: muzeul Brăilei „Carol I”-Editura Istros, 2012. 606 p. ISBN 978-606-025-4.
189. MAXIM, M. Teritorii românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea. În: *Revista de Istorie*, 1983, nr. 8, pp. 802-817.
190. MAXIM, M. *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*. București: Editura Enciclopedică, 1993. 299 p. ISBN 973-45-0049-X.
191. MEHMED, M. A. *Istoria Turcilor*. București: Editura științifică și enciclopedică, 1976. 446 p.
192. MEHMET, M. A. Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV – XVII (mărturiile călătorilor Evlia Celebi). În: *Studii. Revista de istorie*. 1965, tom. 18, nr. 5, pp. 98-114.

193. MEHMET M. A. Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea. În: *Studii. Revista de istorie*. 1960, nr. 5, pp. 166-182.
194. MIHORDEA, V. *Documente privind relațiile agrare în sec. XVIII-lea*. Vol. II. București: Editura Academiei Române, 1966. 793 p.
195. MISCHEVCA, V. *Între pace și război. Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*. Chișinău: CARTDIDACT SRL, 2021. 429 p. ISBN 978-9975-3497-8-9.
196. MISCHEVCA, V. *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*. Chișinău: Civitas, 1999. 143 p. ISBN 9975936261, 9789975936262.
197. *Mitropolia Brăilei (Proilaviei)*. Studii și documente. Editor: Ionel Căndea. Brăila: Muzeul Brăilei „Carol I” I Editura Istros, 2015. 289 p. ISBN 978-606-654-116-9.
198. *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387 – 1858*. Tratatate. Alcătuitor I. Ieremia. Chișinău: Universitas, 1992. 372 p. ISBN 978-9975-71-379-5.
199. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. I. Întocmit de p. G. Dmitriev, D. M. Dragnev, E. N. Russev, p. V. Sovetov. Chișinău: Editura Știința, 1961. 452 p.
200. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. II. Întocmit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov. Chișinău: Editura Știința, 1978. 447 p.
201. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. III. Întocmit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov. Chișinău: Editura Știința, 1982. 478 p.
202. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. IV. Întocmit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov. 1986. Chișinău: Editura Știința, 1982, 367 p.
203. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. V. Întocmit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, 1986. Chișinău: Editura Știința, 1987. 326 p.
204. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VI. Întocmit de D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, 1992. Chișinău: Editura Știința, 1987. 291 p.
205. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea I. Întocmit de P. G. Dmitriev, P. V. Sovetov. Chișinău : Editura Știința, 1975. 602 p.
206. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea II. Întocmit de P. G. Dmitriev, P. V. Sovetov. Chișinău : Editura Știința, 1975. 527 p.
207. *Muhtasar Osmanli Târihi (1299-1922)*. Istanbul: Camlica. Basim Yayin ve Tic. A. Ş., 2005. 248 p. ISBN 9786052301562.
208. MURGESCU, B. O nouă reglementare de pace moldo-otomană în 1481?. În: *Studii și articole din istorie*. 1985, nr. 51-52, pp. 268-274.
209. MURGESCU, B. *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*. Iași: Polirom, 2012. 359 p. ISBN 9789734624539.
210. MUSTEA, N. *Mihail Kogălniceanu, Cronica României sau Letopiseșul Moldovei și Valahiei*. București: Imprimiaria Națională „C. N. Dădulescu”, 1874. 535 p.
211. NĂSTASE, Gh. I. „Hotarul lui Halil pașa” și „cele 2 ceasuri”. În: *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*. București, tom. L, 1932, pp. 174-214.

212. NĂSTUREL, P. Ș. La conquête ottomane de Brăila et la creationa du siege metropolitain de Proilavon. În: *Mitropolia Brăilei (Proilaviei). Studii și documente*. Editor: Ionel Căndea. Brăila: Muzeul Brăilei „Carol I” I Editura Istros, 2015, pp. 205-227, ISBN 978-606-653-212-9.
213. NĂSTUREL, P. Ș. Phases et alternatives de la conquete ottomane de la Dobroudja au XVe siecle. In. *Etudes d'histoire byzantine et post-byzantine*. Edition par Emanuel Constantin Antonache, Livia Cotovanu, Ionuț-Alexandru Tudorie. Brăila: Muzeul Brăilei „Carol I” I Editura Istros, 2019, pp. 35-42. ISBN 978-606-654-360-6.
214. NECULCE, I. *Letopiseșele Țării Moldovei. De la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*. București: Editura Albatros, 1976. 254 p.
215. NECULCE, I. *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ediție îngrijită de Iorgu Iordan. București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1959. 458 p.
216. NISTOR, I. Basarabia, pivotul politic al Moldovei voievodale. În: *Comunicare făcută la ședința publică din 3 decembrie 1943*, pp. 3-27.
217. NISTOR, I. *Drepturile noastre asupra Hotinului*. Chișinău, 1918. 89 p.
218. NISTOR, I. *Istoria Basarabiei*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1991. 294 p. ISBN 5-362-00779-3.
219. NISTOR, I. *Istoria Bucovinei*. București: Editura Humanitas, 1991. 283 p. ISBN 973-28-0306-1.
220. ONCIUL, D. *Studii de istorie*. Editura: Albatros, 1971. 285 p.
221. PANAITTE, V. *Pace, război și comerț în islam: Țările Române în dreptul otoman al popoarelor (sec. XV-XVII)*. București: B. I. C. ALL, 1997. 524 p. ISBN 571-186-9.
222. PAPACOSTEA, Ș. Politica externă a lui Ștefan cel Mare: puncte de reper. În: *Revista de Istorie*. 1975, nr. 1, pp. 15-32.
223. PAPACOSTEA, Ș. Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare. În: *Revista de Istorie*. 1982, nr. 5-6, pp. 607-638.
224. PAPO, G. N., PAPO, A., GRITTI, L. *Un prinț venețian în Transilvania în serviciul lui Soliman Magnificul*. Oradea: Editura Ratio et Revelatio, 2022. 434 p. ISBN 9786069659557.
225. PÂSLARIUC, V. *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*. Chișinău: Pontos, 2005. 291 p. ISBN 978-030-7217-4.
226. POPESCU, A. *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei sangeacul Silistra (sec. XV-lea – XVI)*. București: Editura: Muzeul Național al Literaturii Române, 2013. 282 p. ISBN 978-973-167-170-3.
227. POPESCU, A. *Războiul ruso-austro-turc dintre 1787-1792 și ocupațiunea Principatelor române*. București: Editura „Soceascu”, 1930. 232 p.
228. POPESCU, A. *Veniturile raialei Hotinului în timpul stăpânirii turcești*. București: Editura Gobl, 1930. 112 p.
229. POȘTARENCU, D. *Evoluția demografică a orașelor basarabene în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Chișinău : Editura Cartier, 1995. 112 p.

- 229 a. POȘTARENCU, D. Hotarele raialei Bender. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2015, nr. 2 (102), pp. 123-131. ISSN 1857-2022.
230. POȘTARENCU, D. *O istorie a Basarabiei în date și documente. (1812-1940)*. Chișinău: Editura Cartier, 1998. 245 p. ISBN 9789975949187.
231. PRODAN, D. Preocupări de orientalistică-turcologie în România în perioada c. 1875 - c. 1950. Considerații introductive. În: *Acta Moldaviae Septentrionalis*. 1999, I, pp. 7-82. ISSN 1582-6112.
232. Pseudo – KOGĂLNICEANU. *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la o a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat*. București: Editura „Minerva”, 1987, 309 p.
233. RĂDVAN, L. *Orașele din Țările Române în evul mediu (sfârșitul sec. XIII – începutul secolului al XVI-lea)*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, 467 p. ISBN 9789737037190.
234. *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)*. Selectarea documentelor și studiul introductiv – Ion Eremia. Chișinău: CEP USM, 2013, 954 p. ISBN-978-9975-71-379-5.
235. RELI, S. Raiaua Hotinului în timpul ocupației austriece și legăturile ei bisericești cu Episcopia Bucovinei 1788-1792 (Contribuții la istoria Episcopiei Hotin). În: *Extras din revista teologico-bisericească „Candela”*, an XLI, nr. 1-3, Cernăuți, 1930. pp. 37-52.
236. RUSSO, D. Lista Mitropoliților Proilavului 1590-1828. În: *Mitropolia Brăilei (Proilaviei). Studii și documente*. Editor: Ionel Căndea, Muzeul Brăilei „Carol I” I Editura Istros, Brăila, 2015. pp. 47-75. ISBN 978-606-654-116-9.
237. RUSSO, D. Mitropolia Proilavului. În: *Mitropolia Brăilei (Proilaviei). Studii și documente*. Editor: Ionel Căndea, Muzeul Brăilei „Carol I” I Editura Istros, Brăila, 2015. pp. 39-45. ISBN 978-606-654-116-9.
238. SIMONESCU, Ș. Campania lui Soliman din 1538 în Moldova: antecedente și urmări. În: *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*. 1974-1975, tom. 7-8, pp. 119-134.
239. SOREAN, M. *Marii viziri Koprulu (1569-1710)*. București: Editura militară, 2002. p. 320, ISBN-973-32-0624-5.
240. STÂNCĂ, A-D. Cartography of the missing fortresses in Dobrogea: o case study of the Turkish fortification. În: *15th International Congress of Turkish Art*. Ankara, 2018, pp. 568-588. ISSN 9789751741141.
241. STROIA, M. *Românii, marile puteri și sud-estul Europei (1800-1830)*. București: Editura Semne, 2002, p. 250. 9736542157, 9789736542152.
242. SZEKELY, M. M., GOROVEI, Ș. S. „Semne și minuni” pentru Ștefan voievod. Note de mentalitate medievală, În: *Studii și Materiale de Istorie Medie*. 1998, vol. XVI, pp. 49-64, ISSN 1222-4766.
243. ȘLAPAC, M. *Cetatea Albă: Studiu de arhitectură medievală militară*. Chișinău: Arc, 1998. 209 p. ISBN 978-9975-61-296-2.
244. ȘLAPAC, M. Fortificațiile bastionare de la Soroca (sec. XVII-XVIII). În: *Cetatea Soroca - istorie, memorie și tradiții seculare*. Materialele conferinței, Soroca, 4-5 aprilie 2014. pp. 122-129. ISBN 978-9975-61-926-4.

245. *The Encyclopedia of Islam*. New edition. Edited by E. van Donzei, B. Lewis and Gh. Pellat. Iran-Kha. Vol. IV. Leiden: E. J. Brill, 1978, 762 p.
246. TCACI, V. *Moldova în relațiile politice internaționale (1763-1774)*. Chișinău, 1999, 312 p. ISBN 978-9975-9520-4-0.
247. TERTECEL, A. Un izvor otoman necunoscut istoriografiei noastre: „Jurnalul” (Defter) lui Ahmed bin Mahmud (secretar al vistieriei otomane) privind campania militară a Înaltei Porți din anul 1711 în Moldova, În: *Caietele laboratorului de studii otomane*, nr. 2, București, 1993. pp. 65-88.
248. TOMULEȚ, V. *Politica constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*. Chișinău: Editura CE USM, 2002. 564 p. ISBN 978-9975-71-208-6.
249. TOMULEȚ, V. Repercusiunile regimului de dominație țarist asupra genezei și evoluției burgheziei comerciale din Basarabia (1806-1830). În: *Politici imperiale în Estul și Vestul spațiului românesc*, Oradea/Chișinău, 2010, pp. 163-185. ISBN 978-9975-4001-2-1.
250. TOMULEȚ, V. Ținutul Hotin în descrierea statistică militară rusă 1825. În: *Centenar Sfatul Țării*. Materialele conferinței științifice internaționale. Chișinău, 21 noiembrie 2017, pp. 143-166. ISBN 978-9975-139-54-0.
251. TOMULEȚ, V. Ținutul Hotin în statisticile austriacă și rusească de la sfârșitul secolului al XVIII – începutul secolului XIX, În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Științe Umaniste, Chișinău, 2016, nr. 10 (100), pp. 64-82. ISSN 1811-2668.
252. TOMULEȚ, V. Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Chișinău: Editura „Lexon-Prim”, 2018. 1056 p. ISBN: 978-9975-139-55-7.
253. TULUȘ, A. Consecințele anului 1484 asupra circulației monetare din Moldova. În: *Istros*. 1999, nr. IX, pp. 91-123. ISSN 0066-7358.
254. TUNCER, H. *Osmanli Imparatorlugunda Toprak Hukuku. Arazi Kanunlan ve Kanun Aciklamalan*. Ankara, 1962. 527 p.
255. ȚVIRCUN, V. *File din Istoria vieții și activității politice a lui Dimitrie Cantemir*. Chișinău: Editura Cartdidact, 2009, 90 p., ISBN 978-9975-4001-1-4.
256. ȚVETCOVA, B. Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în secolul al XVI-lea, În: *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*. București: Editura Academiei, 1971, pp. 117-141.
257. URECHE, G. *Letopisețul Țării Moldovei*. București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1956, 241 p.
258. URICARUL, A. *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*. Vol. II. Editura Minerva, București: Editura Minerva, 1996, 371 p. ISBN 9789732103623.
259. URSU, I. *Ștefan cel Mare și turcii*. București, 1914. 222 p.
260. VELIMAN, V. Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei. În: *Revista arhivelor*. 1984, nr. 2, pp. 89-112.
261. VELIMAN, V. Câteva considerații privind haraciul Moldovei în mijlocul secolului al XVI-lea. În: *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”*. 1982, nr. XIX, pp. 285-301.

262. VELIMAN, V. *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*. B. C. U. – Iași, București, 1984. 531 p.
263. XENOPOL, A. D. *Istoria românilor din Dacia traiană*. volumul II. București: Editura științifică și enciclopedică, 1889. 463 p.
264. XENOPOL, A. D. *Istoria românilor din Dacia traiană*. volumul IV. Epoca lui Ștefan cel Mare 1457-1504. București: Editura ELF, 1993. 524 p. ISBN-13 978-9736423307.
265. АСТВАЦАТУРОВ, Г. О. *Бендерская крепость*. 2-е изд., Бендеры: Полиграфист, 2007. 176 с. ББК 63.3 (4Молд-П) А91.
266. АНЦУПОВ, И. Народная колонизация Бессарабии в первой трети XIX в. В: *Учен. Зап. Кишиневского ун-та*, 1958. т. 35 (исторический), ст. 75-93.
267. БАТЮШКОВ, П. Н. *Бессарабия: Историческое описание*. Санкт-Петербург, 1892. 322 ст.
268. БАЧИНСКИЙ, А. Д., ДОБРОВОЛСКИЙ, А.О. Буджакская орда в XVI-XVII вв. В: *Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма*. Кишинэу, 1988, с. 82-94. ISBN 9785376004753.
269. **БЕРКУ, И.** К вопросу о демографическом составе населения городов Килии и Аккермана в начале XIX века. В: *Історія. Частина 2. П'ятий конгрес міжнародної асоціації україністів*. Чернівці: "Рута", 2004, с. 75-78. ISBN 966-568-666-6.
270. БРУН, Ф. Следы лагеря Карла XII возле Бендер и селения Варница. В: *Записки Одесского общества истории и древностей*. Том. II. Одесса, 1848, с. 555-559.
271. ВАСИЉ, М. *Мартолови у југословенским земљама под турском владавином*. Сарајево, 2003. 236 с. ISBN 9781418281373.
272. ГАЛКИН, М. *Измаил и его военно-исторические памятники*. Одесса, 1902. 93 с.
273. ГОНЦА, Г. В. *Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в.* Кишинёв: Штиинца, 1984. 154 с.
274. ДИМИТРОВ, С. А. Турецкие документы о состоянии Хотинской округи (нахия) в первой половине XVIII в. În: *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы*. / под редакцией А. С. Тверетиновой. Том II, Издательство: Наука, Москва, 1969. 343 с.
275. ДРУЖИНИНА, Е. И. *Кючук-Кайнаржийский мир 1774 года (его подготовка к заключению)*. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1955. 384 с.
276. *Енциклопедия Історії України*. Том 3 У-Й. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с. ISBN 966-00-0405-2.
277. ЗАЩУК, А. *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область. Часть 1-2*. СПб.: Тип. Э. Веймара, 1852. 582 с.
278. ЗАЙЦЕВ, И. В. *Крымская историографическая традиция XV–XIX вв.: пути развития: рукописи, тексты и источники*. Ин-т востоковедения РАН, Москва: Восточная литература, 2009. 287 с. ISBN 978-5-02-036419-6.
279. *Записки Бессарабского Статистического Комитета*. том. 3. Кишинёв, 1868. 312 с.

280. ИВАНОВ, Н. А. Система миллетов в Арабских странах XVI–XVII вв. В: *Восток*, 1992, № 6, с. 21-45, ISSN 0869-1908.
281. *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV - начале XVIII вв. Документы и материалы. Том III. 1673-1711.* Москва: Издательство «Наука», 1970. 394 с.
282. КИРТОАГЭ, И. Г. Положение Хотинских земель в XVIII – начале XIX в. В: *Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы (период феодализма и капитализма)*. Кишинэу: Штиинца, 1991. с. 74-84, ISBN 5376008851.
283. КИРТОАГЭ, И. Г. Создание Хотинской райи – очередного форпоста экспансионистской политики Османской империи в Восточной Европе. В: *Бюлетинул А.Ш. а РССМ*. Серия общественных наук, 1978, № 2, с. 71-74.
284. КИРТОАГЭ, И. Г. Три османские документы по истории Молдавии. В: *Бюлетинул А.Ш. а РССМ*. Серия общественных наук, 1977, № 3, с. 55-62.
285. КИРТОАГЭ, И. Г. Численность и этнический состав населения городов Бендеры, Килия и Аккерман в XVIII – первая половина XIX в. В: *Бюлетинул А.Ш. а РССМ*. Серия общественных наук, 1977, № 1, с. 74-89.
286. КИРТОАГЭ, И. Г. *Юг Днестровско-Прутского междуречья под османским владычеством (1484-1595)*. Кишинёв: Штиинца, 1992. 104 с. ISBN 5-376-01416-9.
287. КИРТОАГЭ, И. Г., ДМИТРИЕВ, П. Г. Изменения в административно-территориальном устройстве центральной власти Днестровско-Прутского междуречья в XVII-XVIII вв. В: *Известия АН МССР*. Серия общественных наук. № 1, 1989, с. 49-55. ISSN 0397-6772.
288. КОВАЛЬЧУК, М. В. Социальное положение реайи в Османской империи XVI в., В: *Вестник Московского Университета*, Серия 13, Востоковедение, 2016, № 3, с. 54-67. ISSN 0320-8095.
289. КУРНИКОВА, О.М. Архивные материалы по истории османских владений на территории Крыма (XVI–XVIII вв.). В: *Восток*, 2008, № 3, с. 127-146. ISSN 0130-7673.
290. ЛЕБЕДЕВ, А. П. *История Греко-Восточной церкви под властью турок: От падения Константинополя (в 1453 году) до настоящего времени: в 2 кн.* СПб.: Издательство Олега Абышко, 2004. Кн. 1, 703 с. ISBN 978-5-517-07559-8.
291. МОЛЧАНОВ, Н. Н. *Дипломатия Петра Великого*. Москва: Международные отношения, 1990. 443 с. ISBN 5-7133-0250-4.
292. НОВИЧЕВ, А. Д. *История Турции*. Том 1. Эпоха феодализма (XI-XVIII вв.). Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1963. 308 с.
293. ОРЕШКОВА С. Ф. Османский феодализм: типологические наблюдения. В: *Типы общественных отношений на востоке в средние века*. Москва: Наука, 1982, с. 111-132.
294. ОРЕШКОВА, С. Ф. *Русско-турецкие отношения в начале XVIII в.* Москва: Наука, 1971. 205 с.
295. ПЕТРОСЯН, И. Е. Янычарские гарнизоны в провинциях Османской империи XVI–XVII вв. В: *Османская империя: система государственного управления и этно-религиозные проблемы*. Москва, 1976. с. 66-71.

296. ПЕТРУШЕВСКИЙ, И. И. *Ислам В Иране в VII-XV веках*. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета, 1966. 400 с.
297. ПЕТРОВ, А. *Война России с Турцией и Польскими конфедератами с 1769-1774 года. Составлено преимущественно из неизвестных по сие время, материалов*. том 1. Спб.: Типография Эдуарда Веймара, 1866. 678 с.
- 297 а. ПЕТРОВ, А. *Война России с Турцией 1806-1812 гг.* Том I. Спб.: Военная Типография, 1885. 431 с.
- 297 б. ПОНОМОРЕВ, Ал. Документы о ногайском восстании 1785 года. În: *Latinitate, Romanitate, Românită*. Conferință științifică internațională. Ediția a VII-a. 2-4 noiembrie 2023, Chișinău, 2023, pp. 346-416. ISBN 978-9975-172-36-3; ISBN 978-606-9659-92-2.
298. *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*. Т. II. (1676-1688). СанктПетербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. 974 с.
299. ПОСТЕРНАК, В. А. *Исмаил Гечиди. История Измаила и его земель в XVI - начале XIX вв.* Харьков: Экспресс-книга, 2015. 208 с. ISBN 978-88-32062-26-7.
300. РАЙТОВ, Б. А. *История Килии*. Книга 1. Исмаил: Смил, 2008. 368 с. ISBN 978-966-1606-25-7.
301. РАЙТОВ, Б. А. *История Килии*. Книга 2. Исмаил: Смил, 2011. 416 с. ISBN 978-966-1607-17-3.
302. *Россия и освободительная борьба молдавского народа против Османского ига. 1769-1812*. Кишинев: Штиинца, 1984. 269 с.
303. СКАЛЬКОВСКИЙ, А. *Хронологическое обозрение Истории Новороссийского края 1730-1823*. Часть II. с 1796 по 1823. Одесса, 1838, с. 116-117.
304. САПОЖНИКОВ, И. В. Здание мечети пророка Муххамеда в Измаиле: новые факты и интерпретация. В: *Материалы по археологии Северного Причерноморья*. 2009, выпуск 9, с. 243-268.
305. САПОЖНИКОВ, И. В. *Описание Одессы и Северного Причерноморья 1780-годов*. Ильичевск: Элтон-2, Гранек, 1999. 79 с. ISBN 978-617-7261-05-5.
306. СЕРЕДА, А. *Силистренско-Очаковският еялет през XVIII-нач. на XIX в. Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие*. София: Дио Мира, 2009. 262 с. ISBN: 978-954-92469-4-0.
307. СМИРНОВ, В. Д. Записки Мухамеда Неджати-Эфетди, турецкого пленного в России в 1771-1775 гг. În: *Русская Старина*, 1894 г., Т. LXXXI, с. 38-47.
308. СМИРНОВ, В. Д. *Кучибей Гомюрджинский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции*. С.-Петербург: Типография В. Демакова, 1873, с. 38-46.
309. Список бояр молдавских, желающих переселиться в Россию, составленный графом А.А. Безбородко, В: *Сборник императорского Русского исторического общества*, Т. 29, СанктПетербург, 1881. 212 с.
310. ТВЕРИТИНОВА, А. С. Второй трактат Кочибей. В: *Ученые записки института востоковедения*, Том 6, 1953, с. 212-268.

311. ХАЙДАРЛЫ, Д. И. Численность, конфессиональный и этнический состав населения Килийского округа во II половине XVIII в. В: *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, Тамбов: Грамота, 2015. № 4 (54): в 2-х ч., ч. I, с. 184-186. ISSN 1997-292X.
312. ШАМСУТДИНОВ А. М. Проблемы становления Османского государства по турецким источникам XIV-XV вв. В: *Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы*, Москва: Наука, 1986, с. 19-39.

ANEXĂ

Glosar

Aga	șef, maestru, titlu purtat de dregătorii militari și civili de rang mijlociu, precum și de unii conducători socio-profesionali din Imperiul Otoman.
'Ahd	legământ, pact, acord.
'Ahanâme	act de privilegiu acordat în mod unilateral de către <i>sultân</i> statelor europene, inclusiv Țărilor Române, într-un sens mai larg, tratat de pace.
Alaybeyi	căpetenie a <i>timâr</i> -ioșilor dintr-un ținut, era subordonat <i>sancâkbeyi</i> -ului.
Alâm	dare pentru pășune.
Akce	aspru; monedă divizionară otomană din argint.
Azap	militar aparținând unei anumite categorii de forță militară, în special marinei militare otomane.
Başderfterdâr	capul funcționarilor superiori a visteriei imperiale.
Bey	prinț, conducător, șef, domn. Titlu preluat de vechii turci de la chinezi. Titlu atribuit în perioada medievală fiilor celor mai mari dregători ai statului otoman. În anumite cazuri, acest titlu a fost folosit și în privința domnilor Țării Moldovei.
Beylierbey	„beiu beilor”, guvernatorul unui <i>beyierbeylik</i> , șeful administrativ și militar al unei provincii otomane, cea mai înaltă funcție de guvernare provincială în Imperiul Otoman.
Beylik	unitate teritorial-administrativă, condusă de o căpetenie militară, șef, domn.
Beyierbeylik	provincie, cea mai întinsă unitate administrativă în Imperiul Otoman, guvernată de un <i>beylierbey</i> .
Bina emîn	împuternicit oficial pentru supravegherea și conducerea lucrărilor unui șantier de construcție.
Bir	dare percepută în bani către domn de la țărani și meșteșugari.
Capuchehaia	agent, reprezentant oficial pe lângă Poarta Otomană al intereselor unui mare dregător otoman sau al unui stat străin. Domnii Țării Moldovei au avut permanent astfel de reprezentanți la Poartă.
Ceapul	raid, incursiune de pradă, săvârșită de un număr relativ redus de tătari.
Ceavuş	slujbaş al Divanului imperial din Istanbul, care îndeplinea misiuni speciale în provincie și în străinătate.
Cebelu	oșteni care purtau <i>cebe</i> (armură de fier) și posesori de diferite arme, la război erau susținuți de <i>sipâhi</i> .
Celâli	nume dat bărbaților din Bozoklu Derviş Celal, care s-au răsculat împotriva statului otoman. Pentru prima dată a fost utilizat în timpul domniei lui Selîm I.
Chiurci-başa	starostele cojocarilor, blănarul seraiului.
Cizye	capitație impusă supușilor nemusulmani în Islam.

<i>Cuhadâr</i>	îngrijitorul veșmintelor de exterior ale <i>sultân</i> -ului și ale marilor demnitari otomani.
<i>Defter</i>	„caiet,” „registru,” „condică”.
<i>Defterdâr</i>	un funcționar superior al visteriei imperiale, conducătorul administrației financiare dintr-o provincie.
<i>Devşirme</i>	recrutarea de copii creștini cu scopul de a fi instruiți pentru diferite funcții administrative sau serviciul în corpurile militare de <i>kapikulu</i> .
<i>Dizdâr</i>	comandant al apărătorilor unei fortărețe, cetăți, târg.
<i>Efendi</i>	domn; apelativul era folosit pentru oamenii culți.
<i>Eyâlet</i>	provincie privilegiată.
<i>Emîn</i>	agent sau reprezentant financiar într-o acțiune financiară a Porții; suprintendent, șeful unui departament de stat.
<i>Emîr</i>	principe, lider, conducător, comandant.
<i>Dâr al-Islâm</i>	„Casa Islamului”, spațiu cuprinzând teritorii controlate direct de Islam.
<i>Dâr ul’ahd</i>	„Casa înțelegerii, legământului, pactului, armistițiului”.
<i>Dâr ul-harb</i>	„Casa războiului”, adică a dușmanilor Islamului.
<i>Devlet</i>	stat, putere.
<i>Fermân</i>	ordin sau poruncă scrisă a <i>sultân</i> -ului sau în numele său.
<i>Guruş</i>	termen provenit de la <i>groş</i> , monede străine, de regulă, de argint, care circulau în Imperiul Otoman.
<i>Hakim</i>	cel care guvernează, stăpânește.
<i>Harâc</i>	impozit financiar, tribut plătit de creștini Imperiului Otoman, în funcție de mărimea recoltei (<i>haraâc-i mukasim</i>) și în funcție de întinderea pământului (<i>haraâc-i muvazzaf</i>).
<i>Havale</i>	povară, obligație trecută pe seama cuiva.
<i>Hân</i>	rege, împărat. Titlu purtat de suveranii turco-mongoli. Termenul vine de la arhaicul <i>hang</i> , în sensul de „căpetenie militară”.
<i>Hâss</i>	feudă cu un venit anual mai mare de 100.000 <i>akce</i> .
<i>Ihtisâb</i>	legi care reglementează moravurile publice, în special tranzacțiile comerciale.
<i>Imâret</i>	complex de clădiri publice și instituții, sprijinite financiar de un <i>vakif</i> .
<i>Istimâlet</i>	politică dusă de către Imperiul Otoman în regiunile cucerite, în care față de popoarele neislamice din aceste spații se promovează o atitudine de toleranță, pentru a-i atrage de partea sa.
<i>Kalgy</i>	principe, moștenitorul tronului tătar.
<i>Kaymakam</i>	(„cel care ține locul”); locțiitor al marelui <i>vezâr</i> sau al unui alt mare dregător otoman; locțiitor al domnului Țării Moldovei.
<i>Kapikulu</i>	„robul Porții”, o persoană <i>devşirme</i> sau un rob folosit în serviciul militar de către Poartă.

Kapudan	„căpitanul mării”, marele amiral al flotei otomane.
Kapuci	gardieni ai Palatului.
Kapucibaşı	căpetenie a portarilor de la palatul <i>sultân</i> -ilor din Istanbul, îndeplineau și importante misiuni în provincie și în străinătate.
Kapici kethudâsi	comandantul-adjunct al ușierilor Palatului.
Kazaskerlik	instituția <i>kâdi</i> -iilor militari în armata otomană.
Kâdi	un judecător care aplica legea <i>şeriat</i> și legea <i>kânun</i> și administrator-șef al unui <i>kâdilik</i> . Îndeplinea funcția de judecător, primar, notar și ofițer al stării civile.
Kâza	subdiviziune administrativă și militară de bază a Imperiului Otoman, inferioară unui <i>beylerbeyik</i> (<i>eyâlet</i>) și <i>sancâkbeyi</i> -lic (<i>liva</i>) și superioară unei <i>hahiye</i> . Unitatea teritorial-administrativă era condusă de un <i>kâdi</i> .
Kâdilik	regiune administrativă și judiciară a <i>kâdi</i> -ului, subdiviziune a unui <i>sancâk</i> .
Kânun	„drept laic”, lege.
Kânunnâme	„carte de legi”, cod de reguli juridice.
Kâşla	tabără, loc pentru iernat, moșie.
Kethuda	intendentul, agentul, reprezentantul unei organizații pe lângă conducerea otomană; reprezentantul unui <i>beyierbey</i> sau al altui guvernator provincial.
Lâzi	negustori de pe litoralul pontic al Anatoliei (zona Trabzon). Au fost renumiți prin fărâdelegile pe care le-au comis în Țările Române.
Medjlis	adunare reprezentativă a tătarilor, care avea funcții decizionale.
Medrese	o instituție superioară de educație musulmană.
Mirliva	rang militar, care corespunde cu general de brigadă. Comandatul unui <i>sancâk</i> .
Mîrî	tezaur public, statul sau fiscal otoman.
Mîrza	căpetenie, nobil; titlu purtat de aristocrația feudală tătară.
Mubaşir	împuterniciți speciali ai Porții.
Muhafiz	„apărător”, „păzitor”; comandantul unei fortărețe, a unei zone gestionate de o administrație militară.
Mukteşib	un inspector al piețelor și al moravurilor publice, aplicând în cazul încălcărilor reglementările <i>ihtisâb</i> .
Muste'min	străin în teritoriile otomane, beneficiar de salv-conduct, care îi oferă protecție.
Mutesellim	loțiitor al unui guvernator sau comandant militar dintr-o regiune sau localitate.
Mutevelli	intendent, administrator al unei fundații pioase islamice.
Naib	loțiitor al unui judecător musulman (<i>kâdi</i>).
Nahiye	unitate administrativă otomană subordonată <i>kâza</i> -lei.
Nazîr	supraveghetor, suprintendent, administrator în special a unui <i>vakif</i> .
Nefer	oștean în armata otomană, care făcea parte din corpul arnăuților (mercenari de origine albaneză).

Ogeac	oastea „robilor Porții”, în primul rând, corpul <i>yeniceri</i> -lor.
Paşalâk	teritoriu guvernat de un <i>paşa</i> .
Pâdişâh	suveran, stăpân, monarh, împărat, unul din multiplele titluri purtate de <i>sultân</i> -ii otomani.
Pâşa	titlu acordat dregătorilor otomani de la rangul de <i>beylierbey</i> în sus, iar de la finele secolului al XVI-lea înainte – şi <i>sancâkbeyi</i> -lor.
Paşâzâde	nobil pâşa.
Re'âyâ	termen ce provine din limba arabă sing. <i>rai'yet</i> , pl. <i>re'âyâ</i> , preluat de limba turcă şi Paleografia turco-osmană. Într-un sens îngust = turmă, supuşi. În actele oficiale ale Porții desemna categoria „supusă”, contribuabilă. Din această categorie făceau parte țăranii, meşteşugarii şi negustorii creştini, plătitori de impozite, din Imperiul Otoman. Până în secolul al XVII-lea, în categoria <i>re'âyâ</i> erau incluşi şi musulmanii, categorie distinctă, inferioară faţă de cea a militarilor, clericilor şi birocrăției. Utilizarea termenului de „ <i>raia</i> ” o întâlnim în <i>Letopiseşul Țării Moldovei</i> al cronicarului Ion Neculce. Acesta este utilizat, pentru a face diferența de statut dintre Țara Moldovei tributară şi teritoriile anexate de către Poartă, dintre un stat şi o provincie încorporată în sistemul de administrare otoman. În uzul oficial, termenul de „ <i>re'âyâ</i> ” a intrat cu ocazia încheierii păcii de la Adrianopol, la 2/14 septembrie 1829, pentru a desemna cetățile de la Dunăre, cu portul şi hinterlandul lor agricol. În sens restrâns, pentru a defini o unitate administrativ-teritorială otomană, este preferabilă folosirea termenului de <i>kâza</i> , iar în sens larg a termenului de „ <i>re'âyâ</i> ”.
Rebi ul-ahîr	a patra lună după calendarul musulman.
Sancâk	„steag”, unitate administrativ-militară otomană, subdiviziune a <i>vilâyet</i> -ului.
Sancâkbeyi	guvernatorul, comandatul unui <i>sancâk</i> . Purta şi denumirea de <i>mir-i liva</i> .
Serasker	comandantul unei campanii militare, atunci când aceasta nu este condusă de marele <i>vezîr</i> ; denumirea respectivă o purtau şi guvernatorii crimeeni ai tătarilor nogai.
Serdar	titlul marelui <i>vezîr</i> , atunci când se află la comanda unei campanii militare la care nu participă <i>sultân</i> -ul.
Serhat	frontieră, hotar, „hotarul Islamului”.
Sipâhi	călăreţ de țăară, posesor de <i>timâr</i> în provincii, căruia i se concesionau veniturile <i>timâr</i> -ului, pentru care trebuia să participe la campaniile poruncite, cu un număr de oşteni înarmaţi (<i>cebelii</i>).
Sultân	conducător, suveran. Titlu purtat de suveranii turci sunniţi, precum şi de membrii familiilor acestora.
Siursat	obligaţie impusă populației nemusulmane din teritoriile creştine, trecute direct sub administrarea Imperiului Otoman.
Şeriat	calea cea dreaptă, porunca lui Allah, legea sfântă musulmană, legile musulmane bazate pe <i>âyet</i> (versetele Coranului), <i>hadîs</i> (Tradiția consemnând

	faptele și spusele Profetului Muhammed) și <i>fikh</i> (interpretarea speculativă a acestora).
Şeyh-ul-Islâm	„capul ulemalelor”, demnitar otoman de rang înalt, aflat în fruntea ierarhiei învățaților.
Timâr	un fief (feudă) cu un venit anual mai mic de 20 000 <i>âkce</i> -le, ale cărui încasări erau păstrate de posesorul condiționat (<i>sipâhi</i>), în schimbul serviciului militar prestat Sublimei Porți.
Timârioți	posesor de <i>timâr</i> , mic feudal.
Tonbaz	instalații speciale pentru așezarea de poduri peste ape curgătoare.
Ulemâ	doctori în dreptul canonic musulman, în drept cutumiar și teologie.
Uşur	chiria pentru țarina utilizată.
Vakîf	„fundație pioasă islamică”, o donație a unei suprafețe de pământ sau a altor surse de venituri, dăruite cu caracter inalienabil, în scopuri pioase sau caritabile. El era acordat de persoane particulare, dar nu presupunea pierderea dreptului de proprietate al donatorului asupra bunurilor cedate astfel. <i>Vakif</i> -urile se aflau sub protecția și controlul statului, care numea în calitate de supraveghetori <i>nazir</i> , de obicei din rândurile marilor dregători.
Vâli	guvernator al unei provincii otomane, valiu.
Vezîr	un ministru al <i>sultân</i> -ului și membru al Divanului Imperial.
Vilâyet	ținut, țară, din secolul al XVII-lea înainte – provincie.
Vâlî	guvernatorul unei provincii otomane.
Yalî agasî	<i>aga</i> -ua târâmurilor.
Yeniceri	trupe permanente de infanterie ale <i>sultân</i> -ului, recrutate prin și dintre <i>devşirme</i> și plătite din visteria statului.
Zabit	ofițer, căpetenie; cel ce deține o funcție de conducere; conducător local, însărcinat, ca regulă, cu asigurarea ordinii publice.
Zahire	merinde, provizii, bunuri pe care Țările Române erau obligate să le vândă (la prețul curent) Porții, pentru aprovizionarea Istanbulului și a oștirilor otomane, aflate în campanie sau cantonate în cetățile din împrejurimi.
Zimmî	supus creștin („protejat”) al unui stat musulman. Plătitor de <i>cizye</i> , în schimbul căreia statul islamic avea datoria (<i>zimmet</i>) de a-i ocroti viața, averea și onoarea.

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul, Bercu Igor, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Numele, prenumele

Bercu Igor

29.01.2024

CURRICULUM VITAE

DATE PERSONALE:

Nume, prenume: Bercu Igor

Data nașterii și locul nașterii: 01.01.1966, s. Găvănoasa, r-nul Vulcănești, Republica Moldova

Adresă domiciliu: str. Tudor Vladimirescu 1/2, Chișinău, Republica Moldova, MD-2009

Telefoane de contact: +37379572798

E-mail: igor.bercu@usm.md

STUDII:

1983-1991 studii de licență, Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova, Chișinău. Specialitatea Istorie.

1991-1993 studii de doctorat la Universitatea „Al. Ioan Cuza” Iași, România.

1993-1994 studii de doctorat în București, România.

2011-prezent studii doctorat la Universitatea de Stat din Moldova

ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ ȘI DIDACTICĂ:

01.09.1991 – 01.09.1993 asistent universitar, Facultatea de Istorie, USM.

01.09.1994 – 01.09.2014 lector universitar, Facultatea de Istorie și Psihologie, USM.

01.09.2014 – 01.09.2018 lector superior universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, USM

01.09.2018 – prezent lector universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, USM

Domenii de interes științific: Teritorii la est de Carpați sub stăpânire otomană (evoluția administrativ-teritorială, politică, economică, socială și demografică); statutul zimmî-ilor în „re'âyâ-lele” otomane de pe teritoriul Țării Moldovei; manuscrisele slavo-române și româno-chirilice din spațiul românesc; Heraldica, Geografia istorică.

Publicații (în total): 3 lucrări colective, 26 de studii și articole științifice, publicate în Republica Moldova și peste hotare.

Conferințe științifice: 23 de conferințe naționale și internaționale.

Participări în proiecte:

2009 - 2010 – Proiectul „Valorificarea patrimoniului național documentar al Republicii Moldova (surse istorico-religioase) nr. 15.817.06.22 F, Universitatea de stat din Moldova.

Limbi cunoscute: româna, ucraineană, găgăuză, rusă, turcă, franceză.